

NAPKELET

SZERKESZTI TORMAY CECILE

ARTALOM: KORNIS GYULA: *Nemzeti*

megújhdás. (I.) • SZITNYAI ZOLTÁN: *Ki törődik a bogárral?* • SURÁNYI MIKLÓS: *Proletárodalom?* • BECZÁSSY JUDIT: *Az aglegény.* • NÉMETH LÁSZLÓ: *Emberi színjáték. (Regény.)*

SÍK SÁNDOR, SIMON GYULA, ARADY ZSOLT: *Versek.* • **Elvek és művek:** *Valamit visz a víz.* • *En Marge de Strindberg.* • *Halálos összehozás.* • *Eugénie császárné vallomásai.* • *A szent asszony.* • *Cuori fra le pietre, I pagani, La porta della vita, Le favole della città triste.* • **Szemle:** *Ifj. Gaál Mózes.* • *Martinovich Ignác eddig ismeretlen levele.* • *Székely írók estélye.* • *Tudományos élet.* • *Színházi szemle.* • *Film.* • *Képzőművészeti szemle.* • *Zenei szemle.* • *Magyar folyóiratszemle.*

1929. ÉV

ÁPRILIS 1.

7. SZÁM

VII. ÉVFOLYAM

ÁRA 2 PENGŐ

A MAGYAR IRODALMI TÁRSASÁG KIADÁSA
BUDAPEST

NAPKELET

IRODALMI ÉS KRITIKAI FOLYÓIRAT.

Havonta kétszer, 1-én és 15-én jelenik meg, számonként 80 oldal terjedelemben.

Előfizetési ár:

Negyedévre	10.— pengő
Tisztviselőknek	7.50 „
Külföldre egész évre	48.— „

SZERKESZTŐSÉG ÉS KIADÓHIVATAL:

Budapest, I., Döbrentei-utca 12. • Telefon: Aut. 534—32.

Postatakarékpénztári számla: Magyar Irodalmi Társaság, szám: 52.901.

Főbizományos PFEIFER FERDINÁND (Zeidler Testvérek) nemzeti könyvkereskedése
Budapest, IV. ker., Kossuth Lajos-utca 7. sz. * Telefon: Aut. 857—30.

TARTALOM:

	Lap		Lap
Kornis Gyula: Nemzeti megújho- dás. (I.)	481	Simon Gyula: Mátyás templomában. (Vers)	512
Sik Sándor: Szolgálat. (Vers)	495	Beczássy Judit: Az aglegény	513
Szitnyai Zoltán: Ki törődik a bogár- ral?	498	Arady Zolt: Szeretném. (Vers)	518
Surányi Miklós: Proletáriróladalom?	506	Németh László: Emberi színjáték. (Regény)	519

ELVEK ÉS MŰVEK:

Halász Gábor: Zilahy Lajos: Valamit visz a víz	539	A. B.: Harsányi Lajos: A szent asz- szony	543
Fábián István: Docteur Charles Szabó: En Marge de Strindberg	540	Kilián Zoltán: Scrittore ungheresi: Cecilla de Tormay: Cuori fra le pietre; Ferenc Herczeg: I pagani, La porta della vita; Margit Bethlen: Le favole della città triste	543
Kilián Zoltán: Ozorayné Kálmán Mar- git: Halálos összetartozás	541		
Kerecsényi Dezső: Maurice Paléolo- gue: Eugénie császárné vallomásai	542		

SZEMLE:

m-gy.: Ifj. Gaál Mózes	545	N. A.: Film	553
Markó Árpád: Martinovich Ignác ed- dig ismeretlen levele	545	Farkas Zoltán: Képzőművészeti szemle	554
Németh László: Székely írók estélye	546	Prahács Margit: Zenei szemle	556
Eckhardt Sándor: Tudományos élet	547	K. B. O.: Magyar folyóiratszemle	558
Rédey Tivadar: Színházi szemle	549		

Előfizetőink szíves figyelmébe!

A NAPKELET jelen számához postatakarékpénztári befizetőlapot mel-
lékeltünk.

Tisztelettel kérjük t. Előfizetőinket, hogy a II. negyedévre szóló meg-
újítás iránt intézkedni szíveskedjenek.

Kiváló tisztelettel

A „Napkelet“ kiadóhivatala.

NEMZETI MEGÚJHODÁS.

Első közlemény.

NAGY nemzeti szerencsétlenségek után, amikor egy nép életének hirtelen lezárult korszaka fölött felhangzik a történelem *circumdederunt*-ja, természetszerűen tör elő a mardosó kollektív lelkiismeret számonkérő szava, a nagy közös confessio : mik voltak okai a nemzeti tragédiának? E kérdés nyomába azonban, amikor a nemzet lelke az utólagos vádaskodásba már belefáradt s a visszahozhatatlan mult fátumát már eléggé megsiratta és amikor a vérző nemzettest regenerálódni akar, önkénytelenül odakigyózik egy másik, pozitív feladat kérdőjele : mi most már a történeti sarkai-ból kifordult új világ közepett a nemzet teendője? Mik legyenek a megváltozott feltételek között új eszményei? milyen célokat tűzzön ki, amelyek medrébe próbálja tudatosan hömpölyögtetni sorsa új történeti árját? Mik a leghatékonyabb eszközök a nemzet életének e megújulására?

A magyarságnak töröktől vert balsorsában ilyen korhoz mért nemzeti programot adott Zrínyi ; a XVIII. század végén s a XIX. század elején, a nemzet feltörő energiáinak elfojtása idején, Bessenyei és Kazinczy vezérlete alatt egy sereg költő és író, majd Széchenyi és Kossuth, az abszolutizmus korában Deák Ferenc, vele együtt Eötvös, Kemény és mások. Valamennyi a nemzetet egy szilárd, józanul kitűzhető politikai, művelődési vagy gazdasági program köré akarja csoportosítani, a közlélek egységét ennek számára biztosítani, nehogy a nemzet szellemi és gazdasági erői külön-külön kitűzött partikuláris célok érdekében eredménytelenül szétszóródjanak s tehetetlenségre kárhozódjanak. Gondolataikat sokszor a publicisztika eszközeivel a nemzeti élet napi, aktuális eseményeihez fűzve formálták ki, azonban e hevenyében, töredékesen fogalmazott eszméket is valójában egy elvileg átgondolt, tudatosan magasabb szintézisbe foglalt rendszer váza tartotta össze, melyben minden napi kérdésnek megvolt az elvi logikus helye s fontossága szerint fokozatos sorrendje.

A magyarság második Mohácsa után ezeknek a nemzeti program-építőknak útját járja most gróf Klebelsberg Kuno. Alapgondolata : ki kell dolgozni olyan nemzeti ideológiát, mely megmutatja, hogy az új történeti helyzetben milyen konkrét nemzeti célok felé kell törnünk. A nemzet céltudatos újjáépítése csak úgy lehetséges, ha az új magyar szellem, mely a nemzet legjobbainak lelke mélyén lappangva él, az öntudat világosságára pattan s szilárd célkitűzéssel közös munkában gyakorlatilag is hatékonyvá válik. A magyar nacionalizmust az új viszonyokhoz mért tartalommal kell megtölteni, a lényegében megváltozott bel- és külpolitikai helyzethez szabni. Ezt az új magyar lelket formálni hivatott ideológiát nevezi Klebelsberg *neonacionalizmusnak*. Mit jelent ez az új célokat kitűző eszmekör, egyben nemzetnevelő pszichotechnika? «A pozitív, az aktív, a produktív, a konstruktív emberek szolidaritását ; a munkás, az alkotó emberek szent összefogását a rombadől

haza újjáépítésének nagyszerű munkájában; öntudatos összefogást a kritika túltengésével, a hiperkritikával s általában a negatív emberekkel szemben. A neonacionalizmus a korábbi idők szónokló, ünneplő, civódó és kesergő hazaszeretetével szemben a munkás hazaszeretetet hangsúlyozza. Épügy szembe száll a jogosulatlan önámítással, mint a nemzet önbizalmának kishitű lefokozásával; épügy szembeszáll a naiv optimistákkal, mint a baljósokkal és a kétségbeesés apostolaival. Elsősorban a tudás erejével meghatározott munka kultuszát iparkodik szolgáltni.» A nemzeti megújulás e programjának szerzőjét főképen a jelzett irányelvek megvalósításának konkrét kulturális eszközei érdeklik: hisz a nemzeti lélek átformálása főképen ezek útján mehet végbe.

A neonacionalizmus gondolkörének hallatára egy sereg kérdés torlódik elénk: mennyiben jogosult ez az egyelőre csak publicisztikailag, tehát töredékekben vázolt program s ennek újnacionalizmussá való fémjelzése? Vajjon nem a nemzeti törekvések örök, időfeletti elveinek foglalata-e, melyeket csak a mostani konkrét időre, erre a korszakra alkalmaz? A nagy külső történeti caesura után mint új ideológia nem szakítja-e meg a nemzet belső életének folytonosságát? Mennyiben támaszkodik a multra s mennyiben szerves továbbfejlesztése a jelennek?

Hogy e kérdésekre tüzetesen válaszolhassunk, meg kell vizsgálnunk a régi nacionalizmus természetét s ennek gyökerét: a nemzeti érzést. Az utóbbi elemzése adja meg a kulcsot mind a kérdések fogalmi tisztázásához, mind pedig az új programnak a nemzeti megújulásban való szerepe megítéléséhez.

I.

A *nemzet* fogalma csak lassan tisztázódott, mert egy-egy kor szellemi iránya más és más mozzanatot látott döntőnek benne. A mult század közepén meginduló, főképen a nyelvet vizsgáló népszichológiai irányzat a nyelvben pillantotta meg azt az egyedüli ismertetőjelet, mely meghatározza a nemzethez való tartozóságot. Viszont az evolúciós biológiai irány csak azokat kívánta egy nemzet tagjainak tekinteni, akiket a közös származás, a faj kapcsol egybe (a «nemzet», *natio* szó is a közös ősektől való származásra, «*nasci*» utal). Ezekről az objektív jellegű ismertetőjelekről már a mi nagy államfilozófusunk, báró Eötvös József helyesen állapítja meg, hogy nem feltétlenül jellemzik az egy nemzethez tartozóságot. Így a nyelv közössége nem biztos kritérium: az írek sok század óta angolul beszélnek, de egészen külön nemzetnek tartják magukat; a szerbek és horvátok beszéde lényegében egy, de szemben álló nemzetnek érzik egymást. A közös faji származás is fontos ugyan, azonban a ma egységesnek látszó nemzetek is több faj keverékei (angol, francia, bolgár, magyar). Emellett a közös faji eredet ellenére is külön nemzetek alakulhatnak (német és holland, svéd és norvég).

Épen ezért a társadalomkutatók ma már az egy nemzethez való tartozóságnak szubjektív ismertetőjelét tartják a döntőnek: az valamely nemzet tagja, aki magát hozzátartozónak érzi. Ez az érzés pedig elsősorban a sajátos szellemi, kulturális javak közösségére vonatkozik, melynek alapja a közös történeti hagyomány s a közös történeti sors. Valaki tót vagy német származású és nevű lehet, de ha magát szívvel-lélekkel a magyar szellemi javak s hagyomány közös részesének érzi, akkor ugyanúgy a magyar nemzet tagja, mint az, aki őseről azt hiszi, hogy Árpád fejedelemmel együtt ügetett át a Vereckei-szoroson a Tisza síkságára. Pár évtized óta, de külö-

nösen a világháborútól kezdve, a nemzet fogalmát egyesek a *fajéval* iparkodnak helyettesíteni, értvén rajta olyan zárt embercsoportot, melyet egyéb embercsoporttól öröklött testi és lelki tulajdonságok élesen megkülönböztetnek. Valóban a nemzeti különbségek eredeti magja a faji különbség. Azonban a történet folyamán Európában oly óriási mértékű keveredés történt, hogy ma vegyítetlen, természettudományi értelemben vett tiszta fajt nem találunk, legfeljebb messze megközelítőleg elszigeteltebb vidékeken s főképp az alsóbb néprétegben. A nemzet fogalma így tágabb körű, mert a már kevert-asszimilált elemek tömegét is magába foglalja. A finnugor eredetű magyarság még Ázsiában egybeolvadt az egyik törökfajjal, a honfoglalás után az ittlakó népekkel, majd a bevándoroltakkal. Az intelligencia igen jelentős része a városoknak a XIX. század folyamán végbemenő megmagyarosodása után német-szláv-magyar keveredés eredménye. Ha a fajelmélet gyakorlati következményeit következetesen le akarnók vonni, a magyar intelligencia jelentékeny hányadát ki kellene iktatnunk mind a multban, mind a jelenben a nemzet köréből : a magyar szellemi égbolt sok-sok fényes csillagát, egy sereg állócsillagot is, mesterségesen ki kellene oltanunk.

Primitív fokon, a nemzetek életének vegetatív korszakában, a nemzeti érzés csak az összetartozás *érzése*. Magasabb fokon már a többi nemzetekkel szemben való különállás, individualitás *tudata*, még pedig a sajátos történeti hagyomány, a sajátos kulturális közösség tudata. Így emelkedik a nemzet a pusztá vérégi-faji kapcsolat fölött szellemi-ethikai princípiummá.

A nemzeti érzéstől különbözik az *állami érzés* : ez a nemzet külső, hatalmi szervezetének érzése. A kettő a nemzeti államban, ahol mindenki magát a nemzeti közösség tagjának érzi, azonos : az állam a nemzetnek csak hatalmi mechanizmusa, külső végrehajtó eszköze annak, amit a nemzet érzelmi és akarati egysége képvisel. Élesen kettéválhatnak azonban a nemzeti és állami érzés olyan államalakulatban, ahol a vezető nemzet mellett olyan nemzetek (nemzetiségek) tömbjei is vannak, amelyek nem érzik magukat a vezető nemzet szellemi-kulturális közösségéhez tartozónak, hanem külön, sajátos nemzeteknek. Ilyenkor az állam idegen, rájuk kényszerített, nemzeti vágyaikkal szembenálló hatalmi szervezet. Ilyennek éreztük századokon keresztül a bécsi kormányt vagy ennek magyarországi, a nemzet alkotmányával ellentétes képviselőit. A Bach-korszakban magasan lángolt a magyar nemzeti érzés, de az államra nézve negatív előjellel : az államtól való idegenkedés érzése még jókora ideig akkor is megmaradt, amikor 1867 után a nemzeti állam kiépítése megindult. Nemzet és állam ilyen esetben divergens érzelmek forrásai. Az állami hatalom nem eo ipso nemzeti hatalom ; de minden tudatossá vált nemzet állami hatalomra tört.

A nemzeti érzés és tudat ellentéte az internacionalizmus, mely fel akarja oldani a nemzeti különbségeket s ezek helyébe, mint amelyek az örök emberi béke és haladás ellenségei, az egyetemes emberit akarja állítani : minden nemzet lényegében egy, vagyis az emberiség. Az állami érzés ellentéte pedig a kozmopolitizmus, mely az emberiségnek nemzeti államokra való osztottsága helyébe a világállamnak, az egyetemes emberiség államának utópiáját iktatja.

A nemzeti érzésnek s ebből folyó gondolkodásnak, a nacionalizmusnak ereje a történet folyamán sajátos hullámzást, apályt és dagályt mutat. Érdekes példája a történetfilozófiai hullámméleletnek, mely az eszmeáramlatok ellentétes váltakozásán, mintegy periodikus kilengésén épül fel. A XVIII. század második fele, a felvilágosodás kora : a racionalizmus arra törekszik, hogy min-

dent; az emberi társadalmat is, tisztán az ész egyetemes törvényei szerint egységesen szabályozzon; ennek az uniformizálásnak, egyformára esztergályozásnak útjában állanak a nemzeti különbségek; a felvilágosodás kora ezért erősen nemzetközi és világpolgári hajlandóságot mutat. Ezzel ellentétben, mintegy visszahatásképen, a XIX. század első évtizedei felfokozzák a nemzetek történeti tudatosságát, ezzel különbségi, egyéni érzését; a romantikával, az erősen fellendült historizmussal karöltve jelentkezik a nacionalizmus; nemcsak a német és olasz, de a kis nemzetek is Közép- és Kelet-Európában nemzeti különállóságuk, sajátos individualitásuk tudatára ébrednek, kollektív Én-jük, lelki egységük az öntudat világosságába emelkedik s mind hangosabban kiáltja a *coqito, ergo sum*-ot. Megszületik a nemzetiségi kérdés, mint tudatos harc, Európa politikájában.

A XIX. század második fele elméletben a pozitívizmus kora, a tények és törvényszerűségek hideg vizsgálatának ideje; a szellemi tudományok is, köztük a história, a természettudományoknak pozitív adatgyűjtő és boncoló, a szellem világában is törvényszerűséget kutató irányzatát veszik kölcsön; a nemzeti érzést is a népszichológia és etnográfia személytelen módján vizsgálgatják. A gyakorlatban viszont a gazdasági élet teljes átalakulása nyomán megszületik a munkásság nemzetközi szocializmusa, melynek antinacionalista és antihistorikus elméleti fegyverzetét a marxista ideológia szolgáltatja; a nemzeti érzés ereje a nemzetek munkásrétegeiben erősen megbénul: nacionalizmus és szocializmus farkasszemét néznek.

S jó a XX. század nagy tragédiájával, a világháborúval: a nacionalizmus feszítőereje egy időre megnövekedik, de azután megtorpan; a tragédia végén a rombadőlt Európa térségein jóideig viaskodik a nacionalizmus és a szocializmus, sőt ennek szélső formája, a kommunizmus, míg végre vagy az egyik, vagy a másik győz, esetleg kompromisszumot köt. S úgy, ahogy a XIX. század elején, most is a polgári réteg, a középosztályú értelmiség körében erőre kap a romantika a maga történeti szellemével; s ezzel a neoromantikával együtt a nacionalizmus is elmélyül s új formára tesz szert a lelkekben. A nemzeti érzést a világ nagy kiábrándító fordulata bensőbbé, őszintébbé, tettekresebbé avatta. A világháború rettenetes társadalomrázkódató hatása alatt és után a nemzet a maga tagjai előtt többé már nem szimbolikus fogalom, mint a nyugodt békében, hanem mintegy szemléletesen átélt valami. A nemzetet ma, az új forrongó helyzetben, nem valami bonyolult együtteségnek vagy társas viszonynak érezzük, hanem kollektív személynek, melynek konkrét része vagyunk. A nemzet akár megdagadt önérzetében, mint a győző államokban, akár porbasújtó megaláztatásában és megcsönkített állapotában, mint a legyőzött népeknél, ma nem elvont, hanem átélt valóság, mintegy öncélú kollektív tudatos személy. A világ új politikai és területi átcsoportosulása a nemzeteket, győzőket és legyőzötteket, hatalmas új feladatok elé állítja, melyek minden bennük szunnyadó energiát kibontakoztatásra készítetnek, erőteljes építő vagy újjáépítő munkára feszítenek.

A győző nemzetek expanzív ereje ugyanaz, mint a nagy nekiiramodás, a világháború előtt; csakhogy most nincsen rugószerűen összenyomva, hanem kiélheti a maga dinamikáját, a békében már eszményként előtte lebegő programját. Nacionalizmusuk ugyanaz, csakhogy most tevékeny, szabadon kifejezhető állapotában fokozottabb, erőteljesebb, öntudatosabb és önérzeteesebb. De a legyőzött népek nacionalizmusának hajtóereje is megsokszorozódott: területek elrablása, elszakított testvéreik sanyargatása, történeti multjuk meg-

gyalázása, meghagyott nemzeti létük állandó fenyegetése, gazdasági összeomlásuk és nyomoruk erőik végső és kétségbeesett megfeszítésére sarkalja őket. Az amputált test természetszerűen tör a reintegrációra : újra az akar lenni, ami volt. De ennek az újraépülési folyamatnak újak a feltételei és eszközei. Új tervre, új módszerekre, új alkalmazkodásra van szüksége a nemzeti léleknek. A pszichológusok az egyén intelligenciáját azon mérik, hogyan tudja az egészen új, addig előtte ismeretlen feltételeket hirtelen és helyesen megítélni s hozzájuk eredeti módon alkalmazkodni. A nemzetek értéke is abban rejlik, hogyan tudják az új történeti helyzetet reálisan felfogni, lényegét meglátni s egységes és fegyelmezett akaratukat ehhez alkalmazni. A nemzeti érzés és ösztön, bár fokozott formában, ugyanaz, mint régen, de a tárgya, a célja s ennek eszköze, tartalmi elérésmódja más. Az emberi szellem történetében minden olyan mozgalomra vagy eszméáramlatra, mely valamely régebbi irányzat alapelveit föllelveníti, de módosított és fejlesztett formában, joggal alkalmazzuk mindig a *neo* jelzőt. Ha jogosan szólunk neoplatonizmusról, neoskolasztikáról, neokantianizmusról, neohumanizmusról, neoklasszicizmusról, neoromantikáról, neovitalizmusról stb., mint régi eszmék új életformáiról, akkor nincs megütődni valónk azon, hogy valaki a nemzeti érzés és gondolat új, a mai viszonyokhoz mért felfogását, a nemzet új cselekvési normáinak kidolgozását *neonacionalizmus*nak nevezi. Nem a nemzeti érzés, a népleleknek ez az ősi constans tényezője változik, hanem csak konkrét megnyilvánulási módja, ennek az új feltételekhez alkalmazott szabályozása, a nemzeti lélek vágyainak s alkotómunkájának stílusa. A végső eszmény ugyanaz marad, csak a megvalósító eszközök rendszere alakul át. A történet egén a nemzet állócsillagának örök fénye változatlan ; csak az elborító felhők miatt szemünknek másképen kell alkalmazkodnia hozzá. A neonacionalizmus nem merev szakítás a multtal, nem defaitista feladása a nemzet régi, ezer esztendő küzdelmeitől megszentelt ideáljainak, hitének és törekvéseinek, nem lenézése és lebecsülése a magyar mult szellemének, nem naiv racionalista megtörése a magyar kultúra folytonosságának, hanem arravaló törekvés, hogy a romokat a mai körülményekhez alkalmazott stílusban újraépítse s ennek az újraépítő munkának egységes programját a részletekben megszerkessze.

A nemzet tudatalatti, ösztönszerű törekvése : kibontakoztatni a benne rejlő erőket, kiteljesíteni a maga sajátos típusát s az ebben rejlő hatalmat. Minden nemzet tehát magának külön, sajátos értéket tulajdonít, mely mással nem pótolható az emberiség nagy történeti drámájában. A nemzeti érzéssel mindig szükségképen velejár egy sajátos értéktudat, mely sohasem racionalizálható. A nemzetnek van egy önönmagáról alkotott képze, melyet elsősorban a maga történetének tükrében szemlél. Ez a nemzeti öntudat azonban át és át van hatva az értékesség közvetlen, spontán érzésével. Ezt az értékességet más, ellenséges nemzet nem tudja átélni, ez az érték logikai úton számára nem bizonyítható. A színvaknak, aki a vörös színt sohasem látta, meg nem magyarázzuk, milyen is ez a vörös szín : a létérdekükben egymással szembenálló nemzetek hasonlóképp értékvakok, egymás sajátos értékeit nem képesek megélni s e téren minden logikai bizonyítás, fogalmi magyarázat, észbeli okoskodás csődöt mond. Mert a nemzeti értékelés alapja az érzelem, ez pedig irracionális, az észszel közös nevezőre nem hozható : vagy érezzük, vagy nem, de igazságát logikai síkon bizonyítani nem tudjuk. Ezért állnak a szomszédos ellenséges népek mindig értetlenül egymással szemben. Ezért hajlik könnyen a nacionalizmus a sovizmusra, a nemzeti értéktudat önimádatra, a maga történeti tükörképébe bele-

szერelmesedve, politikai narcizmusra. Ezért kövezik meg sokszor a nemzetek az önismeretre rázó, a túlzó nemzeti értéktudatot ostorozó s ennek épen nem hízelgő Jeremiásokat. Ezért volt Széchenyi a magyar történet nagy Oedipus királya.

II.

Helyezkedjünk bele a millénium táján elmélkedő magyar politikus lelkébe, amikor már a volgamenti lovas büszke alakja mögött ezeresztendős európai véres küzdelem és termékeny munka, magas nyugati műveltség és hosszú lelki evolúció útja kanyarog. Ebben a milléniumi léleekben csodálatos keverékben egyesül a szinte regényes nagyralátó nacionalizmus és a nemzet jövőjét féltő reális politikai érzék, a harmincmillió magyarról ábrándozó optimizmus és a nemzetiségi veszedelmen vergődő pesszimizmus, a nemzeti mult büszke epopéája s a nemzeti jövő sötétben borongó víziója. A volgamenti lovas utódja ezeresztendő multán is a turulmadárra szegzi szemét, mely lankadt szárnyakkal telepszik meg, hol a nyugati, hol az északi, hol a délkeleti Kárpátok ormain, hol meg az Adriai tenger csücskének szikláin, pedig valamikor a Kelet-tengerig, meg a Fekete-tengerig csapkodta szárnyait s Bécs büszke vára nyögte karmait. Most a Kárpátok bércein komoran vijjogja: eddig tart a magyarok országa, de nem eddig tart a magyarok népe! A magyar nemzet faji határai nem esnek össze a magyar állam határaival! a magyar nemzeti állam még nem kész, most kell sürgősen elkészülnie, míg nem késő.

Beksics Gusztávnak ez az elégikus víziója a millénium idején a magyarság tipikus érzésének képszerű megjelenítése. A veszedelem távolból hangzó történeti moráját sokan hallják, de azért viszonylag könnyű lélekkel bíznak a jövőben, sőt e jövőről színes-fényes álmokat kezdenek szőni. Beksics például, ez a finom tollú és nagy sugalmazó erejű politikus, aki a statisztika rideg fényénél látva látja a veszedelmet, fanatikusan hisz a magyar faj fölényes szaporaságának döntő erejében s abban, hogy előretörő szaporasági indexünk be fogja hozni nyelvünk deficitjét. Milyen méla fájdalommal minősítjük ma naivnak és irreálisnak Beksicsnek optimista okoskodását: Magyarország lakossága közeljár a húsz millióhoz, ahhoz a számhoz, mely Poroszországot nagyhatalommá tette; s ha a magyarság az eddigi arányban szaporodik, csakhamar elérjük lélekszámban Ausztriát s Magyarország kolosszus lesz a balkáni és a dunavölgyi kis államokhoz képest, sőt ezek egyesített erejével szemben is; államunk így nemcsak politikailag, hanem társadalmi lelkében is magyar lesz, a magyar faj expanziója ki fogja szorítani békésen és természetes módon a nemzetiségeket, ezek faji egyéniségének maradványai többé nem fogják zavarni sem az állami-politikai, sem a nemzeti-lelki összhangot. Meg fog születni a homogén magyar nemzeti állam, sőt a végső kibontakozás a magyar nemzeti nagyhatalom lesz, mely ismét hajdani nagy hivatásának élhet.

A nagyhatású publicista a magyar imperializmus ez eszményének megvalósítására programot is szerkeszt, melyet a század fordulóján fáradhatatlanul sugalmaz bele a magyar közvéleménybe. Miben áll ez a program? A magyar nemzeti probléma megoldására — úgymond — nem elég egymagában az állam tevékenysége: az állam törekvéseit eddig mozdulatlanul szemlélő magyar társadalomnak kitartó egyéni munkával és átható egészséges közszellemmel kell következetesen akcióba lépnie. Az állam a maga törvényhozó és adminisztratív munkájával nem tudja megalkotni egyedül az egységes

magyar nemzeti államot, «nem lesz képes megmenteni Erdélyt és Felső-Magyarországot, ha a társadalom nem segít neki». Esendő az a nemzet, melynek állama mögött nincsen egységes és aktív társadalmi lélek. Ez nálunk hiányzik. A magyarságnak legfeljebb csak hangulata van, de nincsen sem ösztönös, sem tudatos nemzeti programja.

Ebben két elemnek kellene uralkodnia : a *gazdasági és kulturális fölényre* törekvésnek. Az első szempont mindenekfölött új birtokpolitikát követel : az alföldi és dunántúli nagybirtok minél erőteljesebb parcellázását, hogy a magyar parasztság földéhsége ki legyen elégíthető s ezzel megadassék neki a szaporodás maximális lehetősége. Ilyen expanzív földbirtokpolitika nélkül a magyar fajta fuldoklik s a nemzeti állam fényes ábrándja szerteoszlik. Ha a magyar paraszt erősen megszorodik, természetszerűen terjeszkedik majd át a Felvidék és Erdély zónájába. Az Alföldet kell megtenni a nemzeti politika szétsugárzó centrumává.

De aggodalom fogja el az egy emberöltővel ezelőtt harmincmillió magyar-ról ábrándozó publicistát, amikor arra gondol, hogy a köröskörül nagy tömbben élő nemzetiségek már nem pusztá etnografiai embertömegek, hanem kezdenek társadalmi és kulturai öntudatra ébredni, intelligenciára és középosztályra szert tenni, zárt körvonalú nemzetét konstituálni. Megindul már nemzeti öntudatuk és kulturájuk, felsejken már külön egységes társadalmi-nemzeti lelkük. S ha ez megszilárdul, «akkor Erdélyben és Dél-Magyarországon a magyar nemzeti államot többé felépíteni már nem lehet». «Magyarország — folytatja a milléniumi Cassandra-jóslat — a közeljövőben vagy nemzeti állammá leend, vagy nem marad soká mai határai közt állam egyáltalán. A közbeeső valami, a federáció, mely a magyar állam bukására következnék, nem soká állhatna fönn, csakhamar következnek a végleges bomlás.»

A kiegyezés utáni kor abban a meggyőződésben él, hogy a nemzetiségek beolvasztásának legbiztosabb eszköze a magyar iskola és kultúra. Ez az út némileg eredményes is volt : szépszámu német, rutén, részben tót magyarosodott meg — főkép ahol elszigetelten élt — s vált a magyar nemzet alkotó elemévé. Ámde — mint Beksics jól látta — a kultúra kétélű fegyver : ha magyar nyelvű is, felkelti és ápolja a saját nemzetiségi öntudatot, felfegyverzi műveltséggel és intelligenciával a nem-magyar fajokat, melyek a kultúra fegyverét saját nyelvükön visszafordítják. Magyar nemzeti öntudat, ahogy már Széchenyi hirdette, pusztán nyelv útján nem oltható idegen nyelvű polgártársainkba. A nemzet jövőjén aggódó publicistánk attól fél, hogy «a kultúra Erdélyből Csehországot csinál nekünk és cseh embrió bontakozhatik ki Felső-Magyarországon is». Mert hisz Csehországot az osztrák abszolutizmus német kultúrája és iskolája inkább felfegyverezte, mint beolvasztotta. Ezért elhibázottnak bélyegzi Beksics a kiegyezés utáni kultúrpolitikát, mely az iskola-akció súlypontját a magyar vidékekről, a Dunántúlról, az Alföldről és Székelyföldről a nemzetiségi vidékekre helyezte át abban a balhitben, hogy ezeket iskolával asszimilálhatjuk. Az eredmény az lett, hogy a fajmagyar vidékek iskolahiányban szenvedtek, műveltségük szintája nem emelkedett, a román és tót vidékek állami iskolái pedig üresen állottak vagy sikertelenül tanítottak. A kiegyezés utáni három évtized eredménye az, hogy csak egyetlen egy perccel több oláh tudott magyarul, mint 1867 előtt.

A magyar politika célja a kiegyezésig merőben negatív volt : megakadályozni Bécs beolvasztó törekvését. A kiegyezés politikai alapja annak belátása, hogy a monarchiának Lajtán-túli felében a német és szláv konglomerá-

tumban csak egyetlen, elég gyöngye államalkotó erő van: a Habsburgok sokszázados trónja; a Lajtán-inneni félben pedig egy erős pozitivitás: a magyar nemzet. A kiegyezés utáni korban Ausztria fajokra bomlása, federációs berendezkedése, helyesebben: fokozódó szlavizálódása s ennek a jövőbe természetesen kihúzható vonala: az állami szertezüllés szembeszökő volt. Ez a federációs gondolat természetesen szivárgott át a monarchia Lajtán-inneni felébe, Magyarország nemzetiségi lelkébe is. A magyar politika iránya csak az lehetett, hogy tartsa a dualisztikus rendszert, mely az ország belső egységét formailag védte, de vigyázzon arra, hogy ha a fajok egyenjogúságára épített federációs Ausztria szertebomlik, akkor is tudja a magyar állam a maga életét külön továbbfolytatni. Ennek útja nem lehetett egyéb, mint a belső megerősödés, a magyarságban rejlő faji s gazdasági erő és terjeszkedési-szaporodási képesség lehető kibontakoztatása. Ezt kétségkívül elhanyagoltuk, a sors kevés időt is engedett reá. A közjogi harcok a formulákért és alkotmányzékémákért elhomályosították látásunkat. Mai történeti perspektívában mily lényegteleneknek tűnnek fel ezek az igazi reális cél: a magyarság megerősödése és vagyonosodása mellett! A nagy történeti pillanatban nem a közjogi formulák, hanem a reális erő és mély nemzeti öntudat tudott volna bennünket megmenteni. Nem volt azonban szilárdan kiépített aktív nemzeti ideológiánk, hanem inkább csak frazeológiánk.

III

Ezt a veszedelmet, mint példaképen Beksics programjából is látjuk, sok hazafi élesen felismerte, de a valóságban keveset tudott ellene cselekedni. A közjogi küzdelem ugyanis a magyar közélet egyedüli centrumává szilárdult: politikusaink munkájának sugarai csakis ebből a középpontból indultak ki s oda is tértek vissza. A nemzet egy nagy alkotmányjogi hallucináció áldozata volt: agyveleje ebben az irányban túlérzékenységekben szenvedett. Ez a hallucináció, mely örökösen obstruálta a valóságot, háttérbe szorította a legéletbevágóbb gazdasági és társadalmi, külpolitikai és művelődési kérdéseket. A politika nem volt egyéb, mint az ország közjogi helyzetével való foglalkozás: ily értelemben agyonpolitizáltuk magunkat. Mélyebb és tartalmasabb nemzeti gondolkodás helyett a formai jogi észjárás volt mindenütt a *verbum regens*. Államunk függetlenségének külön formai attribútumai után futottunk hangos szóval, mint gyermek a szivárvány után: címer- és zászlókérdés, vezényleti nyelv és külön vámterület meg jegybank szemünkben teljesen kimerítette a modern államiság fogalmi körét s mellettük jelentéktelenné törpült a földbirtokreform, népegészség és népműveltség, a munkáskérdés és a szocializmus, az elbukó középosztály és a parasztvédelem, a rögtúró magyar problémája. Az állam, a külső hatalmi mechanizmus hasonlíthatatlanul fontosabb lett, mint ennek belső lényege és lelkisége: a nemzet. Ennek minden erejét elszívta a közjogi küzdelem és pártöldöklés. A kiegyezést követő békés félszázad, melyet a történet a belső erőgyűjtésre és szervezkedésre a nemzetnek megengedett, politikailag túlnyomóan abban pergett le, hogy a 48-asok és 67-esek egymás gégejébe haraptak.

Közben az állami centralizáció és mindenhatóság kiölt a nemzetből minden önállóságot, maga lábán járást, magáról való gondoskodást. S amint fokozódott a liberális politika belső szervezettsége és hatalma, oly mértékben hagyatkozott a nemzeti társadalom minden téren az államra, szeges ellen-

tétben a liberalizmus alap gondolatával, mely mindenütt az egyéni és a társadalmi erők szabad kifejtését hangsúlyozta. Ez a korszak politikai szellemének legnagyobb belső ellenmondása. Az egyének, társas alakulatok, felekezetek mind a nagy gépnek, az államnak csavarjaivá és kerekeivé merevedtek, miért is érthető, hogy amikor az állam hatalmas gépállványa 1918-ban recsegve-roppogva széttört, a csavarokban és kerekekben sem volt semmi ellenálló erő: az állam magát a nemzetet is ellenállás nélkül maga alá temette. Végzetserű, hogy ma Trianon után az állami omnipotencia, a teljes függőség a társadalmi-nemzeti erők rovására az általános nyomorúság és elszegényedés közepett nagyobb, mint valaha.

A monarchia fölbomlása, az Ausztriától való elszakadás után, melyért oly rettenetesen tragikus árat fizettetett velünk a Történet géniusza, a többszáz esztendőös osztrák-ellenes nagy magyar függetlenségi küzdelem egy csapásra pusztá történetévé zsugorodott; 1918 vége oly mély és széles történeti árkot vont, hogy ami rajta túl van, szükségképpen közömbössé szürkült, ami pedig tőle innen van, egészen új politikai alkalmazkodást követel. Egész politikai műveltségünk, ennek elméleti kategóriái és gyakorlati módszerei, érzelme-hajtotta vágyai és alkalmazott eszközei mind a régi dualisztikus rendszerre voltak berendezve. Addig egy hatalmas monarchia dinasztiájával kellett megbirkóznunk; most egyszerre három, a saját húsunkból-vérünkől feltáplált nemzet gyűrűje vesz körül, melyet nagy szövetségeseiknek még szélesebb világgyűrűje támogat. Új világhelyzetben új ország lettünk, melynek politikája új módszert, új stílust, új horizontot követel. A régi rendszer elkopott politikai kliséit a mostani nemzedéknek újakkal kell felcserélnie.

Ha most itt sorban össze próbáljuk állítani legalább vázlatban a régi és az új világ különbségeit, amint erre gróf Klebelsberg Kuno neonacionalista hírlapi cikkeiben már ragyogó kísérletet tett, akkor először a *külfölddel* való kapcsolataink kiépítésének és elmélyítésének feladata a szembeszökő. Ha ilyen kapcsolatokkal régebben is rendelkezünk volna, Trianon is másképp üt ki számunkra. Az osztrák diplomácia azonban elhomályosította külföldön önállóságunkat, gyámsága eltompította külpolitikai érzékünket, egyoldalúan a német orientációra állította be látásunkat s mi nem éreztük szükségét a politikai és kulturális téren komolyan, intenzív szellemi munkával kiépítendő külföldi kapcsolatoknak. A nagy világ semmit sem tudott rólunk s nekünk sem volt reális és alapos ismeretünk róla. Most a katasztrófa után kénytelenek vagyunk a magunk lábán járni, érdekeinket a nagy világ fórumai előtt védelmezni, magunknak barátokat szerezni, sorsunk igaztalanságáról és európai veszedelméről a külföldet felvilágosítani, a ránk diktált béke revíziójának útját előkészíteni. Ebben a munkában azonban mennyi a csetlés-botlás, az alkalmatlan módszer, a hiábavaló erőfeszítés, a rossz propaganda, az ügyetlen kapkodás, a naiv utkeresés. A magunk kára nevel meg bennünket e téren, a tapasztalat iskoláz rá lassanként a helyes útra. A Klebelsberg minisztertől alapított Collegium Hungaricumok s nagyszámú külföldi ösztöndíjak évenként többszáz magyar ifjút képesítenek arra, hogy a jövőben a magyarságnak külföldön tudatos erőpontjai legyenek, akik ismerik az illető nemzet sajátos lelkét, tisztában vannak a nemzetközi pszichotechnikával, amelynek alapján tartós és cselekvő barátokat szerezhetnek nemzetünknek. A mélyebb kulturális (tudományos és művészeti) kapcsolatok a legalkalmasabbak egyelőre arra, hogy a figyelmet nemzetünkre és gyászos sorsára tereljék.

Külpolitikai tájékozódásunk, akárhogy is hányjuk-vetjük a dolgot

csakis a nagy nyugati nemzetek felé fordulhat úgy, ahogy Szent István óta. Igaz, hogy a rokontalan magyarság kezdettől fogva itt, Közép-Európa térségein magát mindig elszigeteltnek érezte : Nyugat inkább csak kihasználta, semmint segítette. Azonban csak a trianoni kétségbeesés sugalhatta azt a naiv és bizarr illuziót, hogy a magyarságnak Keletre, Ázsia felé kell fordulnia a még ottlakó rokonnépekhez s ezektől kell «turáni alapon» várnia a feltámadást. A kérdés már ezer évvel ezelőtt eldőlt, amikor Szent István Nyugathoz csatlakozott. Ennek a történeti aktának keleti revíziójával legfeljebb csak elriasztjuk magunktól azokat a nyugati népeket, melyek döntők a világpolitikában. Igaz, hogy ezek a népek hálátlanok voltak, amikor Trianont ránkparancsolták, de a keleti kapcsolódás még inkább megerősítene az a hitet, melyet cseh, szerb, oláh ellenségeink úgyis túlon túl egy század óta vernek Nyugat fejébe : van itt a Duna-Tisza vidékén egy ázsiai lovas horda, mely ezer esztendővel ezelőtt ide beékelte magát a szláv és románfajú népek közé, leigázta s művelődni nem engedte őket. Ez volt a nótája Bachnak is, amikor igazolni akarta a magyarság germanizálását : civilizálni kell ezt a még mindig ázsiai vad törzset. Elsősorban ennek cáfolata Széchenyi Blick-je. A turáni Koppány-romantika azonban, mely Szent Istvánt becsmerli nyugati keresztény politikája miatt s nem riad vissza az ősmagyar mitológiának és a fehérlóaldozatnak rehistorizálásától, alig alkalmas arra, hogy Bachnak Nyugaton ma is élő vádját szertefoszlassa.

Most állítsuk szembe a *belpolitika* terén a multat s a jelent. Ha valaki pálcát tör is a kiegyezést követő korszak nagy hiányai fölött, mégis kénytelen elismerni azt a fényes haladást, amit a magyarság e korszak alatt felmutathat. A sok belső közjogi villongás ellenére a pozitív munka sem szünetelt. Ez elsősorban azoknak a politikusoknak az érdeme, akik világosan látták, hogy az uralkodóval való konfliktus semmiféle nemzeti sikerrel sem kecsegtethet s akik ezért inkább magukra vállalták a vádat, hogy feketesárgán elalkudják a nemzet jogait, csakhogy a nemzetre hasznos alkotóvágyukat kielégíthessék. Az Alföld fajmagyarsága a 48-as ideológiában élt, a függetlenségi pártot táplálta ; az uralkodóval való béke s a csendes fejlődés 67-es pártja meg kénytelen volt túlnyomóan a nemzetiségi vidékekre támaszkodni. Ezért épült itt az asszimiláció elmélet illuziójának jegyében sok iskola, vasút, híd s egyéb közintézmény a fajmagyar Alföld rovására. Most teljesen tárgytalanná vált a sok évtized indulatfűtötte harca 67 és 48 között, a pusztá érzelmi politikának semmi értelme sincs. Nagy tehetségeink évtizedeken át terméketlenül őrlődtek fel az ádáz közjogi harcban : ma ezek a tehetségek nemzetépítő munkában élhetik ki erejüket. Sohasem állott annyi konstruktív feladat a magyar ész előtt, mint ma ; sohasem lehettek e feladatok oly méltó becsvágy és kitartó munka tárgyai, mint mostani tragikus korszakunkban. Ha valaha, ma valóban teljesülnie kell a nemzeti érdek feltétlen parancsának : ne személyek, de programok tárgyi harca uralkodjék a politikában ! A közjogi ellentét mint alap kihullván a pártok lába alól, kormánypárt és ellenzék csak egyben versenyezhet : pozitív nemzetépítő program kidolgozásában s kölcsönös tárgyi megvitásában. Az egészséges parlamenti váltógazdaságnak is csak ez a tárgyi alap lehet természetes és termékeny mótívuma.

A magyar nacionalizmus energiakészlete századokon keresztül egészen az összeomlásig úgyszólván kimerült a dinasztia folyton megújuló beolvasztó törekvésének ellenszegülő küzdelemben. Ma a magyar nacionalizmusnak két fronton kell harcolnia : egyfelől az elcsatolt területek kisebbségi magyarságának védelmében a bennünket körülvevő népek nacionalizmusa ellen, másfelől az

internacionalizmussal szemben, mely a munkásságot világszerte a szociáldemokrata és kommunista pártba tömöríti. A két front hossza a régebbi osztrák-habsburgi harcvonallal szemben hasonlíthatatlanul megnövekedett; a magyar nemzeti eszme külső és belső ellenségeinek száma s hatalmas ereje történelmünkben eddig példátlan módon felfokozódott.

Az irredenta harcvonalon való küzdelem egyelőre lassú pozícióharc, melynek részletes stratégiája, anyagi és szellemi feltételei már természetüknél fogva sem engedik meg a nyilvános megvitatást. A «nem beszélni róla, de mindig gondolni rá» francia elv bölcsesége lehet itt irányszabó normánk. Természetesen állandóan munkálkodnunk kell annak a lelki diszpozíciónak kialakításában, mely az elszakadt, de annyi századon keresztül velünk Szent István-birodalmában együttélt tót, horvát, román és rutén testvéreket visszavezeti az «Új Hungáriá»-ba. Mert nemcsak mi érezzük, hogy «a róna elvesztette a bérceket», de ők is új államaikban elnyomva és kizsákmányoltatva már keseregve látják, hogy «a bércek is elvesztették a rónát». A régebbi magyar nemzetiségi politikát lelkünkben már eltemettük. A most lefolyt tíz esztendő történeti tanulsága természetszerűen érlelte meg egy jövődő autonómikus megoldás útját, melynek alapján sem tót, sem horvát, sem román, sem rutén az Új Hungáriában nem érezhetné magát elnyomva úgy, mint jelenlegi urai alatt. Ugyanaz a patriotizmus kapcsolhatná össze őket, saját érdekeik alapján Szent István-birodalmában, mint amely száz évvel ezelőttig összefűzte őket, amikor a közös latin nyelv kiküszöbölése idején a nemzeti nyelv kérdése a régi barátságot széttépte. Addig a horvát a Zrínyiekkel és Frangepánokkal magyar patriotának is érezte magát, a rutén odasereglett Rákóczi Ferenc zászlaja alá s a tót is ott küzdött mindig velünk az ország függetlenségéért, utoljára Branyiszkónál. Ezeréves történeti kohézió erejét tíz esztendő véglegesen még nem törhette meg. A magyarságnak s az elszakított többi nemzetnek viszonya, ha ezek az anyaországba visszatérnek, természetesen nem lehet a régi. Itt is új formákra, új becsületes megoldási módokra van szükség. Ezek programjának vagy legalább hipotéziseinek, különböző megvalósítási lehetőségének komoly kidolgozása, már csak a bennük rejlő szuggesztív erőnél fogva is, elodázhatatlan.

A másik front a *munkásság* körében terjedő nemzetközi szellem, melynek a magyar nacionalizmust fenyegető veszedelme az 1918. és 1919. évi sötét próbatétel óta egyre szembeszökőbb. A nagy nyugati országokban a szociálistapárt, bár hangoztatja a munkásság nemzetközi szolidaritását, mégis az ország életbevágó kérdéseiben nemzeti karakterű. Az angol labour party, a francia szociálista párt vagy a német szociáldemokrata párt, ha uralomra kerül, nem hajlandó szakítani a nagy nemzeti hagyományokkal és aspirációkkal; nemzetközi viszonylatban épúgy védi a sajátos nemzeti érdeket, mint a polgári pártok. A szomszédos, vad sovinizmustól sarkalt nemzetek kebelében minden párt-és világnézeti különbség azonnal eloszlik, ha össze kell fogni a magyarság ellen; a cseh, szerb, oláh szociálisták rögtön közös fronton harcolnak a nacionalistákkal, sőt klerikálisokkal, ha a magyar kisebbség elnyomása forog szóban. Ellenben pl. a Felvidéken maradt magyar munkásság a megszállás után is benső szolidaritást érzett a cseh elvtársakkal, ezekkel egy sorban szidta a «sötét magyar reakciót», közben pedig a magyar munkás-holló szájából kiesett a sajt, a rókailekű cseh «munkástestvérek» minden jobb munkáshelyről kitűrték a magyar elvtársakat. Nálunk már a fejlődés történeti gyökerében nagy hiba rejlik. Amikor országunk a mult század végén gyorsabb ütemben a gyár-ipari kapitalizmus útjára tért, az uralkodó osztálynak vajmi kevés érzéke volt

a munkáskérdés iránt. A nagy közjogi harcok közepett egészen jelentéktelenné törpült a munkásjólét, munkásegészségügy és munkáskultúra ügye ; a faluból a gyárakba tóduló s csakhamar eredeti gondolkozásukból kifordult munkások anyagi és szellemi érdekeivel senki sem törődött. Ezek tehát arra hallgattak, aki foglalkozott velük. Amikor osztályöntudatukban megerősödtek s mindjobban kellemetlenkedtek, a nemzeti irányú társadalom csak a negatívumot látta bennük : az Isten, a haza, a történeti mult tagadását. A háború züllesztő hatása az ellentétet még rettenetesebben kiélezte : 1918 őszén ennek az agrárországnak 3—4%-nyi szervezett ipari munkássága az ország sorsdöntő órájában vörös lobogóval minden politikai iskolázottság nélkül, a radikális polgári párt segítségével, átvehette az állami hatalmat. Így bosszulta meg magát a magyar vezető társadalmi réteg rövidlátása : évtizedeken át nem vette észre, hogy itt egy nagy, visszanyomhatatlan világmozgalomról van szó, melynek az egyes nemzetek s az egész emberiség jövője szempontjából döntő jelentősége van. A nagy katasztrófa zűrzavara idején, amikor csak egyetlen szervezett tömeg volt : a munkásság, úgyszólván maga a polgári osztály fegyverezte fel a munkásságot önmaga ellen s egyengette az útját a proletárdiktatúrának. Ennek megdőlése után is a nemzetközi szellem továbbra is a pártban uralkodó maradt. Egy «nemzeti szociálista párt» alakítása, a munkásság «nemzeti alapra» állítása naiv kísérletnek bizonyult. A keresztényszocializmus minden tiszteletreméltó erőfeszítése ellenére döntő sikert felmutatni nem tud. Tragikus gazdasági viszonyaink közepett a nyomornak van a legnagyobb verbuváló ereje : ez pedig, a szociáldemokrácia, sőt a kommunizmus számára dolgozza meg a lelkeket. Itt minden szép szónak, szuggesztív frázisnak, keresztény és nemzeti jelszónak csak ideigvaló hatása van : a szó elrepül, az érzelem lelohad, a gyomor követel. A nemzetközi szocializmusnak nincsen semmi egyéb ellenszere, mint : minél több kenyér, munkaalkalom, a létminimum biztosítása, a népegészségről és népkultúráról való gondoskodás. A kielégített gyomor már politikailag nem oly izgalmas szenzórium. Minthogy azonban minden gyomor kielégítése ilyen megcsonkított és gazdaságilag megfojtott országban egyelőre semmiféle szociálpolitikával sem lehetséges, nagyon is keskeny és hosszú az az út, amelyen a nemzetközi szocializmus ellen küzdeni lehet. Fájdalom, a nagykapitalizmus sem tud tanulni a multból : a bankokrácia ragadozó morálja, hajlandósága az éhbéren való rabszolgatartásra egyáltalában nincsen csökkenőben. Kinövéseinek letörése sürgető programmpontunk lehetne. Mussolini csak úgy tudta sikerrel letörni a politikai szocializmust, hogy helyébe bőséges gazdasági szocializmust állított : több kenyeret, tisztességes megélhetést a munkás számára. A visszanacionalizálásnak csakis a szociális és gazdasági reform az egyetlen komoly útja.

A nemzeti szellem hiánya oly fontos társadalmi rétegben, mint a munkásság, egy körülsonkított, de tagjait visszaszerezni törekvő országban kétszeresen tragikus jelentőségű. Ha a nemzet a kellő történeti percben a végső nagy erőfeszítésre indulna, lendületét már az első pillanatban a nemzetközi gondolatot halálosan komolyan vevő munkásság megbéníthatja. Pedig külső és belső ellenféllel egyszerre még egy nagy nemzet sem tud megküzdeni. A társadalmi igazságosság elvén kívül már csak ez a szempont is a magyar közélet centrális problémájává avatja a szocializmus kérdését. Külön lapra tartozik a magyar mezőgazdasági munkásságnak, a falu népének a nemzetközi szellemmel szemben való megvédése. Ha ez alól is kisiklik a nacionalizmus talaja, akkor annyi kálvária után vége minden magyar feltámadásnak. A paraszttal való

komoly törődés, a falusi nép igaz szeretete, az emberies közigazgatás, a nem szónokló, de átélt cselekvő demokrácia kell, hogy a neonacionalizmus sarkalatos pontja legyen. «Küzdeni kell — mondja a neonacionalista program megindítója — az ellen a veszedelem ellen, hogy az állam keretén belül a csoportosulás ne akként történjék, hogy a nemzeti gondolatot az intelligencia, a nemzetköziséget pedig a fizikai munkásság képviseli, mert ez a társadalom kettészakadását és a nemzet felbomlását jelentené. Kossuth Lajos is miért tudta a nemzeti gondolatot a magyar nép legszélesebb rétegeibe bevinni? Azért, mert szétválaszthatatlanul odafűzte a nemzeti gondolatot hatalmas szociálpolitikai reformokhoz».

A multban a magyar főnemesség és remesség, azután ennek maradványa : a történeti középosztály, főképp a gentry csinálta a magyar politikát és történelmet. A természetes lassú demokratizálódás következtében ma már döntő súlyuk nincsen. Az új kitágult, jórészt hivatalnoki karakterű középosztály lelki szerkezete a társadalmi kapillarizáció törvénye szerint sok olyan erénnyel és hibával telítődött meg, amelyek a birtoktalanná szegényült gentry-világ maradványai. A nemzeti katasztrófa legjobban ezt a társadalmi réteget tépázta meg : életszínvonala viszonylag legmélyebbre sülyedt, elhelyezkedési lehetősége minimális, jelentékeny része szellemi proletáriátusban porlódik szét. Az általános elszegényedés a létért való küzdelem intenzitását és kiméletlenségét, az egoizmust, a protekciójaházaszatót, a könyökpolitikát, az öngyilkosságot, az erkölcsi züllést, a társadalmi atomizálódást hihetetlenül felfokozta. Az ú. n. «középosztály» egységesen mint típus nem is jellemezhető, mert ma nincsen állandó arca. A nemzeti ideológiának mindig és mindenütt elsősorban a középosztály a történeti hordozója. Ennek súlyos megrendülése nálunk megint a mai magyar sors egyik tragikus vonása. A nemzet organizmusában valamennyi társadalmi szövet egyformán fontos és joggal egyforma gondoskodásra tarthat igényt, a középosztály azonban kétségkívül a legsúlyosabb válságon ment keresztül : tervszerű segítése tehát szintén azoknak a feladatoknak körébe tartozik, melyek a mai helyzetben megoldást követelnek.

Hasonlóképp újszerű probléma a *hadsereg* elhelyezkedése a mai magyar társadalomban. Végre megvalósult a régi magyar álom : a nemzeti hadsereg. Ára szörnű volt, kerete kicsiny, formája zsoldos. De azért minden ízében a miénk. A hadsereg másutt kerek a világon a nemzeti öntudat és büszkeség képviselője volt, nálunk évszázadokon át elnyomója ; másutt a nemzeti aspirációk sugalmazója és védő kardja, nálunk a kardforgató vitézi népnél a nemzeti vágyak ledöfője. Most végre ez a kis hadsereg foglalja el népünk szívében azt a helyet, ami valaha a nemzeti felkelések, utoljára a 48 szabadságharc eposzában jutott a magyar lélekben számára. Az ifjúság romantikus lelke pedig az örülten fegyverkező népek minden szemforgató pacifizmusa ellenére formálja ki magában továbbra is a magyar vitéz ideálját. Ez a katonaiideal persze átalakult : több már benne a technika és tudás, mint a romantika és a költészet. A tanult modern katona a magyar nacionalizmus reménye és ütőereje.

A nemzeti fejlődés egyik nélkülözhetetlen alapja a *vagyonosodás* : a virágzó jólét. Anyagi erők híján nincsen sem nyugodt társadalmi rend és béke, sem nem fejlődhetik ki magasabb szellemi kultúra. A földrajzi helyzettől megszabott egységes gazdasági erőhálózatunkat Trianon széttepte ; a környező államok gazdaságilag megfojtani törekszenek ; valamennyi európai állam mezőgazdaságilag is autarkióra törekszik, amiért is kivitelünk megakadt. Gazdasági életünk kérdése valóban százfejú hydraprobléma. Az új helyzet e téren is új

alkalmazkodást követel. A monarchia elnyűtt gazdaságpolitikai sablonjai köréből nehezen tudunk kiemelkedni, kevés bennünk a gazdasági rugalmasság. Valamennyi kormányzati és társadalmi erőnek pártkülönbség nélkül elsősorban nem a kritikában, hanem a józan, reális program kidolgozásában kellene összefognia, a gazdasági harcvonalon nemzeti egységbe tömörülnie, miután a gazdasági konszolidáció a romok eltakarítása után nagyon is átmenetinek bizonyult.

A nemzet vagyonosodásának vannak azonban lelki feltételei is, melyek megszerzésére tudatosan kell ránevelnünk az új nemzedéket. Ezek oly erények, melyek hiánya országunkban különösen szembeszökő: a szorgalom és szívós kitartás, kezdeményező erő és elhatározó képesség, tárgyszeretet és alkotóvággy, üzleti morál és takarékoság. A régebbi cifranyomorúsággal, a «fenn az ernityő, nincsen kas» könnyelműségével végre szakítanunk kell. A tékozló, mulató magyar mult örökségékepen még mindig túlságosan igényteljes az életmódunk, túlsok a dinomdánom, a sírvavigadás hejehujája. Trianoni országunk egy birtokát vesztett földesúr, aki még mindig ragaszkodik az úrhatnám-ság külső feltételeihez. Kopott díszmagyarunktól nem tudunk megválni; a hozzá való ájtatos ragaszkodás komikumná ferdül: életszínvonalunkat nem tudjuk összhangba hozni vagyoni állapotunkkal.

A Nagy-Magyarországra szabott állami apparátus is lötyög rajtunk s a közterheket elviselhetetlenné szigorítja. Leszerelése azonban, mint a B) listák korszaka tanúsítja, a nemzeti élet nagy circulus vitiosusába fúl: az elbocsátott régi s a nem alkalmazott új nemzedék existenciáinak tizezreit a pusztulás prédájává dobja. Közben minden szem az államra mered: a kritikus augurok görbe szemmel s gyanúval nézik az állam minden intézkedését, tiltakoznak az államnak mindenbe való beavatkozása ellen az egyéni és társadalmi szabadság nevében, a közterhek tetemes leszállítását követelik. De ugyanakkor a legtöbb szem könyörgő vagy követelő tekintete mindent az államból akar kinézni: az állam lássa el a tömeget földbirtokkal, felszereléssel és házhelyekkel, az állam lendítse fel tönkrejutott mezőgazdaságunkat, gondoskodjék terményeink exportjáról, kölcsönrel segítse vagy szubvencionálja az ipart, segítse a kereskedelmet; az állam kötelessége gondoskodni a menekültekről, a munkások elhelyezéséről, a hadirokkantak és hadiözvegyek ellátásáról, a hadikölcsönkötvények illő valorizációjáról; az állam tartozik a tisztviselők s egyéb közalkalmazottak fizetését legalább a békeszínvonalra emelni, de ugyancsak tartozik a szabad pályán működő intelligenciának, az ügyvédeknek, orvosoknak, mérnököknek munkájáról és ellátásáról is gondoskodni s a szellemi proletáriátus útját szegni; az állam siessen építeni minél több iskolát, utat, csatornát, középületet, vasutat, fürdőt, népjóléti és népegészségügyi intézményt, már csak azért is, hogy a bérházásokból legyen az iparnak keresete s a munkásnak munkája; de az állam becsületbeli szociális kötelessége az is, hogy mindenkit öregség vagy rokkantság esetére eleve biztosítson. Így maga a trianoni szegénység az élet minden feladatát és szabályozását a Leviathan-állam kezeibe centralizálja, az államot egy óriási mindenható részvénytársasággá formálja, közben pedig hangos a jajsztótól, hogy az állam a közterhek nagyságával tönkreteszi a magángazdaságot. A gazdasági életnek ez a sikító diszharmóniája bizonyossága annak, hogy igazában most kezdjük érezni szét-daraboltságunk állandó következményeit, a tiz esztendő alatt megmerevedett új határok rettenetes hatását a nemzet vagyoni állapotára. E súlyos helyzetből való észszerű kibontakozás a magyar jövő legsarkalatosabb alapkérdése.

SZOLGÁLAT.

(Részlet egy nagyobb lírai kompozícióból. Ennek a résznek dátuma: világháború, az első nagy erdélyi menekülés napjai.)

Ferencvárosi teherpályaudvar,
Nagy marhaszállító vagon.
A padlatára hintett szalma közt
Fáradtan fekszünk.
Tíz cserkészjiú.
Ma éjjel mi vagyunk inspekciósok.
Negyedórája, hogy elcammogott
A legutolsó menekültvonat.
Elszállítottuk sebesültjeinket,
Az éheseket megetettük,
A szomjasokat megítattuk,
Az állatokat elláttuk alommal,
Megfutottuk a megbízásokat,
Most két órát pihenhetünk:
Hajnalig nem jeleztek vonatot.

Fekszem, hanyatt a ritkás szalma közt,
Egymagam ébren. Nem tudok aludni.
Kemény a padló, és a szalma szúr.
Keményebben szorítja mellemet
Fásult kérdések durva markolása.
Élesebb tőrrel szurdal szívemen
Keserűség alattomos nyílzápora.

Fekszel, lihegve, lázas-éberen
Szűk, levegőtlen vackodon, — s körötted
Az eszelős emberiség.
Ágyúzenére, zörgő csontzenére
Haláltáncot kering!

A föld szívébe véres árkot ásnak
Pokol-csatorna-hálót,
Vérnek, halálnak, bűnnek, kárhozatnak.
Tűzontó, gyilkos szekerekbe fogják
A boronáló, békés barmokat.

Jámbor parasztlak gyilkolni dühödnek,
 Templom szívé, Isten harangját
 Gyilkolni küldi a győzelmes ördög,
 S a két kőtábla mind a tíz bűnét
 Törvény avatja káromló erényé.

Nyugat síkjai, Kelet hegyei,
 Észak mocsara, Dél kőszikla-pokla:
 Magyar testekből vonnak takarót.
 Magyar véren részegszik a világ!
 A véres orkán örült forgatagja
 Szétfújja ezt a kismaroknyi fajt.
 E magaontó, bűnös, drága vért,
 Mely eddig vélkes cseppenként szívárgott
 Öngyilkos késen, — most téboly-toron
 Akószám issza semmivé a föld.
 Jaj, elfogyunk, jaj meghalunk!
 Magyarság árva mécsse, jaj neked!
 Kitérva rád két iszonyú torok:
 Vad ellenség és óriás barát.
 Olyan mindegy, hogy melyik fújja el
 Szegény, sápadt, halódó mécsbeled.

A hóhér Sátán vágószéke tárva.
 A levegőben láthatatlan Ostor
 Csattogva hajtja négy égtáj felől
 Falánk torkába vége-nincsen árban
 Az édes, szép, virágos életet:
 Pufók jóúk, karcsú fiatalok,
 Fontolt férfiak, ingó-léptű vének,
 Bekötött szemekkel egymáson típorva
 Tülekszenek az éhes Hid felé.
 Véres kórusban sír a föld utánuk:
 Igavonó, nehézkes asszonyok
 Riadtszemű, vérszegény gyermekek,
 Szántatlan föld és születetlen élet,
 Eltemetett mult és halott jövő.

Miért? Miért? Ki tette ezt?
 Kinek agyában kelt a gondolat?
 Ki forgatja a szörnyű Kereket?
 Ki áll a Gépnél? Milyen iszonyú

Generális gyilkos pálcája jár
 A fekete-vörös térkép fölött?
 Mi ez? Miért? Mi végre?

Nem tudom.

Jaj, nem tudom! Jaj, semmit sem tudok!
 Csak azt tudom, hogy nem tudhatja senki
 És hogy hazudik, aki mást beszél!
 Csak azt tudom, hogy van egy Gondolat,
 Mindenestül nem-ember gondolat,
 És abban egy a kezdet, és a vég,
 A Honnan és a Hogyan és a Mért,
 És ami nekem örjítő selétség,
 Abba a Gondolatban napvilág,
 Édes, meleg és győzelmes napvilág.
 És azt tudom, hogy van egy Akarat,
 Ő akar mindent, ami akarás,
 Ő akar mindent, ami akaratlan,
 És ez az Akarat a Kell,
 És az az Akarat az Igy — jó,
 És ez az Akarat az Amen.
 És én akarom, amit Ő akar.

Fiúk, hajnal van! Kondul a harang!
 Itt az új vonat, új nyomorultakkal.
 Sebesülthordók, küldöncök; üdtők,
 Sorakozó! Szolgálatban vagyunk!

Sik Sándor.

KI TÖRŐDIK A BOGÁRRAL?

MAMA — mondotta Antonió és együgyű gyerekszája pityeregve szétnyilt, aztán csúf mosolyba torzult. Kék szeme az anyára nézett, aki már feléje nyujtotta karját az asztal fölött s csontos arcának barlangmélyén bánatok fénye gyulladt ki a szemek szürke és áttetsző függőnye mögött.

Az anya hangja is reszketett sírás és félénk nevetés közt botorkálva, ahogy gyöngé mécses ringatódzik sötét erdőnek mélyén félénk lépteknek ritmusára s karjai a fekete kendő alatt úgy szálltak le Antonió kezének két fehér tornyára, mint madárszárnyak didergő fészek kicsinyei fölé.

— No ugye! no ugye! — mondogatta a bánat és öröm két végétében.

De Antonió már ismét hallgatott. A holdat nézte sokáig és némán, aztán kiemelte kezét az anyai szárnyak fekete leple alól, csontos mutatóujját lágy ütemben ringatta fel-le, mint fehér és magányos táncost, torz árnyékát növelve meg a holdfényes falon. A fogak fehér kara túlvilági mosolyt jelzett a sápadt száj két partja között.

— Muzsika — mondotta halkan, csaknem fohászszerűen. — Mama, muzsika.

— Én is hallom. Muzsika, muzsika.

Pedig micsoda csönd volt ottan! A nyitott ablakon túl az éji ég alatt aludt és meg sem rebbent az ős; a csillagok, mint elborult arany-sarkantyúk, megálltak a fekete bolton mozdulatlanul és régi vidám pengésük nesztelenül folyt szét a végtelenben; a szél nem suttogott bókoló fáknak; az utcakövek nem feleseltek hazatérő lépteknek; még csak harang se szólt s a szobában a falióra sárga ingalapja úgy fénylett, mint a hold s a mutatók komor fekete ujjai mozdulatlanul borultak egymásra, mintha az idő is megállt volna fölöttük és leborult volna szakadatlan útjának fehér határkövén.

— Muzsika, muzsika — ismételte Antonió s a szája mintha pirosra gyúlva, már izzani kezdett volna.

Aztán két hosszú karja végighullott az asztalon. Szőke feje is utánaomlott és a ruha fekete szövetébe hullottak fürtjei, mint arany tűzeső göndör hajjai. Megrázkódott némán s elpihent mozdulatlanul, mikor az anya csontos keze a haj sűrűjébe mélyedt és egy visszaküldött sóhaj útját megelőzve szinte tánclépésben jött elő a hangja vigasztalón, ahogy altatódalt gügyögött valamikor régen:

— Hisz csacska az élet, fiacskám, mint csacska kis csacska nők.

— Én nevetek — mondotta a fiú hirtelen és az ajkába harapott nevetésbe pattantva száját, de az anya szeme mégis könnyesen csillogott tovább és egy túlradt cseppecske kigurult a sarkán és sebesen futott le az orra alatt.

— Ez a fiú megint hallgat — mondotta magában, de nem mert sóhajtani se.

Hallgattak, mert anya és fiú voltak. Pedig milyen jó lenne szólani, felnyitni két szív zsilipjét, hogy a szavak megdagadt vize hömpölyögve lerohanhasson s nagy, tágas terem maradhasson szívükben, ahol fehér asztalt teritenének örvendező lakomákra. Ki fogja őket meghallgatni? Ők egymást soha. Mert nem fognak szólani. Az anya hallgat, a fiú is hallgat s egymásba mélyülő szemeik némán mondják: csak neked ne fájjon, csak téged ne bántson, édes.

— Én nevetek — ismételte Antonió és utána nyomban lehúnta szemét, mert sírni szeretett volna. — Mama, hisz engem szeret a Donna Klára.

— Megint hazudik — gondolta az anya és komor felhő suhant el homlokán. — Én is asszony vagyok és voltam fiatal leány, hát minek hazudik nekem? Vagy megváltoztak volna azóta s liliomszirmuk szűz páráját ilyen fehér bánkódó homlokokra vágynának lehelni, hajlékony törzsük ilyen erőtlen karok ölelése alá simulna s ilyen csöndes, imádkozó szavakra hunynák le kábultan szemüket? Hát jobbak volnának, mint mi voltunk a magunk idejében? Ó, édes fiacskám, te boldogtalan!

De azért azt mondta:

— Téged, hát persze, hogy téged.

Nem merte mondani: «Már elmúlt az este, már itt az éj is, feküdj le, Antonió». Mert a fiú szemei fájón tapadtak a tárgyakhoz, hosszúra nyúlt árnyékukba bujva és megmászva holdfényes élüket, mintha félt volna az álomtól és örök ébrenlétet akarna. Miért néz így ilyen nagy és üvegesre tágult szemmel, mintha már magába zárná az egész világot és sötét bárkán ringatódnék halkán csobbanó fekete vizen láthatatlan örök part felé?

— Mi történik veled? — gondolta némán.

— Muzsika — mondotta megint Antonió és fehér ujjá táncot lejtett, mint a karmester pálcája hangszerek fölött.

Akkor az anya felállt.

A zongora fekete mély tükrében megfürdött és szertesét lövelte fényét a hold s a fehér billentyűk sírkövén temetői betűk voltak a feketék. A zongora húrjai zúgva megpendültek az anya apró botorkáló ujjai alatt, Antonió is kezébe vette hegedűjét s úgy hajtotta fejét a hangszer szőke testére, mint férfivállak magasságába kapaszkodó asszonyarc fölé, szinte csókolta, becézte, aztán lehúnta szemét, amint felsikoltott a húr, mintha fehér ágy buja ravatalára omlott asszonyi odaadás vonított volna fel korbács suhintása alatt. Gyermeki panaszok

sóhajai, felcsukló sírás halk jajja, sűrű suttogó szavak áradása ömlött a hangszerből, alázatos vallomások, olyan megadóak, mint halálrakínzott ember leborulása Isten előtt.

S a zongora fekete testében zúgva dübörögtek komor hangok; nőttek, tornyosultak, mint viharjárás, mely új és új hangokat ver fel a hegyek között; titáni kórus, mely visszafelesel a hegedű lágy szavával, ahogy az őrzöngő lélek futkos és sikoltoz villámok alatt. Néha vészesen felkiált a csendben, néha meg elapad az égzengés orgonazúgásában. Az anya csöpp ujjai táncoltak, szálltak a billentyűk fehér katonasorai fölött; néha már követni se tudták a hegedűhangokat, melyek csúcsról-csúcsra szédültek, lebegtek mélységek fölött, néha zuhantak és szállva zuhantak tovább végtelen tengerek színén.

Hirtelen csönd lett. A fiú leeresztette vonóját ernyedt kézzel, a szőnyeget érintve lábához simult hegedűje s elolvadt mosoly szomorodott el az arcán. Az anya ajkához értette ujját és lehajtotta mélyen a fejét.

— Engem szeret Donna Klára, — suttogta Antoniό és a fotel párnás testébe süppedt; a hegedűt, vonót puha szőnyegre ejtve s lehúnyta a szemét.

— Téged, téged — ismételte az anya és arra gondolt, vajjon mikor fog már szólni s talán a fiú is arra gondolt, de mégis hallgattak mind a ketten.

Aztán az anya halkán kitipegett a szobából s még halkabban tette be az ajtót maga után.

Odakint két férfi állt meg az ablakok alatt s kardjuk megcsörrent a kövezeten. Mögöttük két fáklyás szolga és a felcser fekete táskával a hóna alatt. Távobabb egy barát.

Két tenyér tölcseréből suttogva szállt fel a hang:

— Antoniό! Antoniό!

A fiú felnyitotta a szemét nagyon lassan és először a hegedűre nézve, amit magához emelt s szinte homlokon csókolt, aztán fekete tokjába tette, puhán takargatva be selymekkel, bársonyokkal.

— Mama — mondotta még az ajtó felé nézve.

Aztán vigyázott nagyon, hogy kardja meg ne csörrenjen, míg átlép az ablakon s leereszkedett a falon a férfiak közé, akik tompán mondták:

— Mehetünk.

Az anya ezalatt dideregve húzódott össze az ágyban.

— Már alszik, alszik szegény — mosolygott, lassan lehúnyva szemét. Ez a mosoly ajkának két szélére száradt, amikor már szempillái is összeragadtak.

A barát hátsó, magas ülésén fáklyák ringatóztak; a leváló szurok lángolva és füstölögve szállt a kormos éjtszakában, mint égő lepke, mely átröppen az útmenti árkon, az erdő sűrűjében repdesve sokáig, míg valahol leszáll s nyirkos moha párás ágyán sercegve, sziszegve kiszived.

A kivilágított ég csillagai alá felhők ezüstös-szürke függőnye ereszkedett.

A batárban négyen ültek szótlanul, egymással szemben. A felcser táskájában megcsörrentek az acéleszközök és a zökkenőknél a fekete bőrbé sülyesztett kardok egymásnak dőltek a térdek között s a marokolat vaskosara haragosan összecserdült, mint tusák végén, amikor két meztelen penge összefut és keresztbe áll az égre nézve, magasra tartott karok fölött.

Az útmenti feszületnél mind a négyen megemelték süvegüket.

Antonió az eget nézte. Szerette volna lehunyva tartani szemét, de az minduntalan felnyílt és látni akart. Nézte hatalmas fák szörnyeteg karjait, mintha édig nyúlva felhőket ráztak volna, mitől törzsük is beleremegett. Nézte az út mentén suhanó kocsí árnyát, mely lobogó fákllyák füstjének uszályát húzta maga után.

— Ó, Istenem — sóhajtott magában Antonió.

— Itt vagyunk — mondotta tompán az egyik férfi.

Sárga ház kapujából mécesest lengetett feljük valaki. A fákllyás emberek az út porába fojtották a lángot, a kocsí recsegve kanyarodott a szín alá, ők meg boltíves folyosón mentek kongó léptekkel, melynek végén férfiak ültek borosasztal körül és félelmetes visszaemlékezések suttagó szava szállt fel ajkukról.

Az egyik férfi bedöntötte egy terem ajtaját s Antonió utánalépett, öntudatlanul hullva be, mint a falevél, amit egymásra tárt ajtók széljárása sodor magával. A mennyezet alatt törött lámpa poros üvege széles, sárga kört rajzolt a padlóra.

A terem végén akkor már ott állt Don Fernando. Széles asztalra szórta kabátját, ingét; izmos karját nyujtogatta, csapkodta, verte, mintha önmagával birkóznék, örülve vad erejének.

Az ajtó becsapódott. Egyedül maradtak. Kívülről behallatszott tompa beszélgetések moraja. Antonió a falig hátrált a nyirkos vakolatnak támaszkodva és arca sápadt volt, mint a hold.

— Mama — nyöszörögte magában, némán s most úgy érezve, hogy letérdelne az anya lábai elé és elmondana mindent, mintha sűrű gomolyagból színes emberekként láthatóan váltak volna ki benne a szavak s mind meghajtanák előtte fejüket és mondanák: Én vagyok a remény, én a szerelem és én az élet.

Ó! milyen jó lett volna most beszélni.

Aztán átnézett a másakra, amint nyikorogva ásított, mintha csak az álm megszakadt öröme bántaná.

— Ó, ne bánts — könyörgött fel hirtelen Antonió és összekulcsolt kezét remegve nyujtotta feléje.

Don Fernando szélesen mosolygott.

— Nem bántalak én, dehogy is bántalak, csak épen megöllek, Antonió.

— Hiszen én azt is megmondom néked, hogy engem nem szeret

Donna Klára — s fejét szomorúan ingatta jobbra-balra — lásd, ő nevetett, amikor ablaka alatt felsírt a hegedűm. Ó, ha hallottad volna, hogyan csattogott a hangja, mint gonosz kis stacattók, aztán halk sóhajba olvadt.

A másik felnevetett.

— Mert akkor a nyakát csókoltam épen.

Antonió feje lehanyatlott s alig hallatszott lihegő száva.

— Minek. Akkor hát minek? Hiszen te engem összemorzolsz, mint egy kis bogarat, aztán ki fogja megvigasztalni az anyámat?

— Unalmas vagy, Antonió. Ki törődik a bogárral? Kicsit zümmög, hosszan sikolt, szárnyával csapdos és vége az egésznek. Nem öltél még bogarat, Antonió?

— Nem öltem.

A másik unottan elfordult tőle és az ablak elé állt, melynek üvege már liláskékké lobbant.

— Hja, ha te még bogarat se öltél . . .

Kinyílt az ajtó. Belépett négy úr meg két felcser, akik fehér kendőket terítettek az asztalra s csillogó műszereket helyeztek el fölötte.

— Vetközz le — mondta az egyik úr, miközben kivonta a csillogó kardot a fekete tokból.

Antonió dideregve tette le kabátját, ingét, szépen egymás fölé a széken és még el is igazgatta a begyűrődő ujjakat, majd nézte a másikat, amint kézbevette a kardot, hajlítgatta pengéjét, jobbra-balra suhintott vele kidagadó meztelen izmokkal és elégületen mondta :

— Jó lesz.

Antonió kezébe is kardot nyomtak s máris összesúgtak mind a négyen, hosszú lépésekkel mérve fel a termet, krétával vonalakat vontak a padlón és tettek mindenfélét, mintha itt nem is Antonióról volna szó, hanem valami más és fölötte álló ügyről, borzadályos titokzatos szertartásról, mely csupa szentség s ő, Antonió, csak egy gyöngye kis ministráns itt, a főpapok között, akik mind egyet akarnak, hogy az ügy, amelyről itt szó van, méltó módon beteljesedjék.

Ő meg tapogatta a kard félelmetes élet s vékony bordái szinte megzördültek a hajnali hidegben. A lámpa unottan világított, mint máskor s Antonió szeme dermedten kitágult s még tiltakozva, könyörögve kérdeni szerette volna :

— Hát csakugyan?

De már két oldalt megfogták karját, vitték s megállították a krétavonal fölött, gyors és unott szavakat daráltak, míg élesen felharsant a szó :

— Rajta !

A másik dobogva tört feléje, de Antonió mereven tartotta karját és a penge mozdulatlanul feküdt a levegőben. Már nem félt, csak bárgún nézett, mintha álomból nézne ki, míg Don Fernando kötekedve pengette kardjának hegyét, előrenyúlt, meg dobogó lábbal hátralépett.

— Bátran, Antoniό! — súgta valaki.

Akkor előredőlt a törzse. Lába is megdobbant és kardja csattanva ütötte vissza a másikat. Aztán megint és egyre sűrűbben s lassan forró hó öntötte át testét, már látta a ragadozó szemeket, a lecsapó kart, az arc meztelen figuráját a sötét haj alatt s kardja tolakodva nyúlt át Don Fernando pengéjének élén, dobogva tört előre s mindez már szinte jó, kéjes borzadály volt, aminek bár sohase lenne vége, míg ezer seb nem festi pirosra azt a másik testet... Csak tovább, mindig csak előre!

Már álljt vezényeltek. Antoniό még ütésre emelte kardját, de az hirtelen kihullott kezéből. Riadtan nézett Don Fernandóra, még mondani akarta: «fogjátok fel, hisz mindjárt elesik, hát senki se látja, hogy inog». S még egy jólakott szó buggyant ki Antoniό száján, amint már törzse előre-hátra lengett:

— Megöltem!

Aztán hanyatdőlt és a segédek karjai közt a földre csúszott.

A felcser föléje hajolt, a többiek pedig némán állták körül.

— Kiszenvedett — mondotta a felcser s lezárta Antoniό szemét.

A segédek némán keresztet vetettek, velük Don Fernando is, majd véres kardját Antoniό mellére fektette:

— Nemes vitéz — mondotta komor ünnepélyességgel — fogadd ezt bajtársi emlékül.

Antioniό szőke haja véresen csorgott le a földre s mereven lezárt ajkain túl az örökkévalóságba ismétlődött a büszke szó: megöltem!

Az ablaküvegeken már tejszínű világosság ömlött széjjel.

Az anya még aludt s a nyitott ablakon beáradó napsugarak táncolva melegítették szemhéját. Már kissé ébredezett. Antonióra gondolt mosolyogva. Antoniό bizonytalansággal alszik még. Aztán riadtan nézett föl. Mintha odakünn nehéz léptek dobognának. Az öreg cseléd hirtelen feltárta az ajtót s dermedten állt meg a küszöbön.

— Mi történt? — sikoltott fel az anya.

A cseléd lehajtottá fejét és szótlán sirással kifelé mutatott.

Odakünn már nem volt senki, csak egy emberalak nyúlt el hosszan a földön fehér lepel alatt, mely kissé véres volt a föléje tett kard pengéjétől.

S a lépcsőkön lehajtott fejjel és olyan halkán, mintha szent kálvária lépcsőfokait járná, fölfelé tartott Donna Klára. Csak egy kis napsugár bujkált bronzvörös hajában, mint a napfény sűrű erdő lombjai között; édes és nehéz illatok lobbantak fel suhogó selyemruhájából, feje mellére hullott s hajának zuhataga bőrére omlott és a fekete ruha alá pergett, ahol az keskeny ékké vált a keblek enyhe halmai fölött.

Az anya a halott fejénél térdelt és nyöszörgő szája eltorzult, mint a megvert gyermeknek.

— Antoniό! Antoniό!

Donna Klára a halott lábához térdelt. Fehér karját kinyújtotta összekulcsolt kezekkel, aztán föléje hullott s a kinyílt tenyerek öt ujj

reszkető ágával az elsárgult arc fölé tapadtak, mely dermedten emelkedett ki a lecsúszott lepel alól. És Donna Klára kezei a márványhideg homlokon, zilált haj sűrűje között összefonódtak az anya forró, reszkető kezével.

Akkor egymás szemébe néztek. Ő, az anya és Donna Klára.

— Hiszen én szerettem őt — mondta félénken Donna Klára és ijedten húzta-vonta el a kezét.

Az anya némán rázta fejét és megszorította Donna Klára vékony ujjait.

— Én szerettem őt — ismételte Donna Klára még halkabban, lesütött szemmel, mint bűnös a bíró előtt.

Az anya mélyen felsóhajtott, aztán elsimította a halott homlokába hulló selymes fürtöket.

— Nézd — és gyöngéd anyai pillantása a halottra hullott — milyen keskeny a szája.

Donna Klára dermedt szemekkel nézte az egymásra zárt szederjes ajkakat és suttogva ismételte :

— A szája.

Aztán az anya lebontotta a leplet s két keze puhán becézve érintgette a halott vállát :

— Látod, Donna Klára, ezeket a gyöngé vállakat?

Donna Klára suttogva ismételte :

— Gyöngé vállakat.

S az anya már magával tehetetlenül sirt, amint a véres mell lankadt domborúján imára kulcsolt kékülő kezeket csókolta, ölelte :

— Hát nézd, nézd Donna Klára, milyen vékony, törékeny ujjak, akár egy asszonyé. Ezek csak áldást tudtak volna osztani meg hegedűk húrján botorkálni álmodozva és reszketve simogatni egy asszony arcát... Ó! Donna Klára, ezek a kezek nem tudnak meghajlítani asszonydereket.

Donna Klára is zokogva sirt fel, fekete selyemkendőbe takarva arcát:

— Én szerettem őt! Én szerettem!

Az anya felállt és csipkés zsebkendőbe szárítgatta könnyes szemét. Az ablak ólomkeretes, hatszögű üvegein már ragyogva áradt be a napfény, felitta a széles falak félhomályát és jókedvűen csillogott Antonió aranyzőke haján.

Donna Klára még ott térdelt a halott fölött, szép, karcsú teste beleremegett a keserves sírásba.

Az anya sokáig nézte Donna Klárát, aztán lehajolt érte és magához ölelte.

— Ne sirj, Donna Klára, az ember csak azt sirassa, akit szeretett.

— Én szerettem őt — mondta ismét Donna Klára, de már olyan halkán, hogy alig lehetett hallani.

Az anya megsimogatta Donna Klára könnyes arcát s mintha a lányáét simogatta volna.

— Te csak a lelkiismereted siratod, Donna Klára, mert szíved összeszorult a szegény halott előtt. Az asszony nem azt siratja, akire azt mondja: szegény. Látod, én is asszony vagyok és én is voltam fiatal. Mi nem szerettük őket.

Aztán messzenézett és felsóhajtott megint:

— Te talán jobb volnál, Donna Klára, mint mi voltunk akkor? Látod, csak asszonyok vagyunk. Istenem, miért is van így, ki tudná megmondani? De a mi törékeny testünk széles vállak fölé vágyik omlani és hajlékony derekunk csak erős, durva kezek ölelésére remeg meg... Te talán jobb volnál nálunk és te szeretted őt, Donna Klára? A lány hangot, mely érces, parancsoló szó helyett csak esdekelve imádkozott?... Ó, Klára, hisz akkor, amikor még fiatal voltam, én csörgő sapkát akasztottam az ilyenek fejére.

Odakünt a szentegyház kis kupolás tornyában felsikoltott a léleklarang és a templomkapu fölé fekete táblát akasztott a rőt szakállú egyházi, melyen nagy, fehér betűkkel állott: «Don Antoniό. — Élt huszonkét évet». S amint a harang jajveszékélő szava sikoltozva csilingelt, az anya szeme ismét megtelt könnyekkel és két kezét néma szóval emelte az ég felé: «Uram, de te fogadd be őt!»

Donna Klára még ott állt lesütött szemmel hangtalanul.

— Menj, menj, Donna Klára — mondotta az anya türelmetlenül — hiszen az élet vár téged, Don Fernando vár. Hadd ezt a szegény halottat, hadd őt nekem. Én az anyja vagyok. Csak az anyák szeretik őket.

És Donna Klára akkor az anya keze fölé hullatta könnyeit.

— Menj, fiam — mondta az anya, megcsókolva Donna Klára mindkét arcát — nyugodtan menj, édesem.

Aztán egyedül maradt.

A cseléd két égő gyertyát állított a halott fejéhez, melyeknek gyöngye lángja fénytelenül lebegett a hosszú, viaszoszlopok fölött. Majd sűrű függönyökkel elsötétítette az ablakokat és nesztelenül kicsoszogott.

A gyertyák lángja sárgán reszketett, mint két parány szellem.

Az anya odakuporodott a halott mellé, nézte, sokáig nézte, majd megsimogatta haját, becéző, vádoló hangon hívta, idézte:

— Antoniό!... Csak én vagyok... Egy asszony, aki szeret... Az anyád, Antoniό.

De Antoniό hallgatott s a sercegő gyertyaláng alól oldott viaszgyöngyök hullottak aranyzóke hajára.

Szitnyai Zoltán.

PROLETÁRIRODALOM?

Jegyzetek Makkai János *Proletárirodalom, proletárművészet* című értekezéséhez.

Nos, ha már mindenáron polgári irodalomnak akarjuk nevezni — és megállapodásszerűleg ezúttal nevezzük is úgy — azt az irodalmat, amelyet a XIX. századtól örökül kaptunk, hát tagadjuk, mintha ez az irodalom csakugyan már kirívó jeleit mutatná a dekadenciának. Közbevetőleg jegyezzük meg itt, hogy azoknak sem adunk egy pillanatig sem igazat, akik az egyetemes kultúra dekadenciájáról, a civilizáció válságáról, vagy a tudomány csődjéről beszélnek, vagy arról, mintha az európai klasszikus műveltség utolsó vonaglásai láttára félni lehetne valami új barbarizmustól, egy új kulturális jégkorszaktól, vagy az emberi élet eltechnizálódásának egy új vízfőzőnétől, amely az antik kultúrán nevelkedett európai művelődés legmagasabb csúcsait is tizenöt könyöknyi magasságban elborítja. Nem. Az európai kultúra és a tudomány nem áll csőd előtt azáltal, hogy nincsen egy Kantunk s hogy általában véve gyengébb verseket írnak, mint a mult század végén és semmi sírni való nincs azon, hogy ehelyett feltalálták a rádiót, a repülőgépet, a beszélőfilmet, az inzulint, hogy megmérték a csillagok távolságát, hogy az emberiség szinte marokra kapta a földet az északi sarktól a déli sarkig, benépesítette és civilizálta, automobillokkal átszelte a Szaharát és rádióállomásokat szerelt föl a polinéziai szigeteken. Azon sincs mit elkeseredni, hogy századunkban a tizenöt éves gyermekek valóságos kis elektrotechnikusok, legalább is elméletileg tökéletesen képzett pilóták és soffőrök s amellet nem ismerik a hazai népköltészet termékeit s nincs kedvük megtanulni Horatius ódáit és a görög grammatikát. A drót nélkül való telegrafálás, a bűvárhajó, a chemiai tudományok fejlődése s a mikrokozmosz megismerése is kultúrát jelent, amint hogy nem jelentenek barbarizmust a három vagy négyszáz kilométernyi sebességi rekordok sem, a kinematográf sem, de még a soffőrtípus kultusza sem, mert mindez nem jelent mást, mint hogy az emberi elme most átmenetileg legvehemensebbül a technikai kultúrára vetette magát.

Nincs szó tehát a kultúra csődjéről, csak épen arról, hogy a kultúrának egyik tényezője, a szépirodalom csakugyan elbágyadt egy kissé. Az az irodalom, amelyet polgárinak nevezünk, itt-ott vérszegénységbe esett s nem eléggé tudja kielégíteni — ki hinné — épen azt a társadalmi osztályt, amelyről elnevezték.

Rosshizeműség vagy tévedés azonban azt állítani, hogy manapság nincsenek kitűnő írók, olyanok, akik a mult századnak immár klasszikussá vált irodalmával legalább is egyenlő értékű alkotásokat tudnának produkálni. Ezek az írók azonban megúnt és elhanyagolt próféták módjára, mint valami oszlopszentek állanak elhagyott sivatagok közepén s mivel nincsen már emberi lelkekből álló közönségünk, talán a madaraknak, fáknak, szikláknak és felhőknek suttogják el mondanivalójukat. Mik ezek a mondanivalók?

A klasszikus irodalom az Én irodalma volt. A mult század egész irodalma

az egyén irodalma. A mult századot a mikrokozmosz századának nevezik, a mult század irodalmát az emberi lélek mikroszkópikus irodalmának nevezhetnők, mert szinte kizárólagos feladatának tartotta az Én lelkiéletének analizését, olyan klinikai pontossággal és kegyetlenséggel, amely már egyenlő volt az élveboncolással. A klasszikus irodalom abból indult ki — s ezt másutt bőven kifejtettem már —, hogy a dolgok, helyzetek, erények és bűnök nem komplikáltak. Alig van négy-öt helyzet s vagy egy tucat erény és bűn; a fogalmak, amelyekkel az embernek számolnia kell, egyszerűek és kevésbé változatosak; mindenféle emberrel megtörtént már — mondják a mult század esztétái — ami Shakespeare-től kezdve Dosztojevszkijig drámában vagy regényben konfliktusba keverte az Én-t saját magával, az erkölcsi világrenddel vagy egy másik Én-nel; mindenki keresztülment már a viszonzatlan szerelem gyötrelmein: mindenkivel megesett, hogy megcsalta, akiért az életét áldozta; hálátlan és gonosz gyermekei voltak; nagy pénzt örökölt, vagy még többet veszített; kunyhóból palotába emelkedett vagy várkastélyból éjjeli menedékhelyre süllyedt; hogy karját, lábát vagy szemévilágát veszítette, vagy elvesztette a becsületét; hogy erényre vagy bűnre csábították, hajója körül szirének énekeltek, vagy megmutatták neki az ígértföldjét, ha az ördögöt imádjá; hogy koplalt, didergett és őrizetlen pénztárca került az útjába; végre az is lehetséges, hogy semmi sem történt vele és épen ez volt a baj, mert unatkozott és vágyakozott valami szenzáció után. Mindez bármelyikünkkel megtörténhetik s nem lesz belőlünk Harpagon, Othello, Lear király, Goriot apó, Raszkolnyikov, Bovaryné vagy Hulot márki. Miért? Mert a törvények tiszták, az eszmék világosak, az erkölcsök magától értetődők, a helyzetek egyformák, az egész élet skematikus, az egész világ minden érthető és egyszerű, csak egyedül az ember, az egyén, a lélek, az Én komplikált, titokzatos és majdnem érthetetlen. És ez a majdnem megfejthetetlen Én érdekelte csupán a mult század irodalmát s ez érdekelné ma is az igazi író. Gondoljunk csak Galsworthyra, Thomas Mannra vagy Mereskovszkyra, Hauptmann Gerhardtra vagy Romain Rollandra. S ha ezek az írók nem csődítettek be az olvasók táborába újabb és újabb százezernyi tömegeket, velük kapcsolatban nem az irodalomnak, hanem az olvasóközönségnek dekadenciáját kell megállapítanunk, ha mindjárt meg is lehet magyarázni a klasszikus hagyományok útjain járó irodalomnak és a magas intelligenciájú olvasó tábornak ezt a konfliktusát.

A mult század irodalma azért volt analitikus s azért érdeklődött majdnem kizárólag az én problémái iránt, mert a század szelleme maga is analitikus és individualisztikus volt. A huszadik század azért nem érdeklődik az Én irodalma iránt, mert magából a század lelkeségéből is kivészett az egyéniség kultusza, szinte teljesen megfeledekzik az egyéni élet problémáiról s a maga szintetikus jellegű kíváncsiságával a magasabbrendű társadalmi alakulatok kollektív élete felé fordul. A politikában nacionalizmus, fascizmus, szociáldemokrácia vagy kommunizmus egyképen csak a tömegek testi-lelki életproblémái iránt érdeklődik, százezernyi és milliányi tömegek érdekeit közös nevezőre hozza, mintha nem is látna más eleven organizmust, mást mint osztályt, fajt, nemzetet vagy nemzetköziséget. Valószínűleg a világháború tette ezt, de lehetséges, hogy mindez magától is kialakult volna, mert a negyedik rendnek a proletáriátusnak szervezkedésével szemben szervezkedniök kellett a többi osztályoknak is és az emberiség horizontális tagozódásával szemben, amelyet a proletáriátus markáns, sőt brutális céltudatossággal indítva meg az emberi társadalmat nemzetközi rétegekre bontotta, reakcióképen elmélyült a vertikális

tagozottság is, amely faji és nacionalista irodalmakat szült, faji és nacionalista kollektív problémákkal, épen úgy az egyén rovására, mint ahogy tette azt az internacjonalista ideológia.

Mereskovszkij mondja, hogy Európa tulajdonképen sohasem tudja megérteni az orosz szépirodalmat. Az európai irodalom ugyanis nagyjában véve mindig a fenkél és esztéta lelkek szórakozása volt, Oroszországban azonban valóságos prófétálás, nemzeti és vallási ügy, az orosz lélek kollektív feljajdulása a legmagasabbrendű reprezentánsok ajkán. Nem volt igaza Mereskovszkynak. A nagy orosz író nem vette észre, hogy az igazi nagy európai irodalom semmitől sem állott távolabb, mint attól a célzattól, hogy olvasóit enyhén és kedveskedve, pusztán mesemondásokkal és illúziók gyártásával elszórakoztassa. Gondoljunk csak Dickensre, aki az angol lélek hibáit véres gúnnyal, mély megrendüléssel, szinte könnyhullatások között tárta föl. Flaubert sem üzött tréfát Bovaryné esetéből s az egész francia naturalizmusnak épen az a hibája, hogy túlzásba hajtotta az irodalmi pesszimizmust, amely végre is nem volt egyéb, mint patetikus szolidaritás az emberiség szenvedéseivel. Zola még egy lépéssel tovább ment és véresszájú védőügyvédjévé lett annak az osztálynak, amelyet most proletáriátusnak nevezünk és temérdek könyvével példátlanul erős vádatok emelt a tömeggyilkos kapitalizmus, a polgári politika, az uralkodó osztályok hipokrita erkölcei, a rossz társadalmi berendezkedés és az ellen a polgári kannibализmus ellen, amely nemcsak a munkásosztályt, de saját gyermekeit is elevenen falja föl, ha történetesen azok lecsúsztak a kis- és nagytőke biztos talapatáról. De ne feledjük el, hogy a naturalistáknak is és Zolának is épen abból a társadalmi rétegből került ki az olvasóközönsége, amelyet ő a legvehemensébbül támadott. Ami azt jelenti, hogy az igazi nagy irodalom nem osztályirodalom, hanem a legmagasabb rendű emberek humanizmusa, azoké a szellemeké, akik szemében mindennél fontosabb az egyéni ember, a lélek, az Én, az ő örömeivel és szenvedéseivel, boldogságával és boldogtalanságával. Őket a tömegek sorsa is az egyén sorsán keresztül érdekli, amint-hogy az igazi szépirodalom az egész univerzumot, eget, földet, csillagokat, népeket, társadalmakat, fehér, fekete és sárga fajokat, társadalmi osztályokat, proletárt és polgárt, nagytőkést és koldust, arisztokratát és parasztot, intellektuelt és testi munkás tömegeket az egyén lelkén keresztül nézi.

* * *

Ez a klasszikus irodalom tradíciója. A tradíció forrása a múlt század politikai és társadalmi életszemlélete, amely a francia forradalom vívmányait akarja az emberi élet minden viszonylatában megvalósítani. A francia forradalom polgári forradalom volt s a polgári ideológia a tömegekben is az egyén helyzetét nézi. A szociáldemokrácia a lehető legtöbb ember lehető legnagyobb boldogsága érdekében agitál s szeme előtt elhomályosul az egyén, miután a nagytőke és az industrializmus szinte megsemmisítette az egyént a testi munkásban, akit a tőkekamat és vállalkozási haszon mellett egyszerűen a profit egyik tényezőjének tekintett, termelési eszköznnek, akár a gépeket, vagy a szerszámokat. Való igaz az, hogy az ipari testmunkástömegeket a kapitalista termelés az egész világon uniformizálta; századokba és ezredekbe sorozta, amelyeket époly egykedvűséggel kergetett a termelés és a szabad verseny élet-halál ütközeteibe, mint a világháború hadvezérei a katonai formációkat a lövészárokbába. Nem lehet csodálni, hogy ez az uniformizált tömeg részben önvédelemből, részben doktrinár elvek és forradalmi agitációk hatása

alatt lélekben is öntudatosan elkülönítette magát az uralkodó osztályoktól. Így fejlődött ki a proletár ideológia, amely öntudatos formát nem proletárok, hanem a polgári rendből származó ideológusok és agitátorok kezéből kapott. Ez az ideológia azonban merőben materialisztikus s alig ölel fel mást, mint harcot a kizsákmányoló osztályok ellen, egészségügyi és egzisztenciális szempontokat s később, amikor megerősödik, hatalmi aspirációkat, politikai túlsúlyra való törekvést, amelyeken keresztül intézményesen meg tudja valósítani a legtöbb ember lehető legnagyobb boldogságának illúzióját. Valójában harcos ideológia ez, a kenyér, az egyenlő életstandard, a társadalmi egyenlőség, a tömegek önkormányzata érdekében dúló harc ideológiája, amely még messze van attól — sőt egyesek szerint nem is törődik azzal — hogy esztétikai, vagyis szépirodalmi és művészeti szempontból átalakítsa az emberiség életszemléletét.

Az európai szervezett proletáriátus munkaprogramjában nincs benne az irodalom és a művészet kultusza. Az orosz szovjet az irodalommal szemben éppen olyan álláspontot foglalt el kezdetben, mint a vallással szemben. Egyszerűen ki akarta irtani anélkül, hogy helyébe mást ültetni lett volna szándékában. Csak később, kényszerhelyzetben változtatott taktikát. A vallást tűri, mert az orosz paraszt nem tud vallás nélkül élni, az irodalmat pedig megreformálta, a megsemmisülésre ítélt régi helyébe mesterségesen, lombikban leparólt irodalmat próbál termelni, mert belátta, hogy irodalom nélkül épügy nem lehet élni, mint kenyér, vagy mondjuk, alkohol nélkül. Kisült azonban, hogy az új szovjetirodalom nem tudja magáról levetni a régi formákat és régi témákat, csak tagadni, túlozni, karrikírozni vagy kompromittálni tudja Dosztojevszkijt vagy Gorkij Maximot s époly távol áll az új irodalom megteremtésétől, mint amily távol maradt attól Tolsztoj, amikor megtagadta *Karenina Annát* s a *Háború és békét* s megírva az új művészet evangéliumát, az *Ilics Iván halálával* és a *Kreutzer-szonátával* akarta illusztrálni új felfogását az irodalomról. Az új Tolsztoj tudott új programot adni, de nem tudott adni új irodalmat s a *Kreutzer-szonátában* ugyanaz a lélek beszélt tovább, mint a *Karenina Anna* klasszikus lapjain.

Egy lépéssel tovább is mehetünk. A proletártömegek nemcsak hogy nem termeltek új és pedig jellegzetes proletárirodalmat, de a meglévő iránt is nagyfokú érdektelenséget árulnak el. A szocialista írókat, a szürrealista és dadaista irodalmat s a futurista vagy expresszionista művészetet, amelyet esetleg proletársorból való költők és művészek produkáltak, csaknem kizárólag a minden esztétikai megmozdulásra izgatottan reagáló, kultúréhes, újság és exotikum után epedő intellektuel polgári osztály fogyasztja éppen úgy, mint ahogy a XVIII. század hősokeket, királyokat és arisztokratákat kultiváló irodalmának is a polgári osztály hyperintelligenciája volt az olvasója. Amennyiben a proletáriátus olvas, a legselejtesebb polgári irodalmat, a ponyvát, vagy az utazási és kalandregényeket, a detektív történeteket és a szentimentális karriér regényeket olvassa, vagy nem is olvassa, hanem megnézi a filmen, mert a mozgóképszínházak közönségének kilencven százaléka a lecsúszott polgári osztály és a proletáriátus kebeléből tevődik össze. Sokat mondtam talán ezzel a kilencven százalékkal? Nem hiszem. Gondoljunk csak arra a százmillió amerikai munkásra, ültetvényesre, gazdasági cselédre, kalandorra, kiskereskedőre, akik izlés és értelem, irodalmi és művészi gondolkodás tekintetében nem a magas intellektuel polgári osztályhoz, hanem, ha szervezetlenül is a testi munkában elcsigázott proletáriátushoz számíthatnak.

Kialakult tehát az a groteszk helyzet, hogy a polgári irodalom és polgári

művészet jelesebb termékeinek, a természettudományos vagy kalandos meseszerűséggel, fantasztika technikai utópizálással, vagy egyszerűen a legavultabb polgári klisék után gyártott karriér és szerelmi témákkal operáló ponyvának életét épen az az osztály hosszabbította meg, amely politikai és gazdasági ideológiájában annak könyörtelen üldözője: a proletáriátus. Igaz, hogy a szervezett munkástömegek, amelyek a munkabér és munkaidő-harcokban az emberséges életmilióért folytatott szívós társadalmi küzdelmekben sok megérdemelt diadalt arattak és sokhelyütt forradalmi rajtaütésekkel s az ellenfél gyengeségének kihasználásával, számarányukkal és műveltségükkel arányban nem álló politikai hatalomhoz jutottak, sok százezer új olvasót adtak az irodalomnak, de nem ám a proletárirodalomnak, hanem annak a polgári ponyvának, amelytől megcsömörlött a polgári osztály s amely után — nagyon igazságtalanul — az egész modern irodalom csődjét jósolja a polgári irodalomkritika.

De ne legyünk igazságtalanok. A szervezett proletáriátusból is kinőtt egy kontingens, amely általános műveltség és esztétikai kultúrigények tekintetében fölébe kerekedett azoknak a polgári rétegeknek, amelyek a kistőkés vagy kishivatalnoki osztályhoz való tartozásuk ellenére lemaradtak a kultúrfejlődés szédítő iramában. Proletárirók és proletárolvasók vannak, akik csak a legmagasabb irodalmi és művészeti produktívumok után érdeklődnek s akik ezt az érdeklődést ki is tudják szolgálni. De a proletáriátust nem szabad összetéveszteni azokkal a magas intellektuelekkel, akik szocialistáknak vallják magukat, vagy proletárszülőktől származnak, vagy proletárideológiával töltik meg alkotásaikat. Anatole France a szocialistapárt tagja volt, H. G. Wells és Bernhard Shaw szocialistáknak vallják magukat, de olvasóikat nem a proletártömegek százezrei teszik, hanem a legmagasabb műveltségű emberek, akár proletárok azok, akár kistökésesek vagy nagykapitalisták. Ez azt mutatja, hogy nincs kollektív szocialista és nincs kollektív kapitalista irodalom, hanem van jó vagy rossz irodalom és van megértő vagy értetlen olvasó, van ponyva és van csöcselék, van művész és műértő és hogy az igazi irodalmat mindenki megérti, mert az igazi irodalom mindig az örökké változatlan emberi lélek legintimebb ügye.

* * *

Más dolog az, hogy az író számára hozott-e új motivumokat az a társadalmi szervezkedés, amely kialakította és hatalmas gazdasági és erkölcsi tényezővé tette a proletáriátust. Itt vissza kell térnünk arra a megállapításra, hogy az emberi társadalom horizontális tagozódása, vagyis az osztályok kikristályosodása maga után vont az egyéniség kultuszának elhalványulását s az emberi értelem és fantázia érdeklődésének tárgyává a tömegeket tette. Ami nem pusztán a proletáriátus előtűntetésének és a szociáldemokrata mentalitás kialakulásának az eredménye. Sajátságosan hozzájárult ehhez a világháború is, amely kiélestitte a nemzetek és fajok, népek és államok elkülönülését s ezen az elkülönülésen belül a népek és fajok kollektív öntudatának megerősödését. Győztesek és legyőzöttek között s a győzelmi zsákmányon való osztozkodásban szerencsések és kevésbé szerencsések, kizsákmányolók és kizsákmányoltak között erős faji és nacionalista gyűlölet lángja lobbant ki, amelyet elszánt nacionalista szervezkedés vagy a hatalomért való versengés lázas munkája követett. Bosszú és dac, elkeseredés és nyomor az egyik oldalon, a másik oldalon a zsákmány megtartásáért reszkető izgalom mélyebb árkokat

vont fajok és nemzetek között, mint amilyen mély árkok valaha is voltak az emberiség életében. És ebben a vertikális tagozottságban is eltűnt az egyén s helyébe lépett a kollektív egyéniség, vagyis a faj, épen úgy, mint az osztálytagozódásban a proletáriátus tömegei között elsikkadt az Én.

És elsikkadt az Én az irodalomban is. Elsikkadtak az egyéni szenvedélyek s ezzel együtt az irodalomból kiesett az egyéni lélek analízise. Az egyéni lélektan helyét a tömeglélektan foglalta el, az irodalom csak tömegekkel dolgozik, népek, fajok vagy osztályok problémáival, az író nacionalista vagy szocialista agitátor lett, a regények témája : egész fajok vagy legalább is társadalmi rétegek életküzdelmei, hősei ; társadalmi rétegek vagy legalább is generációk, esetleg metropolisok, Galsworthynál az angol polgári osztály, a Nobel-díjas Ladislav Reymontnál a lengyel parasztság, Dreyslernél maga Amerika, sőt H. G. Wellsnél az egész emberiség, mint kollektív egyéniség... tovább, tovább!... már elvont fogalmakat vagy kultúrtényezőket is be tudunk állítani a regény központjába, mint valami elvont hőst, például a tudományt vagy a tudományok egy-egy kategóriáját : technikát, mechanikát, szociológiát vagy vegytant és az orvostudományokat. Ez tagadhatatlanul a szociáldemokrata ideológia hatása, amely kezdetben csaknem kizárólag utópista regényeken keresztül éreztetete az új idők s egy frissen kialakult világszemlélet penetráns illatát.

Jól jegyezzük meg : a szociáldemokrata vagy bolsevista vagy egyszerűen proletárideológia még korántsem alakult ki, attól pedig még beláthatatlan távolságra van, hogy átvette volna a magasabb társadalmi alakulatok élet-szemléletének irányítását. Ahhoz, hogy egy doktrina vagy egy gazdasági rendszer vagy egy társadalmi osztály szellemkölcsi téren, értelemben, fantáziában, érzelemben és művészetben meg tudja változtatni szélesebb társadalmi kategóriák, hogy ne mondjam kontinensek vagy az egész emberiség életszemléletét, ahhoz elengedhetetlenül szükséges, hogy átvegye a politikai hatalmat és a társadalmak kormányzatát. A polgári irodalom is csak akkor tudott kialakulni, amikor a polgári osztály a politikai hatalom birtokába jutott és a proletáriátus még igen messze van attól, hogy ezt a politikai irányítást magának megszerezze. De ha ettől messze is van, tagadhatatlan, hogy életszemlélete, erkölcei és izlése lassan beszívárog a polgári társadalomba s esetleg meghódítja annak legkiválóbb szellemi reprezentánsait is. Ez a szellemi infiltráció azonban kölcsönös s ezidőszent a polgári életszemlélet még aránytalan túlsúlyban van a proletáré fölött. Az infiltráció azonban kétségtelen. Korunk legnépszerűbb regényírói nem az egyéni lélek, hanem az egész emberi nem és az emberiség által lakott globus geografiájában végeznek kutatásokat. Beszáguldozzák az egész földkerekséget (utazási és kalandregények) mély emberi szolidaritással vagy annak frivol affektálásával ölelik magukhoz a sárga és fekete fajokat, mint kollektív egységeket, sőt tovább mennek és regények hőségé avatják az állatvilágot, mintha fel akarnák szántani ezt az egész csillagzatot egész emberiségével, faunájával és flórájával együtt, mivel hogy a technikai tudományok haladása megszüntette időben és térben a távolságokat, egyetlen nagy világgazdasági komplexummá tette a világ minden termékeny zugát s lerántotta a titkok leplét a föld misztikus hatalmairól, betegségek, járványok baktériumairól s most már nemcsak az egyének lelki-életét, de az egész univerzum minden rejtélyét közös nevezőre akarja hozni.

Kétségtelen, hogy az irodalmi tendenciáknak ebben az átalakulásában nagy része van a marxista materializmusnak, amelyen, mint kőszálon nyugszik a proletáriátus életszemlélete.

Ennyiben beszélhetünk arról, hogy mit adott a proletáriátus az irodalomnak. Ennyit és semmivel többet. Arról szó sincs, mintha a proletárirodalom, mint kollektív társadalmi osztály kollektív esztétikai tendenciája már kialakult volna, még kevésbé arról, mintha ez az irodalom csóddal fenyegetné Balsac vagy Tolsztoj irodalmát. Lehet, hogy erről is beszélhetünk öt vagy tíz évtized múlva, de ehhez mindenesetre multhatatlanul szükséges, hogy a proletáriátus maradék nélkül átvegye az emberiség materiális és erkölcsi életének igazgatását is.

* * *

Makkai János, miután megállapította a proletárirodalom fölényes előnyomulását, értekezése végén ezeket mondja: «A proletáriátus irodalma és művészete azonban épügy el fog bukni, mint a polgári társadalomé, sőt máris bukóban van pontosan ugyanazon okok miatt, mint ahogy az a polgári társadalom már sok tekintetben csak vegetatív kultúrájával történt».

A fentebbiekben azt szerettem volna hihetővé tenni, hogy a polgári kultúra még nagyon messze van attól, hogy csak vegetatíve tengődjék tovább, hogy proletár osztályirodalom még egyáltalában nem alakult ki, ennél fogva annak sem diadaláról, sem közeli bukásáról beszélni sem lehet.

Surányi Miklós.

MÁTYÁS TEMPLOMÁBAN.

*Kővé vált zsoldár, ódon hegyi szentély,
tilkok halk vára messze hősi korból,
húsvét-zsolozsmád szívünkbe dorombol,
haranggal-dallal izentél, . . . izentél . . . !*

*Mozart miséje pillangórajt szállat,
hirdet a sok kürt égi győzedelmet :
él már az Isten ! szabad a lehellet,
odvas kriptákba derüs napfény árad.*

*A mi vonónkról mégsem száll mákony,
strás vonaglik a juvolánkon :
kriptánkon nincs rés, sűrűn lepi gaz.*

*Uram ! húsvétot hogy üljünk itt lenn ?
megfojt a sírbolt, bár győzött Isten, --
sírbontó Eszme, példád a vigasz !*

Simon Gyula.

AZ AGGLEGÉNY.

HETEK óta nem élet Büky Márton élete. Se kint, se bent, a halál küszöbén. Doktora, a tifusz rémével, eltiltott mellőle mindenkit, csak Juhászné tesz-vesz körülötte. Ha számot tudna adni magának a dolgok folyásáról, most örülnie kellene, hogy valamikor tíz év előtt idevette ezt az asszonyt és munkát adott neki. Ki ápolná mostan? De Büky Márton még arról sem tud, hogy ő maga a világon van, nem-hogy Juhásznéról tudna.

A délután csendjében egyszer csak felnyílik szeme, tekintete a paplanról felkúszik a plafónra s megint a kezére hull, sovány, idegen kezére s fáradtan lezárul újra. Később újból próbálkozik. Mint a víz alá nyomott labda, ha hirtelen szabadul az erőszakos tenyértől, Büky Márton úgy bukkant az öntudat felszínére s tétován ringatózott. Első pillanatban nem is tudta, hol van s jó lett volna megemelinteni kábult fejét izzadt párnáin. De még nem volt ereje.

Csak szeme sétált végig az idegenné távolodott falakon. Mintha nem is köztük élte volna le agglegénysége éveit. Közömbösen nézte a mocskos-fehér alapon az aranyrózsákat és leveleket. Csak tűrte, hogy a poros, füstös, kopott falak, hulló vakolattal, vénhedt, fogatlan mosollyal rávicsorogjanak. Tűrte, mint azt az elnyűtt seprőnyelet, ki körülötte sertepertélt.

Megszokta csoszogását, szuszogós, morgós igyekezetét, tűrte, de most újból lehúnyta szemét. Zsémbeelő sápítózását nem akarta hallani. Megúnta ezt is.

Csak feküdt mozdulatlan, húnyt pillájú figyélssel és leste maga körül a neszező életet. Ismerős ajtócsapások törtek be hozzá, barátkozott a zajokkal. Lassan ráismert mindenre. Hosszú betegsége alatt feledésbe hullott hangok ismerősként köszöntek rá. Márton felmosolygott.

Földszintes szobája mellett a lépcsőház zajgása a régi maradt. Megismerte az ezredes totyogós lépteit, a tót házmesterné kárálását, az emeleti vénkisasszony kutyájának láncsörgését. S mindezekén túl és hangokon keresztül a konyhából beszüremelő morcos csapkodást. Az öreg Juhászné zakotáját.

Csoda, hogy van még mit csapkodnia. Csoda, hogy van még edény, bútor, ajtó a házban s össze nem tört még kíméletlen kezén minden. Most szinte újból hallja a lázába beleharsogó riasztó dördüléseket. Akkor világvégéről, összeomlásról, földrengésről fantáziált, most tudja, hogy Juhászné járt körülötte. Lärmás egy perszóna.

Szeme lassan újból felnyílt s a tárgyakkal barátkozott. Előbb csak a közelfekvőket kereste, a látásába tolakodó megszokott dolgokat. A «Párisi nő» szemben a falon, festettmosolyú, ígéretes arcát, hervadt, tudó szépségét s enervált fehér kezét, amint boáján babrál.

Erre már föl kellett emelkednie. Gyéren hullott már be ablakán az alkonyi fény, ez fonta homályba? Sötét, piszkos kerete az időnek, ami a kép köré kenődött évek során, meredt rá üresen. Hol a «Párisi nő?» És hol a polcok könyve? Foghíjas sorok odvai feketélnék felé s mindenfelől az üresség rántja magához tekintetét.

Letarolt falak, kopasz asztalok, ruhátlan fogas és üreshasú komód. Költözködés volt itt? Az elszállni készülő élet elől vándorútra keltek a húséges tárgyak? Csak nézte a kifosztott szobát s nem ismert rá. Hová lettek agglegényéletének büszke barátai? A féltett foliánsok? A szívéhez nőtt kedves képek? Kopottra viselt kabátok? A százszor símogatót papírvágókés sárguló elefántcsontja? Hová lett ágya mellől a cipők jólismert sora? A sarokból a sétatot ezüsfogantyúja? Hová a csészék csengő porcellánja s a hamutartók? Apró örömei, életének gonddal gyűjtött fölöslegei, hová?

Ha most fel tudna kelni s rázární az ajtót arra a csoroszlyára ott kint és váratlan szemébe mélyesztené tekintetét s megrázva vállát, rámennydöröghetne :

— Hová lett innen minden? . . .

De nem tud. Mert gyenge s mert rászorult még. Szinte maga előtt is röstelte, hogy el kell odáznia a számonkérést. Szörnyen megalázó, hogy akit ki tudna kergetni házából, azért kelljen reszketni, hogy magára hagyja . . . Nem szólhat neki . . . No, de legyen csak újból erejénél ! . . .

Juhászné kushadó alázattal sürgött már mellette. Alamuszin leste, hogy észrevette-e valamit, de megnyugtatta a közömbös, fáradt tekintet s a hallgatag béke. Hordta a langyos tejeiket, később a csizmatalppá szárított borjúszeleteket, kifliket, kompótot. S ha undorodott is az anyó kapzsiságától s mindentől, amit most már adott neki, szedte az erőt, hogy épüljön és szabaduljon a gyengeség bilincseitől, hogy lábrakaphasson s szétüthessen maga körül.

Ezerszer összerakta a szók mozaikját. Szikrázóharagú, sötét tónusokban, meg fölényes gúnnyal hideg, fehér szavakat keresett össze, meg vörösen izzó méltatlankodókat, meg kurtán apró bántó sárgát, zöldet, lilát kevert . . . Aztán mind leseperte. Nem szólt. Még csak el sem árulta magát.

Mit is mondhatna ennek? Fektében ezerszer elgondolta, hogyan juthatott idáig a dolog. Igen . . . Most minden apró emlékezést össze tudott szedni. Még jól látta magát, mikor az első láz levverte lábáról. Nála ültek régi tanítványai. Ő az íróasztalnál, kezében a papírvágókés, előtte a relativitás könyve, arról beszélgettek. Tamás Bandi a tükör alatt — az is eltűnt a falról — keze az asztalkán pihent s ideges ujjak-

kal verte le cigarettájáról a hamut. Bakos Gyurka ott állt mellette s töltött a konyakos üvegből a színes pohárkába — azok is hová lettek? — s félig leszegett fejjel reánézett s közben kérdezett valamit. Csányi Pista járt le-föl a szobában s meg-megállt, ránézett s várta a választ, a vita hevülését, hogy megfontolt, lassú szóval belékapcsolódjék. Végh Sanyi élénk szeme is rajta függött. A négy kedves fiú, az ő szellemi négyese, kiket egy szavával tudott galoppba igazgatni s másikkal már csendes trabra fogni, ahogy igazgatta régtartott gyepelőiket. Hová lettek ezek is?...

Most jól emlékszik, hogy szóra nyílt szája, a gondolat eleven vilanását érezte, a döntő érv már nyelve hegyén ült, mikor a forróság elöntötte agyát, fordult egyet a szoba, a fiúk furcsa fénybe kereteződtek, a keze feljük nyúlt, fel akart állani, mi minden jutott akkor hirtelen eszébe . . .

Még jól emlékszik, hogy akkor napokig kedvetlen járt már, hogy rossz sejtelmei voltak, kínoztta a fejfájás, lázat is érzett, de nem akart beteg lenni, tartotta magát. És egyszerre összeroppant. Talán a vita izgalma . . . nem, anélkül is jött volna, már zúgott akkor a füle és nagyon kellett figyelni a szókra.

Aztán lefektették, hidegrázós testét dunyhákkal melengették, a teafozó gőzölt — az is odalett — itatták, fejét borogatták, ott álltak körülötte ijedt némaságban. Láttá őket lehúnyt pillája mögül és halotta közelségüket, csak szólni nem tudott hozzájuk a láz tikkasztó forróságában.

És doktort hoztak. Őt is hallotta : tifusz . . . és Juhászné klapsogó papucsai és egyre az ő csapkodása. Mint szünni nem akaró malom kepelése, fájtt fejében szakadatlan zúgása.

A fiúkat nyilván a doktor parancsolta el, vagy Juhászné alamuszi riogatása. Tán azt mondta nekik, hogy ő nem kívánja. Tán jöttek és nem engedte be, hogy meg ne láthassák pusztításait? Tán kint suttogott velük s nyugalmat emlegetve tartotta őket távol? S ezalatt, a láz egyenlőtlen harcában, úgy lehet már végleg legyűrtnek tartotta s a néma, mozdulatlan, erőtlen testben már nem sejtett életösztönt s hordta, egyre hordhatta szobájából a holmikat.

Hogyan leshetett feléje gyanakvó szemmel, látja-e, mint akasztgatja le a képeket? Látja-e, mint nyalábolja össze a komód kedves kincseit? Az abroszok és fehéreneműk halmát? A fiókok és fogasok terheit?... A tolvaj! . . . No, de másképp lesz itt! . . .

De hogy a fiúk még most sem jönnek! . . . Ha holt híret hallják, itt állnak már nyilván. Majd ennek is végére fog járni, mit mondhatott nekik ez a fogatlan szörnyeteg? . . .

Aztán annak is eljött az ideje, hogy tétova léptekkel végigmehetett a szobán. Se szőnyeg, se semmi a régi napokból. Csak Juhászné. Ott pislogott mellette igyekvő alázattal, majdhogy nem lépett helyette, hogy kimutathassa örömét. De ez az öröm igen zavaros volt s a mosolyt gyanakvó félelem kínoztta arcára. Látszott rajta, hogy szeretne kívül lenni

s menni sem mer, hogy lekösse ura figyelmét, hátha addig nem vesz észre semmit. Mert hitte, hogy eddig azért nem szólt.

Mártonon egyetlen meghagyott ruhája lógott — tán eltemetni tartotta meg ezt is Juhászné — s lesóványodott keze támaszt keresett a székek támláján. Nehéz volt a járás, még nehezebb a szó.

Pedig lehiggadt már haragja. Bölcs nyugalommal tudta nézni Juhászné hűtlen sáfarkodását. Persze. A halott után — gondolhatta — inkább ő örököljön. És sietnie kellett, nehogy a köréje gyűlő siratók hordják el emlékeit. Mondhatta volna: patikára kellett, mert az öreg fuzsitusnak üres volt a zsebe. Mondhatta volna, hogy el kellett herdálni mindent, eladogatni, ahogy tudta, másképp hogyan szerzett volna pénzt az orvosságra, ételre s egyébre? Mondhatta volna — nekik.

De neki mit mondhatna? Minek kérdeje tőle, hová lett a sok érték? Minek terhelné még hazugsággal is bűnös lelkét? Vagy olyan jó volna nézni a hazug megbánást? A pákosztos kувasz farkcsóváló vínnyogását hallgatni? Egy rúgást neki és kiverni a házból. Csak afféle szellemi rúgást, de szabadulni tőle örökre.

— Juhászné... — kezdte erőtlen hangon és idegenül csengett a szokatlan szó — ahogy nézem, én magának aligha maradok adósa. Szedje szépen a holmiját és Isten megáldja.

— Nekem tetszik ezt mondani?... ezt érdemlem én meg?... ahogy én áptam...

Márton hagyta beszélni. Arcára bölcs derű gyűlt és mosoly ragyogott a szemében:

— Mit hagyott még itten Juhászné, mondja? Mit akar még megkaparintani? Hígyje el, nem volna még érdemes tíz évig várni rá, már nem egyhamar leszek megint beteg. Belátom, hogy tapintatlanság volt tőlem meggyógyulni, mikor már maga olyan szépen elrendezett itt mindent, de nem tehetek róla, bocsásson meg, hogy élek és menjen Isten hírével.

Egy pillanatig még tétovázott, ne kérdeje-e meg, kinek adta el kedves holmijait, hogy visszavásárolhassa, de azután legyintett kezével: minek?... hogy újabb keselyűk gyűlhessenek a dögre? Hogy itt víjogjanak körülötte a prédára lesve? Minek? Még az is sok, ami itt maradt, azt sem érdemelné meg, aki Juhászné után jöhetne. Nem. Ne keringjenek itt fölötte halálát lesve. Nem. Elintéz ő mindent, hogy senkire se legyen többé szüksége.

— Nézzetek szét a könyvek között s vigyétek, ami érdekel — mondta, mikor Juhászné távoztával újból jelentkezhett a négyes. — Osztozzatok.

— De bátyám... — tiltakoztak.

Márton nem tágitott:

— Mire tartogassam? Hogy handlék nyereszkedjenek rajta? Ha szükségem lesz rájuk, majd kölcsön adjátok. Nálatok jobb helyen lesznek. Nekem már csak utamban volnának. Féltem? Gyanakodjam

miattuk arra, aki belép, hogy el akarja lopni? Minek? Vigyétek, fiúk, sajnós, egyebet már alig is adhatok. A többit elhordták, tán a kötésük többet ígért. A képeket is nektek szántam, megelőztek. Ezek még vihetők. Vigyétek ti.

A bútorok is vándorútra keltek. Ide egy íróasztal, oda egy karos-zék, komód, minden talált gazdát. Minek neki? Az ágy kell éjtszakára, egy asztal és zék — de egyéb? A ruha is minek? Még ha maradt volna, azt is szétosztaná. Egy rajta, már elég s ha lerongyolódik, mirevaló az áruház? Ott tetőtől-talpig újba lehet öltözködni s a rosszal sincs gondja. Otthagyja. Punktum. Így lesz csak jó és könnyű az élet. Fehérnemű? Mire abból is a tucát? Egy rajta, egy tisztítóban, nincs mit zárni, őrizni, számon tartani. Leveti a szennyest, fölveszi a tisztát, elviszi mosatni. S ha hazakerül, fölcseréli. Egyszerű nagyon. És mit kell takarítani egy elhagyott szobán? Megteszi a seprű, azt meg akár maga is kezelheti. Miért ne?

Csak Juhásznék ne dörmögjenek s csapkodjanak többé. Mire is tartana maga mellett valakit? A reggeli tejet fel tudja főzni, nem kell ahhoz tudomány. Délben ott a vendéglő s este, ha úgy esik, papírosból is lehet vacsorázni. Nem sok kell már neki.

Hogy fiatal barátjait nem ültetheti már le szobájában? Ott a kávéház. Jó asztala körül elbeszélgetnek s nincs az utánjárás. Mindent el lehet rendezni, mindent le lehet egyszerűsíteni.

Hogy a csengetés se keltse föl álmából, nyitva áll az ajtó. Aki ismerős, tudja, csak benyit. Idegennel meg mi dolga lenne? Csak csöngessen s ha ráún, vagy elmegy, vagy kilincsel s akkor bejöhet. Rendes koldusait is kitanította. Hogy nincsen Juhászné, aki átnyujtsa nekik heti járandóságukat, maguknak kell elvenni az előszoba ablakpárkányáról. Ott van kisorjázva. Nem is zavarják hálálkodásukkal. Csak benyitnak, akár otthon van, akár sem, elveszik részüket s viszik szótlan és halkan behúzzák ajtaját.

Milyen jó így élni, csendben, komplikációk nélkül, igénytelenül. A biztos nyugdíj enyhe nyugalmában. Minden szükségesre telik s a fölöslegesek kiestek életéből. Csak csend, béke és baráti arcok. Meghitt beszélgetések, tüzelő viták és ragaszkodó szeretet. S ha kell, van mit adni, van miből segíteni, s nincs, aki megrövidítse. Semmi nyugtalan-ság. Már csak a szíve egyetlen vagyona s az is a négyesé.

Csak egy fölösleg bosszantja még hazatértében minden nap. Egy dívány meredezik a kopasz falak mentén használatlan. Rá nem fekszik, nem ül, úgy érzi mindig, ez az a darab, amiért Juhászné még maradni akart. Már csak ez juttatja eszébe Juhásznét. S szabadulni szeretne ettől is.

Ahhoz kopott jószág, hogy ajándék legyen s handléval tárgyaljon? Ehhez sosem értett. Ezért van még most is itt a dívány. S egy este két markos emberrel leviteti a Dunaparra. Csodálkozva cipelik, nem értik a dolgot, de jó pénzért miért ne? Márton azonban még reggel sem nyu-

godott : vajjon elvitte-e valaki? S mikor hült helyét látta, bölcs mosolya visszaderült arcára :

— Igy. Elment ez is a többi után s elveszett a nyoma. Igy jó.

Nyitott ajtóval és üres falak közt várja a hivatlan vendéget. Az rá fog találni. Akár a kávéházi asztal mellett, akár séta közben, akár agglegény ágyán, az rátalál. Nem jöhet váratlanul. Az osztozkodással nem lesz már utána gond. Hátán háza, kebelén kenyere . . . Igy jó.

A nyugdíj elmarad egyszer s a koldusok nem találják már oda-sorjázott filléreiket. Akkor az utolsó elvihetőt is kiviszik a szobából. A fiúk tán elkísérik s ha nem is, gondolni fognak rá bizton. A furcsa öreg úrra, ki a szívét osztotta szét köztük.

Beczássy Judit.

SZERETNÉM...

*Szeretném, ha jácint lennél
és tested remegő vonalát
átlehelnéd a karcsú gyöngé szárba.
Ha porcellán húsán át gondolna reád:
reszketve a cserép, a váza.*

*Az arcod simaságát adnád
s a szád pirosát színnek,
s érezném bőröd hamvát,
ha rája csókot hintek.*

*Bódulnék éjeken örökké,
mert kábítna vágyhívó illat
s szent nagy örömké
csókolnám titkainkat.*

*Ha akarnám — leszakíthatnálak,
mert te volnál minden jácint
s kitűznék csábító csodának . . .
(Csönd. A szívem csak játszik.)*

Arady Zsolt.

EMBERI SZINJÁTÉK.

Regény.

HERMANN tanító atyai beavatkozása, ügylátszik, gyors és kiadós volt, mert Évi másnap bedagadt szemekkel jelent meg a kaszinóban. Ugyancsak sápadt tejárus menyecske volt, hiába kötötte hátra virágos kendővel a fejét.

A kaszinó még a régi nemes világból feledkezett itt, akkor híres földbirtokosnék jártak itt a mazurt. Sok jó név hullatta el cifra tollát, míg a parasztok szélnek nem eresztették kizsebelt urikat s a Kaszinó egyike az országban a legrégebbieknél, üres hodály maradt. A házat és a telket egy özvegy parasztasszony vette meg, de a nagy hodályhoz nem tudott hozzá nyúlni, sem tehetsége, sem bátorsága nem volt hozzá. Évente egyszer-kétszer ki-kiadta, hol az Iparoskör, hol a Polgári Olvasó rendezett «bál»-ot benne. Ilyenkor a levedlett falakra fenyőgalyat loptak a Csoma-kastély kertjéből s a gerendákra nagy petróleumlámpákat biggyesztettek.

Hermann tanító nagy rizikót vállalt, amikor a kaszinót kibérelte. A falusi nép kiszámíthatatlan, megmakacsolja magát, hogy játsszanak maguknak a zsidók s akkor ő félévig ingyen tanít. Izgatottan téblábot az ajtót elreteszelő pénztárasztal mellett, ahol Behr Károly, uradalmi gépész, osztogatta a jegyeket. A terem egyharmadát a gerendákból, deszkákból, szőnyegekből összetákolt színpad foglalta le, amelynek karikamadzagra járó függönyét nagy bizalmatlansággal próbálgatta a Kertész Kata színmesterré előléptetett, szabadságos bakabátyja. A terem másik kétharmadát az összekölcsonzött székek tarkasága s a téglákon, háromlábakon és hordókon nyugvó deszkák avatták nézőtérre. Ez a nézőtér maga is egy előadás volt. Az emberek, mielőtt leültek volna, találgatták, kinek a székére ülnek s vajjon a molnárék faragott hátú fotelát a Csoma nagyságos úrnak tették-e oda. Sokan már csak azért is eljöttek, hogy lássák, az odakölcsonzött székük milyen szerepet kapott s a kiálló fogú Hintás Katinka, akit a harmadik sorba akartak tessékelni, sértődötten tiltakozott: már csak van ő olyan előkelő, mint a széke s odanyelvelte magát a párnás székébe, a nagyságos úr trónusa mellé.

Zoltán ott lebzelt a színpadhoz faroló kisebb teremben, amelyet öltözőnek neveztek ki. Lacival beszélt, de a szeme a lányokra veszett, akik nagy vihogva tűntek el a sarokban kifeszített lepedő mögé. Többnyire úgy jöttek vissza a «spanyol fal» mögül, ahogy odamentek, de jó volt ingerkedni. A fiúk megjegyzéseket tettek, a lányok összekuncogtak, ez

is növelte az izgalmat. Évi körül két barátnője forgolódott, nagyon résztvevők akartak lenni, úgy vették körül, mint boldogtalan menyasszonyt, akit megsirat az ember, de jót táncol az esküvőjén. Évi nem nézett Zoltán felé, de a sápadtsága s a nyugodt testéből kicsiholt lélek neki beszélt. Úgy állt ott, mint aki minden titkát kigyóna s most várja, fölemelik-e.

— Azért az apád elé nem lett volna szabad oda toppintanod — mondta a kövér Ungárlányba töltött negyedik parancsolat. De Vilma kihullani készülő szemei testvérdaccal villogták a soha el nem jövő, romantikus szerelem igazát.

— Ez csak egyszer van, jól teszi, ha hadakozik érte.

Zoltán nem tagadhatta, hogy váratlan halványásával a szívébe sajdult ez a fájdalomt megglepetten viselő arc. Igen, olyan volt Évi, mintha csodálkozott volna rajta, hogy szívfájás is van. Keze odalebbent a reszkető mellére. Facsarták a szívét, mint a ruhát, sosem hitte, hogy ilyesmi is lehet. Ebben a lekonyult rozmarinágban semmi sem volt, amit Zoltán bujaságra magyarázhatott. Szinte testvéri távolba került s Zoltán szívesen megsímogatta volna a haját. Én Ilonkát szeretem, figyelmeztette magát, mintha virág után nyúlt volna az örvényparton s ideje visszahúzódkodni. Ijedten kapkodott az igazi szerelme után, műbámulást gyujtott a szemébe, hogy minél felségesebbnek láthassa Ilonkát, aki a lepedő mögött gombolta pruszlikját, széken állt s a feje úgy sugárzott a lepedő mögött, mint odabiggyesztett pipacsvirág. Gulyás Pistivel ingerkedett s vaskosakat sederített a mezei jogász nyakába, aki a pálcája hegyén adogatta be a női fehérnemű darabokat. Milyen szabad, elfogulatlan szépség, hadarta magának, de Évi tört szeme tövist szúrt az elragadtatása alá.

Közben a masinától kölcsönzött hosszú deszkák s a helybeli intelligencia székei is megfeketedtek; előbb a padok, aztán a székek s végre a Csoma nagyságos úr feje is feltűnt az ajtóban. Hermann boldog volt, nem kell a kövér jegyzőné ültetni a fotelbe. A nagyságos úr vitán felül az első ember volt Hódoson. Méltóságosabban viselkedett, mint akármelyik gróf. Nem csoda, húsz éven át volt grófi komornyik. S hogy a gróft a színésznő barátnője kiforgatta a hódosi kastélyból, ő itt maradt mellette férjnek. Ritka becsületes és tisztos öreg pár lett belőlük. A színésznő a mult őszen meghalt s az öreg úgy élt a nép közt, mint egy finom pátriárka, akinek még a református pap is a térdéig köszönt.

A nagyságos úr mellett a jegyzőné ült a Lajcsi fiával. Nyurga, nyughatatlan, asszonymak való gyerek lett a Lajcsi, egy pesti internátusban olvasztotta boldog ifjúsággá az apja háborús manipulációjából gyűlt vagyont. Korán megzaklatott erei folyton játszottak, hol pirult, hol halványodott s a válla néha akaratán kívül is meg-megrándult. Aki nem ismerte, azt hihette, az egybegyűlteket kevesli.

A nagyságos úr megjelenésére a Horváthék csikaja nyakából leakasztott jelzőharang is megszólalhatott s a nagynehezen szétráncigált

függöny mögött ott állt Behr Alfréd, a prolog. Egy papírlapról olvasta föl a versét, csak nem tanulja meg ezért a népségért. Vigyázott, hogy a nyávogós hangja át ne forrósodjék, úgy olvasta, mint főispán a dekretumot. Behr prologjának az eleje veszedelmesen hasonlított Babitséhoz, amit a Kerékjártó Duci hangversenyére írt, a vége meg a húsvét előtthöz, még a «bort, búzát» is előfordult benne, csak trochaeusokban, mert Alfrédnek a trochaeus volt az egyénisége. A publikum nem sokat értett a bor s búza köré font asszociációkból, de még friss volt a tapsgöz s ki merte volna Alfrédon a piarista takácsok szötte láthatatlan ruhát meg nem látni.

— Egy Szterényi lesz ebből — mondta Rosenfeld, a bérlő s erre a megyebizottsági tag Horváth Sándornak is rá kellett hümmögnie, hogy a hangja is olyan; különben azt hiszik, nem tudja, ki az a Szterényi.

Sorra peregték a számok. A Békeffi tréfáját nem győzték tapsolni, abban egy apa csapkodta a síró csecsemőjét s ezt mindenki megértette. Az apát Vilma adta, amin még a jómodorhoz szokott polgárok is elmosolyodtak, nem is szólva a falnál álló bakák közbeszólásairól.

Zoltán nem állhatta meg, hogy egy jó szót ne vessen Évinek. Amikor ledarálta a maga kis szerepét a Bűvös székben, odament hozzá s tetetett kedélyességgel mondta:

— Ejha, de sápadt. Tán drukkol?

De Évi csak fölemelte a szemét s mosolygott, mint egy majdfölzökogó őszi alkonyat.

Közben Laci hangja is fölcsett a pódiumon, ő is a maga versét szavalta, kevesebb izléssel, de több szívvel, mint Alfréd. Laci nem tagadhatta meg a pacifizmusát és német gyűlöletét s gyermekbátorsága rendíthetlenségében magáról, a «félkarú» császárról írt balladát. A ballada refrénjét, hol az élők, hol a holtak kiabálták s ez a refrén nem volt minden prófétai él nélkül, mert így hangzott: Vigyázz, császár, a bosszú megvirrad. Szerencsére senki sem értette s aki értette, atyafi volt. A csendöröket, akik a szavalat alatt léptek be, ifjabb Horváth Sándor tartotta szóval és cigarettával s Laci úgy állhatott lobogó angyalarcával s harsogó pacifizmusával a függöny előtt, mint új Imre király, aki pálcával ment a fegyveresek közé s mindjárt átvezeti az öreg Vilmost a köztársasági igazság rabságába.

Legjobban azonban Móricz Zsigmond darabja tetszett. A tárgyaló teremre rendezett színpadon csupa maskarás nép ögyelgett. Az ember találgathatta, hát az a piroskendős menyecske meg ki? Hát a bíró? Juj, az a bűdös Gyulyás gyerek milyen bajcot csinált magának. A szereplők pedig törték a magyar szót, hogy minél parasztibb legyen s aki igazán paraszt volt, mint Kertész Kata, az változtatta el legjobban a hangját. Még a legcigánysoribb népség is tudta, hogy ez nem rendes beszéd, hanem paraszt szó s nagyokat kacagott az ótón, meg a vóton meg a fődön, mint aki fölötte áll a dialektusnak. Hiába, ez a dunántúli polgáriasult nép, felülről nevetik a népszínműírot s dalárdában tanulják a

magyar nótát. Laci pedig szétjárt az intelligencia közt s azon melegében kínálta Móricz Zsigmondot, akit rossz nyelvek nyugatosnak mondanak. Még a tisztelendő urat is elkapacitálta addig, hogy határozottan tehetőség, csak modorra kellene tanítani.

Hermann megköszönte a közönség türelmét. Hordók és deszkák elindultak az ajtó felé. Előbb keresztbe próbálták, aztán hárman egyszerre, de a végén mégis csak kiértek az udvar kerek holdja alá. Ott heverték félelmetes garmadában, csak a fonott székek maradtak benn, a tánckedvet pedzegető cigányokkal ellentétes sarokban, hogy az uraságok meg ne süketüljenek.

Ifjú Horváth Sándor a feje mellé tette a medvemancsait, hátrazogta a nyakát s azt mondta: tyuhaj, amire Gulyás Pisti sem mondhattott kevesebbet, de még Kódor örsvezető sem. S akkor ellődült a csárdás és állt reggelig, mert csak ilyen állóhelytáncra futotta a hely, legfőlebb a zsidólányok fogództak össze jegyző Lajcsival a szünetben vansztep figurákra. Laci a molnárek Zsófiájával ügyeskedett, Zoltán Ilonkát kérte fel, tartozott ennyivel a szerelmének. Kettő jobbra, kettő balra, motyogta, de butaság volt az egész, talán tudna ő is táncolni, az a tánc toborozó lenne s nem ilyen illegés-billegés. Szerencsére Pisti már el is kapta Ilonkát s Zoltán nekitámaszkodhatott a színpad gerendájának s bámulhatta a viharos gomolyt, amely futurista festmények egybefolyásával volt a háború talpai alól kiszakadt életöröm.

Most Schvartz Vilma lépett hozzá, karonfogta és vitte.

— Tudok egy kislányt, akinek ép ilyen táncos kéne — mondta s Zoltán már ott is állt Évi előtt.

— Ép magát kerestem — hebegte s átfogta a derekát. Néhány fordulat után Évi megállt, a pénztárasztal felé pislantott s megfogta Zoltán kezét. Zoltán hagyta, hogy behúzza az öltözőbe.

— Csak azt akartam mondani — suttogta a lány — hogy ne táncoljunk együtt. Apa haragszik érte. Pedig én senkivel sem táncolok olyan szívesen, mint magával.

Zoltán érezte, hogy innét nem szökhet ki s ugyanaz a bátorság lobbant fel benne, amellyel az Oroszék tüzének rohant. Esztendősz szenvedése nagy elhatározásban kapkodott segítség után.

— Mikor kezdődik az iskola? — kérdezte Évi.

— Idén korán, már elsején.

— Már? — s nagy, fekete szemére fátylat szalajtott a sírás.

— Hát sajnálja? — hebegte Zoltán s odahajolt a lány fölé, összeszorította az öklét, befelé azt darálta: megcsókolom, megcsókolom. Úgy érezte, hogy egy csókkal az egész életét megválthatja. Mintha az a csók egy pillanat alatt futhatná be a gyöngédség elmulasztott útját. Most az út jött elébe. Megcsókolom, erőltette magát és lehajolt az égő, piros archa, egy nyitva feledt szájon járt a szája, két erős kar hullott a nyakába. Külön érezte ennek a karnak minden izmát s a nyitva feledt szájban külön a fogakat s külön az arcára freccsent csepp nyálat. Be-

húnyta a szemét, de ruha, nyak, fog, nyál, mégsem forrt egy egésszé : s az összeértetett ajkakon nem villant fel a csók.

Ebben a pillanatban az öltöző ajtó felszakadt s Ilonka robbant a küszöbre, ő mindig ilyen rohamszerűen jött a csikótempóival.

— Sose zavartassák magukat — mondta és kacagott, legfőlebb Évit mérte végig a félszemével.

De az ajtócsapásra a sarokban is lehullott a spanyolfalpedő s ott állt Alfréd és Teri, nyilván kibékültek, mert kettejüknek volt egy székük.

Egy pillanat s mindenki a ruháját igazító táncossá vedlett s mindenkinek letelt az a pardonpillanata, amelyre az öltözőbe szökött. Zoltán azt hitte, hogy halálosan szégyeli magát, de az ösztönei alján örült : csak Ilonka berobbanása menthette meg az önérzetét. Ez a csók, mint valamikor a tanítókisasszony csókja, leküzdhetetlen borzadályá vált benne. Egy perc és ellöki a szegény teremést. Így azonban világos volt minden, mint a nap. Megfeledezett magáról. Nem tudott várni. Rávetette magát arra, aki kezeügyébe került s eljátszotta szerelmét annak, akit szeretett. Ez volt az egyetlen menekvés : önvádba burkolni azt a nevezhetetlen rémet, amelyet Évi csókján át megpillantott.

Robbanó halántékkal gázolt ki az augusztusi ég alá. A kifoszlott szélű felhők mögött nagy sebesült hold rohant kelet felé. Zoltán átlábolt széken és deszkán, neki a házmögötti kukoricásnak s örült, hogy a levelek kardélei keresztbe-keresztbe vágják az arcát s lábának tusakodnia kellett a botlasztó göröngyökkel. A temető mögött bukdácsolt kifelé.

— Eljátszottam a boldogságomat, Ilonka megvett — lelezgette maga előtt a nagyobb ijedelmet. S ez a szentimentális flastrom kissé elzsongította az életérdek mélyén szívárgó sebet. Kiült egy határbarázda szélére, nézte a távoli Ér-parton följejlődő jegenyék rajvonalát. A közeli puszta fölé sárgás csíkot húzott a szürkület.

Amikorra fölébredt, magasan állt a nap. Alig húsz lépésre tőle egy asszony krumplit kapált. Fekete fejkendőjét ellenzőül húzta a kapáló figyelme fölé s vékony dereka közben meg-megsegítette a kapanyelet. Zoltán fölugrott, hogy elillan, de az asszony rég ott tudhatta őt, mert meglepetés nélkül csúszott két kapavágás közt feléje a tekintete.

— Elnyomta az álom — segített a fiú zavarán, mintha mi sem lett volna természetesebb, mint a határbarázda partján alvó diák.

— El — mondta Zoltán s most jött rá, hogy a Kökönyei Gyurka asszonytestvére az, a Rozi, aki az ő lába elé esett, amikor az ura halálhírét felolvasták neki. Zoltán rajtavesztette a tekintetét ezen az asszonyon, aki egy év alatt szinte megaszalódott. Már nem volt játékos a teste sem, most a mozdulatai is olyanok, mint az őszi ég szeme.

Rozi kikapálta a sorát, akkor visszafordult egy pillanatra, megállította a kapát s azt mondta :

— A Gyurkát meg elfogták, vasárnap jött a levél.

S újra neki lódult a krumplinak s az ellenzőül szegett kendője alatt megint a földre vezetett a reménytelenül szomorú, szürke szem.

VI.

Zoltán hazavánszorgott és aludt, mint a széngázmérgezett. Átaludta a nappalt és átaludta az éjszakát, s mikor az anyja lelket vert belé, kábultan meredt az ablakon bezuhogó fénybe, sokalta, hogy ki kell nyitnia a szemét, sokalta, hogy le kell raknia az ágyról a lábát. Űlt s halogatta a gondolkozást. Megbújt a kábultság esernyője alatt s csak hallgatta a lelkében permetező eső egyhangú nesztét. Mindent újra kell kezdenie, új gyerekkor ködös mélységeiből tapogatózik elő egy új élet felé. De még nem, legalább egy félpercig nem, addig ül s tűri ezt a neszt.

Ott vacogott a konyhaszéken s a falon függő petroleumlámpa kisorsbult cilinderébe akasztotta a tekintetét. A köcsögről lecsúszott a tányér, biztos a macska volt. Jó a macskának, gondolta, mióta szegény Bodrit agyonlövették. A nyomorult állatot még életében kikezdték a férgek. Ez ugyan közel hét éve történt, de szívesen gondolt Bodrira, jó közömbös emlék volt s elfedte a lelke mélyén mocorgó kínosabb emlékeket. De Bodri, a macska, a köcsög menthetetlenül visszazuhantak a közömbös dolgok örvényébe, a legelszántabb figyelem is hiába szóllogatta őket. Akkor az anyja kék kötőjébe kapaszkodott. A kötény közepén nagy fekete folt: persze, amint a csibeetető szakajtót odafogja. Ő járt valamikor az Angolkisasszonyokhoz? Milyen lehetett az anyja, mint leány? Hallotta, hogy van egy bérma képe, de sosem látta. S megpróbálta visszatekerni ezt az ősz, gyér haját a bérmafátyol alá, de a nagy merev szemek kiuhuskodtak az összetoldozott fényképből. Itt megállt az erőltetett képzelet. Be kellett ismernie, hogy fontosabb dolgok settenkednek a tudata alján.

Eljátszottam a boldogságomat, hadarta magában, Ilonka megvet, őt szerettem s mást csókoltam meg. Úgy kell, de legalább hősieesen hordom a boldogtalanságomat. Százszor elhajtogatta, hogy mi is történt. Mindenáron el akarta hitetni magával, hogy úgy volt, ahogy mondja, de annál kevésbbé hitte el. Egy életre szóló boldogtalansággá fújta fel az Ilonka megvetését, de ugyanakkor tudta, hogy hazudik.

Sajnos, egy hét sem telt belé s be kellett látnia, hogy Ilonka nem veti meg. Zoltán, ha lehetett, nem mozdult ki a házból. Odakinn mindenki ismerte a fatális csók történetét, Gulyás Pisti legalább is bekiáltotta a kerítésen:

— Aztán vigyázzon Boda néni a fiára, mert a Hermann sakterkésre adja.

Kedélyesen mondta s némi elismeréssel is: az Évi mégse parasztszotyka, ő legalább rögtön bekukult a közelében, s ha Zoltán megcsókolta, innét-onnét férfivá durálta magát. De Zoltánt rákká főzték ezek a cinkos ingerkedések, még az udvaron sem mutatkozott, bevette magát az első szobába s az Ótestamentumból böngészte a Prédikátor cinikus, bölcs mondásait.

Egy délután azonban átküldték az ángyához, a János feleségéhez, hogy találtak feles embert a szöllejükre, jobb lesz, ha odaadja. Visszajövet kivel akadt össze? Ilonkával, az akkor fordult ki az Ungár boltjából. Zoltán elpárolgott volna, de Ilonka lefogta :

— Magát is látni? Laci már érte akart menni. Tudja, hogy ötszáz korona tisztánk maradt? Jövő vasárnap meg akarják ismételni az előadást.

Ilyen kedvesen még sohasem nézett Zoltánra, a hangjában ott bujkált egy szemernyi tartózkodás, de a szeme kacsmargott, az ajka kellett a mosolyt, érzett, hogy fontos neki a beszélgetés. Az a csók nyilván megnövesztette Zoltán ázsióját. Hívta, hogy kísérje hazáig, s mikor Zoltán kis acélóráját nézte s mentegetőzött, hogy az apja várja, megfenyegette őt tréfás öregujjával (mert Ilonka az öregujját használta a mutató helyett, ez is hozzátartozott, mint a dobogó léptei).

— Ha más kéré, biztos menne s egy árnyalatnyi csőd-bosszúság reszketett a nevetésében.

Zoltán nem örült ennek a váratlan kedvességnek. Az ember nem mindig örül annak, ami bevallott érdekei és igényei szerint a boldogság orma volna. Valahogy eltakarta az igazság ijesztő sebét s ez a váratlan nyájasság most új kötőpólyák gombolygatására kényszerítette. Előkotöraszta magából a pszichológust s ezt mondta : Vannak emberek, akiknek mindegy, kin felejtik a csókjuk bagószagát, úgyis lemossa az esővíz, gondolják. De vannak, akikre a megsértett szerelem visszavág, ezek az igazi szerelemre születtek. Az ő iszonyodása a «nem igazi» csóknak szólt s visszaütő ereje volt az igazi szerelemnek. Az Ilonka igénybejelentő kedvességét is elütötte valahogy : ezt már elrontottam, rossz íze van az egésznek. Azt az estét csak hosszú vezeklés teheti jóvá.

Hogyan? Maga se tudta. Szökni szeretett volna, ki a faluból, minél előbb. Nem megszökni a szégyen elől, de kiröpülni váratlan hőstette elé, amely méltóvá teszi őt Ilonkára. Az igazi hőstett ez lett volna : beállítani Ilonkáékhoz, megenni a nyers sonkát és zöldpaprikát s Laci feje fölött odasomolyogni a kis gazdaasszonyra. De Zoltán ezt nem tehette. Azért kellett a másik nagyobb hőstett, amely kinn van a világban, messze, mint Árgylustól a tündérgert. Számolta az iskolamegnyitásig a napokat s türelmetlenkedett, mint aki körül fogy az oxigén.

De az internátus, a három éven át csigaházzá idült szoba, ketrec volt tömlöc helyett. Az ember mindig ugyanarra az udvarra nézett, az udvaron ugyanaz a hol-nyújtó, hol-poroló alkotmány állt, amelynek a tulajdonjogát Hubay tanár úr cselédje le nem kicsinyelhető hatalmi jogon vitatta el a tornázó diáknéptől. Hol itt a világ és hol itt a próba? Még Ács Feri sárga előreálló fogai is kihullottak a szoba unalmából. Őt besorozták, s ki maradt itt? Közömbös kisdiaók, akik még tőle is megszeppentek, mert most Zoltán a szobafőnök s tekintély a hallgatása.

És milyen buta, reménytelen cella a tanterem ! Sehol egy ablak a világ felé. Az igazgató úgy beszél Szent Istvánról, mint aki előre látta

az ő kerek, demokrata fejét s azért létesítette inézményeit, hogy e derék fej helyeslő bölintását kiérdemelje.

Még szerencse, hogy Vladárt kapták filozófiára. Ez a tanár még nem tanította őket. Nagycsontú, sápadt, fekete ember, a bőre csak huzat, hogy a csontjai be ne piszkosodjanak. A gyerekek a gallérja közt ki-bejáró ádámcsutkáját figyelték s elkeresztelték Szelepnek. De Szelep ádámcsutkája mögött legalább értelem feszítette a hangszálakat s vejele van annak, amit mond. Szelep esztétikus volt és minden évben előrukkolt egy tanulmánnyal, amelyben Keatsre és Lermontovra hivatkozott, úgyhogy a kollégái, ha véletlenül bele-belekandidáltak a dedikált különlenyomatpéldányukba, gyanakodva szimatolták a furcsa neveket, vajjon éltek-e ilyen nevű írók.

Ő különben füttyült az emberi társadalomra, de lelkesedett a renaissance pápáiért, ami nem volt kis dolog egy református főgimnáziumban. Amennyire a tanterv megengedte, Nitzschét is elcsöpögtette, persze anélkül, hogy a forrást megnevezte volna, mert Nitzscheről az igazgató úr csak azt tudta, hogy belebolondult a teóriába s Krisztus keresztje alatt azt ordította: «Ki vagy te, Isten vagy ember?» Ez a megbolondult Nitzsche alkalomadtán jó érv lehetett az igazgató úr világnézete mellett, de nem volt tanácsos érv-voltából kiforgatni, különösen nem Vladár tanár úrnak, akinek a nélkülözhetetlen minősítésétől függött a fölmentése.

Különös ember volt ez a Vladár. Négyrét sállal kerítette hosszú nyakát, de nem átallotta Borgia Cézárt védelmébe venni. Az ember legyen feltartóztathatatlan, mint az elhajított kő, szokta mondani, talán mert őt mindenki feltartóztatta. Jaj annak, aki flastromot ragaszt a lelkébe tört tüskékre és diadal előtt pólyázza be meglékelte koponyáját. Csak a hősök élnek. A sok nulla együtt is nulla. Csak akkor lesz valami belőle, ha egy egyest írsz elé.

Ezt a mondást valahonnét Balsacból tallózta Vladár, de Zoltán meg volt győződve, hogy az ő folyton összeráncolt szemöldöke mögül pattant ki s szeretett volna megismerkedni e sikerült mondások szerzőjével. De Vladár nem ismerte a diákjait, vele nem lehetett megismerkedni. Úgy ült a katedrán, mint valamely örökös főigazgató s megtörtént, hogy egy órán háromszor is megfeleltette ugyanazt a fiút. Így Zoltán leszüretelte róla, amire pillanatnyilag szüksége volt s otthagya őt, mint csupaszból szőlőtökét.

«Edzett és érdes legyen a lelked, hogyha valami más érdeshez súrolódik, ne ő karmolódjék fel» — Zoltán életérdekei mélyébe villámlott ez a gondolat. Abban a korban volt, amikor az ember palatáblának tartja önmagát, ha akarom letörlöm, amit ráírtak s új plajbászt veszek. Nem az az ő bűne, hogy nem volt elég érdes? Mint a zsirkövet a többi ásvány, minden lélek őt karmolta meg. Zavarba ejtette minden semmiség s egy csókig sem tudott elvergődni. Az érzékenységében a hiba. Nyúzott ember ő, akinek a rámászó légy is tűrhetetlen kín. Meg

kell edződnie. Ez teszi őt Ilonkához méltóvá. Milyen páncél azon a lányon az elfogulatlan fiatalsága. Neki is meg kell hempergőznie sóban, tűzben, vitriolban, hogy kicserződjék az egész teremtés ellen.

A testén kezdte: derékig mosakodott s kiállt a folyosóra, úgy szárította magát. Elhúzódott a Sédentúlra s ott nagy köveket hajigált, távolugrott s kilométereket futott egyhuzamban. A békája duzzadt is vagy két centimétert, de a zavarán nem segített a hidegvíz. Végre maga is belátta, hogy ennek a házi edzésnek nincs értelme. Tizenkét másodperc alatt futott száz métert, de a pulzusa százötvenet vert, ha olyan szó csapott a fülébe, amely a nyári csók emlékéig rezdült. Kiújuló löporony volt ez a csók s a mindennapi szóbeszéd millió felől áramló elektromos hullámmal robbantgatta. Az élet edzésére van szükségem, mondta magának, az ilyen műedzés viszkető tag vakarása.

És tengernek látta az életet, mint a lányok emlékkönyveit. Legszívesebben tengerész lett volna. Napnak és sósvíznek kitett halász egy földközitengeri bárkán. Ó, milyen örömet ingott volna mélység és magasság közt. Gyűlölte az iskolát, ezt a szűk kikötőt, amely elfogja előle az edzés elemét. A betűket kifolyatta a lelkéből, félfülével csüggött a tanárok szaván, s ha tehetne, nekieredt a városalatti kerek erdőnek. Ha legalább egy kis rekettyés lett volna ebben az erdőben, hogy összezaggathatta volna előretartott kezét s karistolásokkal írhatta volna át véreket játszó vékony arcbőrét.

S ezek alatt a rohanások alatt (szemben az őszi szelekkel s olykor az esővel is, csak hogy minél vadabbnak érezze az anyag ellenállását), újra összekapcsolódott a háborúval, amely ott izzott Európa három sarkán, mint három felől fölállított olvasztókemencéje a halál súlyos ércinek. Annakidején Horváth Laci térkép-zászlói, mint finom táviródúccok hozták felé a háborút, eltompítva, játékká szűrve. Az ember fölvette a leszűrt zörejeket s mikorra fölvette, már hangok voltak s oda-kíváncoktak az álom dallamába. S lassan az álom túlmuzsikálta a belészűrt hangokat, öncél lett s Zoltán egy iszonyú lökésre ébredt. Emlékezett még rá. Úgy érezte, mint akit hajója ringatásából ver fel a jég-hegy. S ez a lökés túldörögte a háború hozzászivárgó utolsó neszt is. A hírek csak jöttek. Przemyslnél eltűnt bátyját is megsiratta már, de ő és a háború szétváltak. Ráragadt a társai közönye. Ő is úgy gondolt már erre a messzi földégésre, mint nagyobb fajta gyöngyösi tűzre, amelyből rá csak néhány pörnyécske hull.

S íme most, amikor már a legvéresebb militaristák sem tudták elnyomni émelyüket, Zoltánban új, kívánatos jelentést kapott a negyedik éve tartó pokol. Nem a háború az a nagy lápiszkó, amely megedzi az ő sebét? Most riadt csak belé: hogy januárban vagy februárban sorozni fogják, ahogy Ács Ferit is besorozták, azóta Tolmeinnél vereszik s részt vett a nagy áttörésben. Régen tudta ezt, de csak most villant bele a jelentése. Azt írta Feri: «Szakadatlan dörög az ágyú. Fogtam egy tücsköt, elraktam egy skatulyába s olykor a fülemhez

teszem». Ez a Feri egész mélabús lett odalenn. Hubay Katónak is írt a tücskiről. Zoltán elképzelte Ács Ferit, amint kiálló fogaival a ceruzája végét rágja s a tücskiről ír. Ezen a képen át értette meg igazán a háborút, jobban, mint annak idején a Rozi ájulásán át. Borzadt tőle és kívánta. Nagy idegedzés az, akin egynehányszor átrengett a bőmbölése, megválogatja, mitől rezzen össze. S végre is csak elviselni kell, mint a fogfájást és tüdőgyulladást. S ha elviselted, hős vagy, mint akit már megmártottak vitriolban. A zavar, a félelem, az iszony elleni immunitást kereste Zoltán a háborúban. Követelte, mint védőoltást, amely tulajdon szervezete ellen védi meg. S míg az osztálytársai ijedten füleltek fel, hogy mi lesz már azokkal az olaszokkal, még mindig nem vonultunk be Velencébe, ő bátran állt a rohanó napok sítalpán s nekifeszült a nagy ugrásnak, amely eldönti férfi-e vagy sem.

Most nem a csatamozdulatokat, a diadal mámorát, a «négy ezredév tekint le rátok»-szerű piramisalji szöveget szomjazta, de a borzalmat: az ember lába alá fúródó golyót, a lövészárkokat levegőbe emelő aknát, repülő és gyalogos ölyv-egér harcát. Mindez ott fog örvényleni körülötte s ő áll faarccal páncélhüvelyes idegekkel. Középkori beteg nem sietett úgy Salerno orvos kése alá, mint ő a nagy kínzás elé. S mikor Breszt-Litovskban összeült az orosz és német béke delegáció, Zoltán megdöbbent, mintha orvosa és betegsége közé tolokodtak volna. Volt valami a lelkében, amitől mindenáron meg akart szabadulni. Még maga sem tudta, mi az, de ott sűrűsödött benne, mint kerekedő balatoni vihar. Ma még felhőgomoly, de tíz perc múlva felfelé fordított vitorla. Ez a páni félelem kerestette vele véres orvosát akár a háborúban is.

S még vannak, akik komolyan veszik, hogy ő a mágneses inklinációt a deklinációtól megkülönböztesse? Zoltán egész eddig az utolsó esztendőig jó tanuló számba ment, de most közönyösen állt tanárai előtt, mintha egy fontosabb hangot hallott volna a feltett kérdésen át. Amikor Szikszai szóvátette e derék fiú hirtelen letörését, még a puritán igazgató is intett:

— Kérlek, mit vársz ezektől a gyerekektől? Érzik a háború hívását és füttyülnek a képleteidre.

Az összeaszott kis Szikszai, akit a fiúk szilvakamprusznak hívtak, összeráncolta a homlokát s tünődött. De a tanári kar igazat adott az igazgatónak és lemondott a nyolcadikról. Pihenő óra lett a nyolcadikbeli. A világ dolgait hányták-vetették s hálás «nagyon jól van»-t bólintottak, ha valamelyik fiúból a beedzett diákautomata mégis csak visszabukta a leckét.

Lassan a sorozás napját is meghozta az idő. Gyertyaszentelőt követő hétfőn üres maradt az osztály. A diákok fele más járásból való, azok most szétrebbentek s két hétig sem vetődtek vissza. A ládiak azonban még aznap két olajvizelemre váltak s lettek hősök és «gyulák.» A «gyulák» lapítottak s kénytelen-kelletlen tovább bifláztak, a tanárok szigorúan fogták őket s úgy bántak velük, mint leplezett öngyilkosszimplánsok-

kal, akik aszpirint vettek be veronál helyett. A hősök azonban oda-csoportosultak a kályha köré, cigarettázva várták a tanárokat s fogadásokat kötöttek, vajjon Korányi beválik-e s Molnár ügyvéd fia milyen képpel hozza vissza az untauglichját.

- Persze, akinek képviselő a nagybácsija.
- Ne beszélj, két év előtt is feküdt a szívével.
- Amilyen raffinált, előre feküdt.

Szegény Szikszainak úgy kellett helyre könyörögnie őket. S ezek a rettenetes hősök a kályha védőburkán nyomták el a cigarettájukat s ámmogva kászáltak a padba, rá se hederítettek a Holz elektromos fejlesztőjére. Az is megtörtént, hogy valamelyik vidéki óra alatt robogott be nemzetiszínű szalagjával s a fiúk beleéljeneztek a magyarázatba. Ilyenkor Szikszai is mosolyra görbítette keserű száját s leereszkedő nyájassággal érdeklődött a sorozás részletei iránt.

Zoltán hóviharban, gyalog érkezett haza. Egy fia koci sem volt az állomáson. A friss hó itt is, ott is beszakadt alatta, a nadrágja átlucskosodott s a Feritől örökölt bekecse fölhajtott gallérján kétségbeesetten küzdött a kiszuszogott pára a nehezen olvadó hócsillagokkal. Öt óra felé ért be Dádra, ami a fele út Hódosig. A falu már visszahúzódott a mécesest spóroló sötét szobákba, az elhanyagolt úton egy kificamodott kerekű koci körül néhány úrinépféle csodálkozott s az elkeseredettebb kutyák dühösen ugrottak neki a hóvihar kísértet fehér vándorának. Ember-e az, aki ott ballag vagy a tornác egyik duca szökött meg a hóesésen át? Ugatásukban metafizikaellenes harag lobogott. Egyik ugatástól ugatásig lovalta bele magát a fölháborodásba, a másik váratlanul vakkant föl, hogy felért egy aknavetővel.

Zoltán Gulyás Pistire gondolt s a helyettesbíróék kerítésére. Olyan volt akkor Tigris, mintha a borzalom tátotta volna fel villogó fogakkal telerakott, lihegő száját. Most azzal edzi magát, hogy rá se hederít a kutyákra. Neki ugorhatott, szimatolhatta a sarkát, ő le sem hajolt, egy kустit sem sittyentett ki a fogai közt s a lépését sem szaporázta.

Az iskolával szemben nagy, kölcncös komondor rontott ki a óra. Zoltán hallotta az egyre közeledő lihegését, hátra sem nézett. A kutya a lába ikrájához nyomta a fejét, ott érezte szimatoló orrát a térdhajlatában s csak ment és hallgatta a kutya mormogását. Azért sem ijesztem el, gondolta, így megyek a háborúba is. Egy mély keréknyom fölött hirtelen besüppedt alatta a hó, féloldalára biccent s ez a váratlan mozdulat a kutyát is megriasztotta. Úgyis valami rendkívülit várt ettől a gépembertől, aki még csak nem is felel a morgására, elvakkantotta magát és nyüszítve faralt hátrafelé. Ez nem sok, de valami, állapította meg Zoltán s büszkén szegte az arcát a szemébe fordult hóviharnak. A háborún is így sétálok át, ismételte makacsul, de a halántékán nagy cseppekben csurgott a szorongás veritéke.

Otthon üres volt a konyha. Észre se vették őt, amint a lábáról letopogta a havat. Vendégük lehetett, mert erős férfihang törte ott

benn a beszédet, súlyos lökésekben bukta a szót, mint aki súlyt helyez minden mondatára. A sötét konyhában nagy piros sávokat írt a tűzhely vaslemezei közt kiszabaduló láng. Zoltán odaállt s amíg a ruháját szárogatta, a szélfúvásba belesiketült füle is fölengedett, hozzászokott a beszélő hangjához, de akkor sem jött rá, ki az.

— Mondom én a jegyző úrnak: Hej, hadnagy úr, csak egyszer ehetnék még egy kis paprikás szalonnát, semmit sem bánnék. A lópacal is jó volna, István, mondja a jegyző úr s nevetett, pedig ő sem igen evett két nap óta, mert már a lovakat is fölfaltuk, ami volt. Azzal tovább csuszkáltunk. Az volt a parancs, hogy csak előre, Lemberg felé. Persze, mibenünk jártányi erő sem volt. Hol itt fogott be egy truppot az orosz, hol amott, úgy ahogy a döglődő legyeket fogdossák ősszel. A jegyző úr tőlünk balra a negyedik századdal volt. Őt is körülfogták. Lehetetlen, hogy meg ne maradt volna, mi is megmaradtunk, pedig minket lűttek is.

Zoltán belépett a szobába s végignézett az emberen, aki megmaradt, pedig lűtték is. No, nem sok maradt meg belőle. Az arca összevisszaforradt, egy szeme s a fele állcsontja hiányzott, az egyik arcfelét úgy lógott a másikon, mint ép diógerezden a száraz. Az asztalra tett jobb keze is bunkóban végződött, úgy feküdt a Pesti Napló régi emlékalbumán, mint húsból csinált angol rendőrbot. Mereven ült s amíg beszélt a lámpát nézte, mintha az a nagy fény a megmaradt szeme fölöl biztosította volna. Az ember szinte remegett, jaj, csak föl ne álljon, ugyan mije hiányzik még, ha föláll.

Bodáné szembeült vele a divánra, sohasem szokott a divánra ülni, de ez most az ő vendége volt, hisz az ő halottnak hirdetett fiáról beszélt. Boda pap a kályhának dült s türelmetlenül állta a nyomorék ember locsogását. Tudta, hogy a fia elesett. Szemtanuk mondták, hogy nem adta meg magát, olyan cudar ember volt ott is harcolt, amíg a görcs utól nem érte, úgy verték szét puskatussal a vonagló fejét. De azóta is akad egy-egy hazakecmergett fráter, aki így akar kenyérhez jutni s áztatja ezt az öregasszonyt, vagy csak a mese és a fontoskodás kedvéért fecseg, mint ez a Habogó Kovács István is, aki igazán nincs rászorulva a vacsorára, amivel megkínálják.

— A Kovács István úr, a Kovácsné ura, most jött meg Krasznojarszkból — magyarázta a meglepett Zoltánnak.

A Habogóné ura — szaladt ki majdnem Zoltán száján. Csak állt, beletette a kezét a férfi balkezébe s tépte emlékei albumából a régi Kovács István arcát s odaragasztotta helyébe ezt a szörnyopofát. Furcsán csereberélték ezekben az években az emberek az arcukat.

Bodáné ijedten tapogatta meg a fiát, mintha a tagjait számolta volna, megvannak-e még. Ebben a mozdulatban ki érezte meg Bodáné lelke szárnyalását az eltűnt fiútól a hírhozó roncsos át az induló fiúig, aki másnap kerül sor alá? Az emberek nem érnek rá a finom megfigyelésekre. Milyen szép, hogy a lélek mégis el-elárulja magát, mint szépségét hiába fölillantó hajadon leány?

Zoltánt a jegyzőék szánkója vitte a járásszékhelyre. Lajcsi is sor alá került, magának a jegyzőnek is akadt eligazítani valója, a bírónak meg hivatalból ott kell lennie. Négyen szorongtak a súlyos takarók alatt. A bíró még vigyázott a nyelvére, a bor és a menyecske kikoptatták az agya kerekét, hamar elvétette a szót, azért hát inkább hallgatott, komoly volt, mint a tyúk, amikor költ. Három dolog közül kettőre rábólintott, de a harmadikra azt mondta: no-no, ami maga volt a csurgatott bölcsesség, olyan parasztfölénnyel tudta kimondani. Zoltán is hallgatott, mint aki a sorsa elé megy. A jegyző meg a fia egyedül maradtak a jókedvükkel. Ők biztosak voltak a dolgukban s kacagtak, mint a lovak hátán a csengő. A hirtelen hideg bevarrta az ég kiszakadt tollzsákjait s a napsugarak végig szánkóztak s hanyattvágódtak a havon. A csupaszon maradt fákat felhősen megülő varjak közül le-levált egy fekete foszlány s úgy lebegett a szikrázó hó fölött, mint távoli égés idehullt pörnyéje.

— Aztán tiszta maradjon az ülés, Zoltán — tréfálkozott a jegyző s boldogan nézte a két fiút. Milyen tüzes párduckölyök az övé. Kitől örökölhette vérjátsszató sima bőrét. Ő csupa ormó, bibircsó volt ennyi idős korában.

— Az ám — csintalankodott a párduckölyök is. — Úgy se leszél huszár, nem kell előre puhítanod a nyergét.

Ez finom célzás volt, de olyan élű, ami iránt a bíró sem vesztette el a fogékonyságát. Kék árnyékú piros képibe huncut szemeket gyujtott az alkohol előtti lélek s tekergős históriába kezdett, aminek az eleje az volt: «Errül gyut eszembe, amikor Montenegró szélén lógeroztunk» — de a végét még soha emberfia nem hallotta. Zoltán nem tiltakozott a csípések ellen. Egy bizonyos: ő be fog válni, hogy aztán mi lesz, annak Isten a megmondhatója. Ha kiállta a dádi kutyák szimatolódását, ez a kis szóbeszéd sem hozza ki a türelméből.

Zoltán csak homályosan látta a szobát, amelynek az ajtajában már vagy két órája ácsorgott s ahova most meztelenül betuszkolták. Ez a levetkezés annyi szem előtt megzavarta, még az is átvillant rajt: ha ezek most észreveszik a Jóska bűnit. Amíg az orvos a mellére rakta a hallgató csövet, lázas szemei előtt köd kóválygott, csak a bíró arcát látta. Olyan volt az az arc a lábfej ellen felhörpentett pálinkától, mint egy kohó. Egyenletes, nyugodt kohó, nyoma se volt rajta a meghökkenésnek.

A vizsgáló orvos fiatal zsidó ember volt. A klinikáról emelték ki, hogy fiatal életék sorsbírája legyen. Figyelmesen nézett az előtte álló fiú nyugtalan szabású arcába: a gondolkozással megvert életék szolidaritása moccant meg benne. Inkább egy bugó paraszttal teljék a halál liniája, minthogy ezek az értelemtől szenvedélyes szemek meredjenek meg. Nyomatékkal kérdezte:

— Ha lépcsőn megy, kifárad?

Zoltán meglepetten ocsudott a hangra, de nem értette, mit mondanak.

— Ha gyorsan megy, rögtön kifárad, úgy-e? — kérdezte unszolóban az orvos.

Nem volt ebben a Kárpátokkal körített hazában egy teremtet lélek, aki ne tudta volna, mit kell az ilyenféle kérdésekre válaszolni. De Zoltán fölocsudott zavarából s görcsösen markolta elhatározását, mint mélyből hozott kelyhét a Schiller bűvára.

— Nem, egyáltalán nem — mondta s még ő is észrevette, hogy a szobában kókadó nyakizmokat megfeszíti a szokatlanság s az emberek közelebről nézik őt, mint előbb. A fiatal orvos visszahajolt a fiú szíve fölé. Összeráncolta a homlokát, annyira figyelte a meglódult szívet, amelyben ebben a pillanatban az életérdekkel szembeszegődött akarat töltögette a sebességet. Ha te makacs vagy, én is makacs vagyok, gondolta, fölállt s az ezredorvosra nézett :

— Herzklappenfehler.

A főtörzsorvos harmonikanadrágos, totyakos öreg, aki évtizedek óta csak adminisztrál s a hallgatósövön kilesett dolgokat az orvos világ csendes huncutságának tartja. Ő nem avatkozik a kolléga dolgába.

— Na ja — mondja s a beállt csöndben az untauglichon gondolkodik, amelyet a sok tauglich közt mindig elfeled s amikor szükség van rá, hosszas megfontolás után az emlékezete mélyéről kotor elő.

Zoltán érzi, hogy tüstént elkergetik. Mint áttört zsilip fölenged benne a szabadulás. De ugyanekkor a magasabb ösztön végveszélyt jelez, úgy érzi, elkapta őt egy alacsonyabb ár, amelyből szabadulnia kell. Bolondság volt, amit mondott, de a szellem magasabb rétege győzött a mondásában.

— Én katona akarok lenni.

A szó végiggurult a szobán s elveszett a csöndben, mint megállapodott ezüst tallér. Még a bíró is kiesett a szerepéből, a könyöke lecsúszott az asztalszélről, amelyre támaszkodott s nagy, vörös feje is lezökkent. Az ezredorvos a vizsgáló kollégára nézett és tűnődött, mit tegyen.

— Na ja, ha ő akar. Jól van, fiam. Tauglich ohne Gebrech.

Zoltán különösége szétszivárgott a falubeliek közt. A megszeppent legénykék s a vakarcs öregebbek idegenkedve húzódtak el a furcsa diáktól, aki a háború negyedik évében is bolondozik.

— Ezek közt a Bodák közt nincs egész nótás ember, mondta a köpcös jegyző a bírónak, mikor estefelé az út előtti melegítő pohárkát a nagy vendéglőben felhörpintették. Majd utólérte a szokásos asztmája, annyira fölindult Zoltán szemtelenségén. Őt és Lajcsit akarták megszégyeníteni, ez biztos. Hogy a falusiak elmondhassák : «Bezzeg Lajcsika nem jelentkezett, hogy ő is elmegy. Az örült az untauglichnak, pedig olyan, mint a vadmacska, szinte lesi, melyik fehérnépre ugorjék.» Mert ronda ám ez a falusi nép, azt hiszi, a háborúban harácsolta azt a pénzt, amivel a Kenesseyék nyolcvan holdját kifizette.

A bíró is elértette, mi fáj a jegyzőnek s nagy bölcsen odabökte :

— Tüntetni akarnak, annyi az egész. Feri is, hu, hogy ő elmén. Mit ért vele?

S közibük emelkedett Feri sötét homloka, amint az orosz puska feltöri, mint egy feketére festett húsvéti tojást. Bizony, hiába hencegett Feri.

A kocsi már várt rájuk. A két fiú ott fagyoskodott a visszaülésben s Lajcsi azon volt, hogy letörje a Zoltán hősködésének feléje hegyezett tuskéjét.

— Ennyire félsz az érettségitől? Melyik totykos tanár üldözött a Doberdóra?

Zoltán elmosolyodott, mint aki egyedül ismeri a színpalak fonákját. De a jegyző kapott a fia pszichológiáján. Ez volt az igazi érv, ezalatt Lajcsi is kibújhat a nyelvek vesszőfuttatása alól.

— Egy szekundáért bizony nem lövetném le magam — mondta — s már a félig tréfás, félig komoly felnőtt volt, aki jobban is megróhatná ezt a buta stiklit, de nem inge, nem veszi magára.

— Az ám, bizonyította a jegyző. Aki él, az él. S ez a megdöntetlen axióma nagy bizonyosságot melengetett szét a takarók alatt. Mintha egy jó kulacs bort döntöttek volna a délutáni kappanpecsenyére, úgy terjedt szét bebiztosított bőrük alatt az élet melege s trágár adomák füstölögtek elő a hideg levegőbe fagyó lehetőséggel. A szánkó csengői féleleműző nótázással szelték az alvado estét, mintha ijedt gyerekek énekelték volna túl az útparti akácokban szunnyadó borzalmakat. Az élcelődő emberek a szánkótakaró alatt megrekedt meleg szellőző kéményeivé váltak, paplan alatti gondolatokat eregettek a csillagait sorakoztató éjszakába. Zoltán a Cassiopeát nézte s nem beszélt.

Otthon már elébük vágott a hír. Egy szekér legény, akiket még délután hazabocsátottak, hordta széjjel a faluban. Bodáné, amikor meglátta a fiát, összeakasztotta aszott ujjait s a szája görcsös ó betűre rándult. Ez a vonagló s mégis odameredt ó jelentette nála a sirást.

— Mit csináltál, fiam — hebegte s az ó betű megint visszamerevedett az ajkára, de most már az álla is meggidresedett s merev szeme olyan volt, mintha a negyven év óta sarkában kullogó szörnyeteget keresné.

Boda papban a felesége szorongása lökte el a kockát. Idáig kétféle mozdulat csatázott benne. A harag elutasító mozdulata: Ezért öltem beléd a pénzt, hogy te is fölfordulj s itthagyj öreg napjaimra. Menj, de az én támogatásomra ne várj. A bámulat mozdulata: A szívemre fiam, téged is az apád vére ver. Ez a két mozdulat nem alakult világos, formulázható gondolattá, akkor ő is észrevette volna, hogy a kettő egy agyban ellenmondás. Megmaradtak ős indulat mivoltukban s birkóztak, mint két egymásnak bősízített elem. Föl-lejárt, amíg a fiú be nem állított s akkor sem állt meg. Még mindig nem tudta, mit fog tenni. De az asszonynak a sopánkodásában volt valami férfiak útjában álló. Remény-

telen, de teljes tiltakozás a férfi-téboly ellen. S Boda pap egyszerre a szíve gyökeréig megsértődött, mintha csak azt mondta volna az asszony: olyan bolond vagy, mint az apád. Félrenyomta őt.

— Menj dolgozdra. Ha kereste, viseli. Nem téged lőnek szét. Inkább készíts valamit neki.

S ahogy némán és étvágytalan csámcsogtak a disznósajt fölött, a fali szekrényből az öregember a maga újabban odaszokott boros üvegét kotorta elő s Zoltánnak is lötyöntett:

— Na, igyál.

Zoltán nem nagyon iparkodott vissza s a tauglichjának a híre elébb ért Ládra, mint ő. Szabados Imre hozta meg, egy lepsényi parasztember fia. Alig ötláb ember volt ez az Imre, de már rég kiköthető a bajsza s akkorák az állcsontjai, meg a szemöldökcsontja, hogy szinte elvesztek köztük az arcára teremtett likak. Ez a gyerek született szociális-balek volt, nincs az a szólam, amit halálos komolyan ne vett volna. Az évmegnyitón nagyot bólintott az igazgató évtizedes frázisaira, látszott rajta, hogy a tudomány szentélyébe lépett s később is úgy viselkedett, ahogy szentélyben szokás. Ha a fiúk feltűnő hangosan játszották a fenékre-pacsit, azt mondta: legyetek tekintettel a tanár urakra. Ha két elsős összeakaszkodott, megfogta őket, kivallatta s a hibásat megdorgálta: így kell viselkedni az iskolában? Közben buta volt, mint az anyaföld, amelyből kiszakadt, mintha egy rög lett volna az esze tokjában. Ezért nem is minősítették stréberségnek a nagyképűségét. Sőt, mert jó cimbora volt s kitollasodottabb mindnyájuknál, némi humorral vegyes tisztelet övezte, a tanárok is megvigasztalták magukat a könnyelműen kiosztott elégségeseikért: derék ember lesz ebből, jobban megállja a helyét, mint sok tüzeszű diák.

Ez a Szabados Imre ugyanazon mérce alatt jegyeztetett el a csukaszürkének, mint Zoltán, de egy vonattal elébb hozta meg hadfi-fontoságát. Ott állt a dobogón s nem győzte Zoltánt magasztalni.

— Akármit mondtok is, szép az, ha valaki tudja, mivel tartozik a hazájának. Ez a Boda Zoltán derék ember, ha nem locsog is annyit, mint sok fiskális-féle.

S hogy Zoltán is feltűnt az internátus folyosóján, barátkozóan verte meg a hátát.

— Jól van, Zoltán. Amíg engem látsz, ne félj.

S komolykodva magyarázta neki, hogy egy zughoz osztatják be magukat s a fronton is együtt lesznek. Szabados Imre most a katonaságba akasztotta a komolysága horgonyát. Elkérte a manlicher szerkezetére vonatkozó könyvet s vezényelni tanult az alsósokon.

— Halt. Rehcsau. Mozogj, te bakkecske, hallatszott az internátus udvaráról s a nagyobbak hasukat fogták az emeleti ablakokban, mikor Imre a Hubayék virágoskertinek vezényelte a lurkókat s csak magyar káromkodással tudta őket visszaparancsolni. Zoltán azonban nem sokat törődött a manlicher szerkezetével. Egyre szótlanabb lett s az arcán

különös, merev kifejezés ömlött el, mintha állandóan a dádi hóvihart lábolta volna, vagy távoli ágyúszó felé feszítené a fülét.

A hadbavonuló ifjúság potya-érettségét kapott. Március végén voltak az összefoglalások. A fiúk csökönyösen hallgattak s a bizonyítványok hulltak, mint szilvafáról a moslékba való. Húsvétra az érettségén is át kellett esniök. Zoltán az utolsó turnussal vizsgázott, nyugodt lehetett, addigra napnál világosabbá vált, hogy ez az érettségi szelíd tiszteletadás az ősöktől örökölt formáság előtt. A fiúk úgy ültek az elnöklő kormánybiztossal szemben, mintha egy partí alsósra hívták volna meg őket.

Azon a reggelen, amikor ő került sorra, különben is olyasmi történt, ami még alább szállította a tanári mérce ugró-pálcáját. Beállít a konviktusba Hubay tanár úr, leinti a kávéja fölött cipót tördelő ifjúságot, leveszi és megtöröli a szemüvegét, mintha könnyet törölné ki belőle s azon a hangján, amellyel Rákóczi rodostói száműzetését szokta magyarázni, bejelenti :

— Fájdalmas hírt kell veletek közölnöm. Volt barátotok, sokaknak szobafőnöke, a mi felejthetetlen tanítványunk, Ács Ferenc, akinek kedves, szelíd arca még itt világol mindnyájunk szívében . . .

Zoltán a hosszú beszédből csak a tényt hallotta ki: Ács Feri elesett. Megingott, mint aki mellett gránát csapott le. Nem mintha a szívéhez nőtt volna Feri, de mégis az ő szobájukból ment el, látta sárga fogát, amely mintha csak állandó harapásra nyúlt volna ki az ajkai közül. Ugyanez a Feri halott. És eszébe jutott a tücsök, amit a gyufaskatulyában hordott. Miféle előérzet pároztatta össze Ferit a tücskivel? Milyen titkos, ki nem fejtett ember lappanghatott harapós mosolygása mögött, hogy egy tücsökben kellett a világtól elbúcsúznia. S Katónak is írt róla. Szegény Feri.

S hirtelen a tulajdon koponyáján érezte azt a lyukat, amelyről Hubay tanár úr beszélt. Hubay érzékenységét elringatták a metaforák. A srapszélánkról ezt mondta: a halál bárdja, amely egy csapással beütötte az ifjú szellem fényes várkapuját. Könnyű volt az öreg Hubaynak, de Zoltán a halántékához kapott és csodálkozott, hogy nem véres a keze.

Az igazgató úr sem mulaszthatta el, hogy a tíz vizsgázó diák előtt ki ne aknázza a mélyen megrendítő eseményt. Élő lángoszlopul állította eléjük Ács Feri szálas alakját, ő tanítsa őket áldozatkészre és honszeretetre. Szegény Feri, amíg élt, úgy dobálta előre esett felső testét, mint bánatos gorilla s a fronton is jobb belátása ellenére maradt, mint a tücskös skatulya is bizonyítja. De a halál s az igazgató szavai messze ragadták őt tulajdon testi valósága fölé. Szabados Imre egy pillanatig sem kételkedett, hogy neki pont szegény Feri, (aki reggel óta szegény boldogult Ferink volt) kell példaképpül választania. A többiek is úgy ültek ott, mint akik tudják, mivel tartoznak a társadalomnak.

A vizsga ilyesformán úgy indult, mint férfiemberek férfiszóval

elintézhető ügye, legfőlebb a kis Szikszai viselkedett kissé gyermekesen, amennyiben csodálatát fejezte ki, hogy egyesek még a koszinusz-tételt sem tudják.

— Legyünk türelmesek, intette meg őt a direktor az öt első diák vizsgáját követő szünetben. Egy halott kollegánk árnya bennünk is elhomályosítaná a koszinusz-tételt.

Ez állhatott a direktorra, de Szikszai kizártnak tartotta. Mindazonáltal hallgatott s nulla-limeszü haladvány szerint csökkentette a pedagógiai igényt. Zoltánt, aki az utolsó volt, úgy kezelte, mint a gazdasági akadémiákon szokás a gróffiúkat, pedig a sűrűséget is össze-
tévesztette a fajsúllyal s a járadékot az amortizációval.

— Az erkölcsi nagyságot meg kell becsülni — mondta a direktor —, ehhez képest minden tudomány fityranc. Zoltánnak jól kellett érnie s Szikszai ott maradt az ő Pókainé-kérdésivel: egyből elégségest adhatott, melyikből hát: fizikából vagy matematikából?

Az érettségi bankett úgy folyt le, mint egy gyásztor. A szónokló tanárok annyit idézték a halált, hogy teli lett vele a szoba. A malacpörköltet mintha gránát tranzsirozta volna fel s az igazgató úr ajándék somlajja sötét volt, mint a Léte-vize. Szabados Imre, aki az untauglich önképző köri elnök helyett egyszerű, de nehéz szavakban tolmácsolta a diákság háláját, biztosította a tanárokat, hogy ők a fronton is a főgimnázium katonái maradnak s úgy fognak verekedni, mintha szeretett mestereik becsületét védenék. Hivatkozott Boda Zoltánra, aki kibújhatott volna e veszedelmes próba alól, de nemes szíve odahajtotta volt osztálytársai közé. Az általános éljenzés úgy érte Zoltánt, mintha egy plágium-verséért a Kisfaludy-Társaság tagjai közé választotta volna. Ő nem a hazáért ment a frontra. Mit segíthet ő a szegény hazán? A háború negyedik éve tartott, Isten harangjait szétlődöztük s az ántánt mögé egy milliárd ember ontja az utánpótlást. Szegény Magyarország, egyre valószínűbb, hogy nem a németek fogják fölfalni, mint Laci mamája megjósolta. S vajjon Zoltán hősiessége keserűbb falattá teheti-e a kicsiny országot a győztes-étvágyú népek torkán? Ő magáért ment a frontra, az idegrendszerét akarta kivasaltatni. Furcsa ötlet volt, de az akaratát, az erkölcsi heroizmusát kötötte hozzá s fontossá vált számára, mint mártírnak a vallás, vagy Galileinek a föld forgása. Hogy magyarázza meg ezt ezeknek a derék tanároknak, akik virágot akarnak akasztani az oltárra menő honpolgár-bárány nyakába s hivatalos lelkesedést mímelnék érthető meghökkenésük fölé. Zoltán nem tehetett mást, tűrte a koszorút, ahogy Hubay Kató rózsáját is eltűrte, igaz, hogy azt talán emberibb indokok tűzték a gomblyukába.

Kató rózsája egy nárcisz-csokor mélyén lappangott s ez a csokor szálanként vált szét, hogy az internátus hat búcsúzó diákjának a mellét ékesítse. A diákok, mielőtt elindultak volna, még egyszer megfürödtek Hubay meghatottságában s kaptak néhány kupica likört, félórányi frázist s egy-egy nárciszt a gomblyukukba. Zoltán maradt utolsó

s ni, egyszerre szétnyílt a megmaradt négyszál nárcisz s egy piros rózsa buggyant ki belőle, mintha Kató elfehéřült ajkán serkent volna egy vércsepp. Nagy meggondolatlanság egy lánytól, aki félig-meddig a helybeli zenetanár menyasszonya. Hubay vörös képén a szokott lányának a sorsa cikázott át, de már föl is emelte a kis likőrös poharat.

— A hazára, fiúk.

A likőr édes volt s egy fiatalember sosem hiszi igazán, hogy ő meg is halhat. Kacagtak s a fogaik belevillogtak az áprilisi napsütésbe.

Alig értek a folyosóra, Zoltán a rózsájához kapott. Mint az élet-ösztön villáma csapott belé: kéne neki, hogy én is levelet írjak a tücsök-ről, mint Feri. A halál rásütötte pecsét volt ez a rózsa, le akarta tépni, de abban a pillanatban megérezte, hogy ez a mozdulat félelem: az erkölcsi elszántsága ellen szegülő ösztön s lecsúszott a keze. Néhány pillanattig tanácstalan rosszérzéssel állt a kihallgatás részleteit tárgyaló fiúk közt, akiknek mégis csak ez az audiencia volt a férfivá avattatás. De hisz én Ilonkát szeretem, riadt belé a mentő gondolat. Lelopta mel-léről a rózsát s egyszerre megkönnyebbedett: ebben a szentimentális álcában nem ismert rá babonás félelmére.

Zoltán azzal a tudattal vonult be, hogy mögötte nincs híd és nin-csen kegyelem. Falu és iskola eltökélték, hogy Boda Zoltán hős lesz. Jaj neki, ha visszafordul: az emberek számonkérők a rávesztegetett meghökkenésüket, csodálatukat, tapsukat és rózsájukat. Itt nem áll-hatsz elő a herzklappenfeheres szíveddel: kérem talán mégsem elég jó ez a szív ahhoz, hogy keresztüllöjjék. Alomars, ki a menetszázadba. Már az is hiba, ha lékeletlenül látjuk viszont a koponyádat, de hogy itthon maradj, mint segédszolgálatos, az kellene csak. Ezért túrtuk el, hogy rámutass és nyelvet öltö a gyávaságunkra. Különben is az a szív-baj az orvos fülében volt. Talán a hallgató csöve volt rosszul felhan-golva, talán a szíve jól. Annyi bizonyos, hogy Zoltán nem fáradt ki, ha szaladt, sőt szívesen kiszaladt volna a világból, ha azontúl egy neki-valóbb világ következik.

Túrhetetlen volt ez az élet. Belül annak a csóknak az emlék-szilánkja. Hiába akarta kigennyedni, csak a tályog nőtt, a csontszilánk ott maradt. S kívül ez a dermesztő csönd, amely egyszerre pukkan ki: az égből villám, a földből rög-szökőkutak. Mintha máris egy gáztámadás nehezede a tüdejére. Kihajolt az ablakon és hallgatta a győri vonat monoton kattogását. Orosz foglyok töltögették a kukoricát s egy lapá-lyost sárga folttá lepett a gölyahír. Ha legalább ott lenne már. Hogy ami benn feszül, s ami kinn szorít, belekavarodna egy nagy katakliz-mába, lenne fölszántott tarló és beszakadt hegy. Csak mozgás s ne ez a gyilkos befagyottság.

— Zolikám, egy kis dióskalácsot, unszolgatta hátulról az Imre gyerek. Édesanyám nagyon jól megadja az ízét.

— Köszönöm — mondta Zoltán — s megörült a szemibe dördülő vasúti hídnak, ez legalább zaj és veszedelem volt.

— Szükségem van erre a próbára. Csak így lehetek férfi — kiáltotta bele a hid dörgésibe.

— Mondtál valamit, Zolikám? — tudakolta Imre, a félpofáját kidudorító kalács mellől. — Kár, hogy nem eszel. Eleget éhezhetsz a komisz koszton.

Zoltán úgy lépett be a kaszárnyává alakított iskolába, hogy ez már a próba s ő zárkózottan s férfiasan fog viselkedni. A századőrmeister végigmérte, s latolgatta, mit préselhet ki a kis önkéntesből. Gazdag ember lett ez a Szvoboda az önkéntesekből, az első nap mindeniknek elébe ment egy mosolygással, aztán lássuk, mire viszi. De Boda Zoltán úgy állt ott, mint aki labdacspan vette be a fegyelmi rendtartást. Spártai volt ő ezen a káderrá kendőzött tőzsdén, ahol most mesés hossza volt az életnek.

Ha te spártai vagy, én is spártai leszek, gondolta Szvoboda, s másnap a knieübungnál, mint vércse figyelte Zoltán guggoló ügyességét, s rácsapott az első hibás mozdulatára. Zoltán megzavarodott s összecserélte a balkezét a jobblábjával, a niedert az auffal. Az őrmester már egyedül őt gyakorlatoztatta.

— Bal, jobb, gúnyolódott szenvedélytelenül. Maga melyik óvodában kapta a maturát?

A pihenjben álló bakasor nagyot kacagott. Az járt az őrmester kedvében, aki a legnagyobbra nyitotta a száját. Különben is jól esett a tanult embert kikacagni.

Bizony csúffá teszik Zoltánt, ha Imre a segítségére nem siet. Imrének sem volt kenésre szánt pénze, de volt jó szava, férfikomolysága s egy kulacs szilvóriumja, s Szvoboda volt olyan gazdag ember, hogy megengedhetett magának egy potya barátságot. Imre mindjárt megtetszett neki, olyan az állcsontja, mint a lónak, a szókincse sem ért túl egy zupás őrmesterén, aztán mégis úr, akiből előbb-utóbb tiszt lesz, meg kell becsülni az ilyet.

— Nem rossz fiú ez a Boda — mondta Imre — csak egy kicsit zavarodott.

— Majd föltisztul itt — ígérette Szvoboda, de attól fogva mégis csak kímélte, legfőlebb a rozmár bajsza alól sercent oda.

— Ki lép ott mind a két lábával? Már megint a Boda önkéntes.

S valóban, Zoltánnak nehezeére esett a vezényszó. Olyan volt az élete, mint egy hosszú tornaóra. Eddig ő maga választotta az útját, mint az erdőgégés s ezek itt zsinóron rángatnák. De talán ez is hozzátartozik az idegvasaláshoz, s rácsökönyszerűsödött a tagjaira, hát igenis, links-rechts. De egy pillanat mulva már megint máshol járt az esze.

Zilahy Lajos : Valamit visz a víz.
 Zilahy három regényében egy nagy alapélmény tér vissza a zenei motívumok bujkáló szépségével: alakjai áldozatul esnek a szerelemnek, a lelküket elborító vágy megnyomorítja életüket. A szenvedély aljasságokat, vétkeket, bűnre való készségeket sodor elő a legtisztább lélekből is; a beteljesülés egyúttal kifosztottság, értékes erények elhullása, nyugtalan és szomorú boldogság. A szenvedélynek ellenszegülnek, de csakhamar fáradtan megadják magukat Zilahy hősei; a gyönyör úrrá lesz felettük, de elveszti ízét számukra. Azerkölcsi parancsok lélekvédő páncelja szétesik, az akarat elgyöngyülve és kábultan követi az ösztönök kényét. Nincs megállás és csak lefelé visz az út.

A «Halálos tavasz» fiatalemberét a vágy és a hálás testi emlékezés örökre egy nőhöz kötötték. Amidőn az elhagyja őt, roncsként, iránytalanul, nácstalanul marad vissza. Egy új szerelem nyugodtabb boldogság ígéretét hozza feléje, egy résztvevő szív felemeli esettségeből; látszólag begyógyult a lelke. De a régi kedves egyetlen hívó szavára elfelejt mindent, amivel az újabbnak tartozik. Nincs ereje becstelenné nem válni. Esküvője küszöbén lesz hűtlenné; ha nem tér is vissza az elsőhöz, nem tud megmaradni a másodiknál. Gyáván és bűnösen a halálba menekül. — A «Két fogoly» fiatal házaspárját szétszakította a háború; a férj orosz fogságba került és évekre távol van. A feleség kielégítetlen asszonyiségét hasztalan tartják féken illendőség és becsület, visszavárás és szerelmi emlék. A hűség burka mögött meggyűlnek a vágyak és prédál ejtik őt az első erősnak. A fogolynak egyszer vissza kell majd jönnie, így kívánja az örök törvény és a rend, de a szeretők kétségbeesett egymásbaomlása öntudatlan tiltakozás, lázadás e visszatérés ellen. A férj csakugyan meghal, teljesítve a néma kívánságokat, amelyek már régen halálra ítélték. Kezdődhet a boldogság, ha van még rá erejük és kedvük a boldogoknak.

Utolsó regényében szimbólikus for-

mába öltözött az alapélmény. A halászpár kunyhójához, ahol csendesen, nyugodtan éldegéltek, ismeretlen asszonytettet sodor a víz. Megmentik az életnek és házukba fogadják. A halász csak későn veszi észre, milyen veszedelmet idézett házukra, magára; — a felesége végig mit sem sejt. A megmentett nő ura szeretőjévé lesz. Viszonyukból elkerülhetetlenül, döböntő természetességgel hajt ki a szándék: szabadulni az asszonytól. A halász kész a gyilkosságra, de a mérgepoharat kiüti kezéből a ráismerés, hogy szeretője őt is megcsalta. A titokzatos nő újból a folyóba ugrik, elviszi a víz. Minden a régiben van és mégis minden megváltozott. A gyilkos gondolat, amely egyszer megszületett, jól el van temetve, mégis él. Senki sem tud arról, ami történt, a halász is úgy érzi, hogy elcsitult a lelke. «János maga is úgy vette a dolgot, hogy mindaz, ami történt, nem igaz. Amiről nem tud senki és soha nem is tudhat meg senki semmit, az nincs, az nem igaz. Van valahol, valahol a lélek legmélyén, mint a folyó zúgó medre alatt az iszap mélyébe temetett kő, vagy kagyló, vagy valami sötét tárgy, de mert emberi tekintet, emberi gondolat, napfény vagy levegő soha nem érheti, a valóságban nincs! Van valahol, de még sincs.» Ő újra a régi boldog ember. De a lappangó fájdalom észrevétlen őrli a lelket. Telnek az évek és «János mintha szomorú lett volna. Olyan volt, mint az alkonyat, amelyből kialudt a fény». Több szó nem esik válságáról, felesleges is lenne. A történetzáró jelenet már új drámát indít el szimbólikus játékával. A halász felesége érett szépségében egyszerre nyugtalanná válik; szereti az urát, de unatkozik mellette. És a folyó jó cinkos. Egy tavaszi napon — János épen távol van — új testet emelnek ki vízből. «Zsuzsánna gyöngeően és megrendülten tartotta ölében a fuldokló víztől lucskos, nehéz fejét. Egy férfi volt.»

Három regény, háromféle forma. A «Halálos tavasz» énregény, az *Adolphe* és *Dominique* típusból való, lelki eseményekbe sűrített történnel,

kevés személlyel. Tökéletes drámai feszültség áramlik szét az elbeszélés-tesztben (ami a műfaj egyik legfőbb követelménye) az első mohó szerelmi összecsapástól a végső katasztrófiáig. A «Két fogoly» szélesebb keretű, sok embert felölölő, társadalmi háttérrel, háborús és szibériai környezetrajzzal. Gyengébb, mint az első munka; Zilahy igazán hálás témája az egyéni lélek, csak szubjektív problémákat tud művészivé tenni. Itt a nő alakja a legsikerültebb, a férj már színtelenebb. Az ábrázolás nem nehezül és nem durvul el és nem síklik ki olcsó hatások felé. A «Valamit visz a víz»-ben Zilahy újra visszanyúlt a kis regényhez, de most meszerzővé enyhítette a bűnbeeső lélek tragikumát. Maguk az események valószínűtlenek, szimbólikusan stilizáltak, ismétlődő motívumokkal kikerékítették, de lelki visszfényük leírása a lehető legpontosabb és legvalóságosabb. A realitásnak és játéknak egybefonódása adja meg épen a könyv varázsát.

A szerelem az igazi hős mind a három regényben. Zilahy szerelemélményében a testi vágy csak alaphang, amibe magyarázhatatlan jóérzések, titkos megfelelések, különös hangulatok is belecsengenek. Míg régebbi alakjaiban váratlanul és előzmények nélkül lobbantotta ki a vágyat, most elmélyülve keresi meg távoli kezdeteit, a közömbös érzéseket, amelyeken keresztül észrevétlen lopózik be a lélekbe. A halászt kezdetben alig érdekli a házukba került nő, szépségét észre sem veszi. De csakhamar megzavarja őt különösége, kíváncsiságát izgatja a multja és kelletlenül nézi titkolózását. Ellen-szenvesnek találja, legszívesebben eltávolítaná. Tudatalatti védekező ösztön szólal meg ebben az ellenszenvben, védekezés az ellen, akinek már végzetesen hatása alá került. Majd igazságtalanul lopással gyanúsítja meg a nőt és a szegénykezést és szájalom újabb szálláscsinálók az eljövendő szerelem számára. Önkéntelenül összehasonlítja a egyszerűbb feleségével; így lesz titokzatos szépségének rabja. Végül meglesi fürdőzés közben, az érzéki vágy szikrája kipattan és a lassankint felhalmozott érzelmi gyújtóanyag felloboghat a szenvedély lángjában.

Zilahy egyike kevés íróinknak, akik ismerik az emberi lélek bonyolult rétegződését, követni tudják az érzések és gondolatok bujkáló útját és akikben megvan a művészi ábrázolás egyik

legfőbb kelléke: a biztos izlés. Írói szándékait fegyelmélettel szolgálja stílusa is. Hangjában diszkrét és nobiles, kerüli a ríktó színeket; előadása nem válik agyonhangsúlyozottá. Érti az utalások és a kellő időben elhallgatás nehéz mesterségét, érti mondanivalóinak könnyed és elegáns sűrítését: sohasem terjengős. Egymást csendesen váltó mondatai, finom hasonlatai egyszerűen és mégis tökéletes árnyalással fejezik ki témáinak szomorú szépségét. *Halász Gábor.*

Docteur Charles Szabó: En Marge de Strindberg. Pièces détachées. Paris. Les Gémaux. Francia könyv párisi kiadónál és a szerző magyar ember. A könyvet a magyarsághoz ugyancsak a szerző nemzetisége kapcsolja, mert problémái franciák, vagy még inkább párisiak, Páris alatt értve bizonyos francia izlésen átszűrt európaiságot, nemzetköziséget. De így a magyar kérdésektől eltávolodva is szolgál nemzetünk érdekeinek az ilyen könyv s ezért örömmel üdvözljük. (Meggjegyezzük, hogy furcsán fest a könyv címlapján a doktori cím. Franciaországban ezt a címet csak az orvosok használják, de mint írók azok sem szokták kitenni.)

A könyv a címben jelzett Strindberg tanulmányokon kívül más érdekes kérdésekkel is foglalkozik: Goethével, az írás művészetével, az álmok világával, szociális kérdésekkel, a «religio de-populata»-val. Ezeket a problémákat azonban nem tanulmány vagy értekezés alakjában fejt ki; Szabó Károly piéce détachékat ír, gondolatföredékeket, ötleteket vet papírra, amelyeknek összeállítását az olvasóra bizza.

Ezek közt az észrevételek közt van jó is, rossz is, van amelyik nagyon találó, van amelyik csak azt jellemzi, aki leírta, de összefüggés nincs köztük. Az ember az első 30 oldalon a rejtett rendszert keresi, ami egységbe foglalná a töredékeket. Azután rájön, hogy vagy igen mélyre rejtette a szerző az összefűző szálakat, vagy nincsenek. Miután belenyugodott, hogy minden részlet önmagáért van, zavartalanabban olvashatja végig a könyvet és a végén még valami ködös összbenyomást is kap az olvasó.

Az összbenyomásnak legszembetűnőbb részlete a szerző nagy műveltsége. Idéz németül, angolul, ismeri a háborúelőtti párisi kultúra minden nagy alakját: Ibsent, Nietzschét, Wagnert, Péladant, Schopenhauert, általában min-

denkit, akit abban az időben ismerni illett. A másik ilyen szembevetendő vonás, hogy ez a műveltség a háború előttről való, ezt a kort jól ismeri, de tovább nem haladt. A ma forgalomban levő nevekkal nem találkozunk Szabó Károly könyvében.

A harmadik ilyen jellemvonás szintén a háború előtt divatos szellemi magatartás. Eszerint az észjárás szerint nincs abszolút igazság (Szabó Károlynál kivétel a kereszténység), minden állításnak az ellenkezője is igaz. Egy ideig ennek a relativizmusnak mégis volt szilárd alapja: az egyéniség. Azért nem volt állandó igazság, mert minden vélemény egyéni volt. Nála azonban már az egyéniség is két részből áll és az egyik ellentmond a másiknak. Minden ködös, bizonytalan tétveteg és szédült fejjel járunk a világban.

Egészben véve Szabó Károly egy a háború előtt született, de még ma is élő embertípust képvisel. Ez a típus elvesztette hitét a régi igazságokban és újak keresésére indul. Nagy szomjúsággal, elkeseredett türelmetlenséggel keresi, de lázas türelmetlensége nem engedi, hogy útján meg is álljon, hanem mint a modern amerikai utazó végigrohan gyorsvonatokon és autókön a «nevezetes» városokon, betekint minden múzeumba és katedrálisba, de nem ér rá órák hosszat bámulni egy szép szobrot. Arról meg szó sem lehet, hogy meg is emésze az ilyen utazások benyomásait, mert türelmetlen igazságkereső heve újabb utakra űzi. Így születnek meg a rohanás közben szerzett apró benyomások és így hal meg a nyugalomban megérlelt gondolatok egységbefoglalása: a rendszer.

Fábián István.

Özörayné Kálmán Margit: Halálos összetartozás. (Katz G. kiadása, Budapest.) A könyv az öngyilkosság ellen való harc — drámai alapon. Szerzője az újraélés színjátékának mondja a Halálos összetartozást, művét azonban csak hosszú (harmincegyoldalas) «előszó-félel-vel» bocsátja az olvasó elé; nyilván szükségét érzi a megvilágításnak. Ezzel a kötet két részre oszlik: a beharangozó hosszú értekezésre és magára az újraélés színjátékára. Nézzük meg mindkettőt külön.

Használ-e vajjon valamely drámának a mellé adott testes magyarázat? Ha a szerző színpadra szánta drámáját s ott kíván hatni vele, a magyarázó

értekezés nyilván a világ legfeleselebbebb dolga. A dráma akkor színpadra való, ha a néző megérti kommentárok nélkül, ha a mű hatóereje belülről sugárzik, a szereplők beszédéből és cselekedeteiből. Bármilyen különös, szokatlan feladata legyen is a színműnek, szépjegyzeteket kikiáltó színész bajos belecstillagozni, megvilágító értekezést pedig lehetetlen elébe fogni. A dráma természete ezt nem tűri.

Mi végre íródott akkor a hosszú magyarázat? Az írónő nem hagyja e kérdést felelet nélkül. Angol írók példájára hivatkozik, akik irodalmi értékű darabjaikat előbb könyvalakban jelentetik meg; ha az olvasóközönség az elfogyott példányok nagy számával nyilvánítja, hogy a mű köztetszésnek örvendett, csak akkor érdeklődik a színház a dráma előadása iránt. Ennek az útnak követésével csakugyan lehet szerzői értekezést adni — a könyv számára. A színpadi siker a könyv megértésétől még mindig független marad.

A harmincegyoldalas szociáletikai értekezés mindenekelőtt az öngyilkosságok járványát tárgyalja. Drámája épen arra óhajt rámutatni, hogy öngyilkosságot hiába követ el valaki, mert ezzel nem veti el szenvedését. Az ember nem múlik el soha; életének erőszakos kioltása tehát csak egy szakasz lezárása csupán, újabb életeiben újabb szenvedésekhez, de újabb örömkökhöz is juthat. A reinkarnáció tehát vigasztalást ad minden mai szenvedésünkre. Az öngyilkos a hinduk legnagyobb bűnét, a türelmetlenséget követi el.

Az öngyilkosok többsége a nők közül kerül ki. A mai nő túlságosan lázongó természetű, e lázongásba a romboló szellemű ifjúság általános iránya viszi bele; azután túlságosan érzékeny is igényeinek teljesülése tekintetében; harmadszor pedig nem hisz semmi magasabb rendeltetésben. Isten nem lehet igazságtalan; amit ugyan gyarlón kétségbevonunk sokszor, míg nem igyekszünk csapásaink megértésére. Minden igazságtalanság csak látszólagos, az igazság bennünk van; *türelemmel* és őszinte alázattal kell elfogadnunk, ami elrendeltett.

Ez a bevezető értekezés tele van egészséges és okos társadalomerköltés-tani gondolattal. A türelmesség, mint a bajok legjobb gyógyítószerre régen megbukott ugyan: aki mindig csak vár, nem kap soha semmit. Egyebekben azonban sok megszívlelendőt mond

el itt Ozorayné Kálmán Margit s ezek után érdeklődéssel nézzük magát a drámát, az újraélés színjátékát.

A négyfelvonásos, képekre tagolt mű *Az ember tragédiájához* hasonlóan az emberiség életének jelentősebb állomásain szerepelteti újjászülető alakjait. A szerelem harcait vívja benne egy emberpár. A hősök jellemének legjellegzetesebb vonásai az összes életükben ugyanazok: a férfi rideg, a nő türelmetlen. Az újraélésekben alkalmuk adódik hibáik leküzdésére. Hol boldogan, hol lázongva élük ezért egyikből másikba vándorló életüket.

Amint maga a reinkarnáció eszmeköre, úgy ez a belőle szakadt dráma is meglehetősen kódos. Az ember nem érti meg világosan, miért kell egymást szeretni teremtéseknek állandóan gyöt-rődniök és messzire szakadniok. Miért súlyosodik bennük problémává az élet néhány elemi ténye? A dráma a szerelem mindenekfölöttiségét hirdeti, ami az öngyilkosokra való hatás szempontjából csak olaj a tűzre. Nem elég, hogy az ember az egyik életében szeret, könnyorzenül ez az érthetlenség vár rá életrorozatának további fázisaiban is. Gyenge vigasztalás a magát halálba küldő, reménytelen szerelmesnek. Inkább az irodalom, a mozi és a színház által nagyra szított szerelmi hűhó ürességének és hazugságának megmutatása volna az igazi hatótényező; dráma az élet drámatlanítására. Aki nem a megélhető teljes lehetetlensége miatt megy a halálba, az rendszerint az áldrámáiasság áldozata. A *Halálos Összetartozásból* nem az derül ki, hogy az embernek nem szabad egyetlen másik ember szerelmi hajlandóságára vagy elutasítására feltenni az egész életét; nem az egészséges életöztön rendjét messze túlhaladó szerelmi nyavalygás ellen kapunk benne lelki fegyverzetet. Ez a dráma azt mondja inkább, hogy a reménytelen szerelmesek «halálos» összetartozása rosszabb a halálónál, mert valahányszor újabb életre kel az ember, újra kezdődik az egész. Hasztalan ölm meg magamat, szabadulás nincs. «Az ember jön, hogy soha többé el ne menjen — elmegy, hogy minduntalan visszatérjen...» Kétségtelen, hogy ez is érv a menekülésnek hitt öngyilkosság ellen, de nem igazi bajmegelőzés. Igazi megelőző mód csak egy van: leszállítani a szerelmi élet drámába űző, ma túlotúl felfújtt jelenségeit értékük és hatásuk valódi fokára. Nincs az a férfi, akiért érdemes meg-

halni és olyan nő sem terem, még az újraélések végtelen sorozatán át sem soha, akiért érdemes férfinak az életet elvetni magától; ezt kell egyszerűen tudni mindenkinek minél fiatalabb korában s ennek hirdetésével tehetné jóvá az irodalom is azt, amit beteg lelkék divatos agyonelemzésével rontott. A rothadó pszichéket vissza kell szorítani az irodalmi egyeduralkodásból.

Ozorayné Kálmán Margit színjátéka érdemes, rokonszenves, irodalmi eszközű és szándékú vállalkozás. Színpadot aligha fog látni, bár az ilyféle darabok elfogadására mostanság van hajlama a közönségnek, csak *Klabund* Krétakörének sikerét kell említenünk. Színpadéktítés szempontjából bőven ad utasítást, a darab líraiságához ezek a színpadi technikai események sok sikerbiztosítékot nyújtanának. Szerepek szempontjából sem hálátlan a *Halálos Összetartozás*. Kilián Zoltán.

Maurice Paléologue: Eugénie császárné vallomásai. (Fordította: Színi Gyula. Budapest, é. n. Genius-kiadás.) Paléologuenak ez már a negyedik könyve magyarul. A háborús Oroszországról írt naplója tette nevét a magyar közönség előtt ismertté. Oroszország háborús éveinek e terjedelmes rajza hozott a magyar közönségnek egy csomó orosz exotikumot, ismét átélette vele a háborút, a kisembernek is eleget tett, amidőn alkalmat adott arra, hogy bepillantson az országok életét és halálát csináló «nagy» politika rejtelmeibe. Ez a könyv szerencsésen tállakozott az érzelmi érdeklődéssel, sőt e találkozásnak külön hangsúlyt adott Paléologue érdekes diplomataegyénisége is. A literátus-diplomata nekünk magyaroknak eléggé ismeretlen valami s talán a magyar humanistákig kell visszamennünk, ha meg akarunk ismerkedni vele.

Az «Eugénie császárné vallomásai» Paléologue előbb említett elsőnek lefordított könyvével szemben kevésbé érdekes. Maga a történeti anyag, ami itt előkerül, lényegesen távolibb s csak a történelem «minden mindennel összefügg» elve által kapcsolódik bele a mi közelmúltunk életébe. A harmadik császárság szedáni bukása ásta elő a német-francia gyűlölet csatabárdját és ennek a bárdnak az ütése sajog most is a testünkön. Néhány, Ferenc József-re és családjára vonatkozó részleten kívül főként ezen azt léphet vissza a magyar érdeklődés a császárság idejébe. III. Na-

poleon alakjából nem marad valami sok bennünk a könyv letévése után. Sajnáljuk benne a szenvedő embert, ki testi és lelki erejénél nagyobbra vállalkozott. Nagyobbra vállalkozott, mert mögötte állt az ambíciózus császárné, aki az első császárság fényes és nemzeti dicsőséggel teli idejét akarta mindenáron visszahozni. A könyv magyar címe — még ha az eredeti így hangzik is — mást mond, mint ami a könyvben van. Nem valomást tartalmaz ez a szó igazi értelmében, hanem interjuszorozatot. Hőse nemcsak Eugénie császárné, hanem Paléologue is, az ő óvatos, de az olvasó számára nagyon is hangsúlyozott őszinteségével és mindig biztos emberismeretével.

Maga a kiadás, amilyen izléses külsőben jelent meg, belül sok hanyagságot mutat. A fordítást nem volt alkalmunk összevetni az eredetivel, de egyikét hiba így is felötlök. (Pl. egy könyv címe így hangzik a fordításban: «Németország és a Reform.» egészen biztosan «Németország és a reformáció» akar lenni.) Sok kifogás érheti a fordítás stílusát is. (Néhány ilyen kikapott mondat: «Bármint van is a dolog, manapság csaknem egyhangúlag felismerik, hogy III. Napoleon hibái mindig valamely nagylelkű elvéből fakadnak». «Az ebéd ideje alatt, amelynek felszolgálása tökéletes...» «Nem kellett-e volna a császárra bízni ezt?») Sajtóhiba is jócskán van. Különösen a neveknél csinált valóságos vexirjátékot a szedő. Eugénie miniszterelnöke egyszer Palikas, két lappal odább Palikao, négy lap múlva már Paliako. Bosszantó azután a kiadás konok következetessége, amely bizonyos magánhangzók hosszúságát nem veszi tudomásul. Az ilyen írásmód, mint «megbiz, utjára, dultak, görbiti, keserű, husz, gunyú, hű» végigvonul az egész könyvön. Jó volna, ha megtanulná a korrektor (vagy a fordító?), hogy ez nemcsak a helyesírási konvenció elleni vétés, hanem a magyar irodalmi próza ritmusának tönkretévése. A kiadó, ki nek már oly sok szépen sikerült kiadást köszönhetünk, több gondot fordíthatott volna a könyv belsejére is.

Kerecsényi Dezső.

A szent asszony. (Magyarországi Szent Erzsébet életregénye. Irta Harsányi Lajos. Vass József népjóléti miniszter bevezető soraival. Bpest, Pallas-kiadás.) A rég letűnt idők alakjainak költői feltámasztása nem könnyű feladat. Annál

nehezebb, minél határozottabb vonásokkal idegződtek be a köztudatba. Az olvasó ugyanis nem elégszik meg a már ismert s megformálásra alkalmas elemek hű visszaadásával; a művészi alkotástól valami olyan többletet is vár, mely tárgyi vagy formai sajátosságainál fogva a tetszés új mozzanatát jelentse. Ez a követelés azonban a jelen esetben — a maga egészében — csak akkor volna jogosult, ha a szerző valóban költői igénnyel bocsátotta volna útnak munkáját. A dolog azonban nem egészen így áll, mert a címbeli «életregény» itt nem műfaji megjelölés, hanem csupán a leírt életsors romantikus színezésére céloz.

Így nézve a képekkel díszített, szép kiállítású művet, nem tagadhatjuk meg tőle az elismerést. Második Endre magyar király és a szomorú emlékü meraniai Gertrud leányának, Lajos thüringiai őrgróf feleségének megható történetét krónikás hűséggel beszéli el a szerző. Előadásában aránylag kevéssé élt a tárgy misztikus vonatkozásaitól önként kinált alakítás-szabadsággal vagy a modern lélekelemzés fogásával: megelégszik a legenda és a történet adatainak tényszerűségükben is megkapó bemutatásával. Ez a körülmény meg is óvta őt a nagyobb botlásoktól. Mindössze egyszer téved anakronizmusba, mikor Klingsorral, a mondákból ismert tudós-költővel teleszkópon vizsgálattja a csillagokat.

Az elsősorban hitbuzgalmi célokat szolgáló munka a mientől merőben eltérő világot tár fel az olvasó előtt. Sokszor oly jeleneteket ír, melyek ma már szinte elképzelhetlenek. De bármennyire utánozhatlan ezekben a «szent asszony», igazza van a bevezetés írójának, glóriás alakja előtt a XX. században is könnyes meghatottsággal borulunk le, mert életsorsa valóban a krisztusi alázatból fakadó szeretet csudáját példázza.

A szép könyvet díszítő képek egész szemelvénygyűjteményt nyújtanak a Szent Erzsébetre vonatkozó képzőművészeti ábrázolásokból. A. B.

Szcrittori ungheresi: Cecilia de Tormay: *Cuori fra le pietre*; Ferene Herczeg: *I pagani, La porta della vita*; Margit Bethlen: *Le favole della città triste*. (Alpes-kiadás, Milánó.)

A négy könyvből álló «szcrittori ungheresi»-sorozat első számú *Tormay Cecil Emberek a kövek között* c. könyvét adta ki az Alpes könyvkiadó cég. Ere-

detileg az volt a cég megállapodása a szerzővel, hogy ez a könyv mint önálló kötet jut az olasz közönség elé. A Cuori fra le pietre azonban megnyerte a kiadó rokonszenvét, s így a magyar sorozat hírnöke: első kötete lett.

Bizonyos, hogy az *Emberek a kövek közt* erősen az olasz közönség elé kívánkozó regény. A Karszt köveiből bőven kaptak most új területeket az olaszok, ez a világ friss még nekik és érdekes minden ízében. Tormay Cecil regényének helyszíne nem az övék ugyan, de minden olasz szeme-szíve itt van e kövek közt s ez a politikai tekintettrögződés teljesen időszerűvé teszi Olaszországban ezt a könyvet. A Karszt kövei között most ott érzik az olaszok a szívüket, ezért igen jó a fordító által adott olasz cím: *Cuori fra le pietre* = *Szívek a kövek közt*. Ezzel a könyvvel közelebb jutnak a magyar vergődés megértéséhez. A fordító, Silvia Rho munkáját legjobban a magyar szerző méltányolta.

Herczeg Ferenc két legjobb munkája jutott az olasz olvasók elé. Az egyik *A pogányok* = *I pagani* címmel, másik *Az élet kapuja* = *La porta della vita*. Az élet kapujáról senkisem állíthatja, hogy nem helyes dolog épen ezt a *Herczeg*-regényt az olasz olvasók elé adni. Az egyetlen magyar *majdnem*-pápáról van itt szó, magyarok szerepléséről az olasz világban. A csinkvecsento Rómája olaszoknak még kitűnőbb regényháltér, mint a magyar olvasónak; II. Juliusz és X. Leó pápáról nem lehet elég érdekeset összehalmozni a regényírásban, minden népnek vannak e korról regényei s az olasz közönség előtt nem lehet érdektelen egyik sem. Gondoljuk meg, milyen hálásak lennének mi egy hasonló művészettel megírt olasz Hollós Mátyás-regényt!

Silvino *Gigante* fordítása *Herczeg* stílusának világosságát és tisztaságát híven tükrözi. Jól folyó, kellemes elbeszélő nyelv, zökkenők nélkül.

A *La porta della vita*-ban van *Herczegnek* *Balla* Ignác által fordított elegáns és okos önéletrajza, magában is érdekes olvasmány.

Herczeg írásművészetének itthon legtöbbször értékelt terméke, *A pogányok* már kevésbé való talán az irodal-

munkának megnyerni kívánatos idegen közönség elé. Érti ezt a regény kitűnő fordítója, *Franco Vellani-Dionisi* is, előszavában részletes magyarázatát adja ezért annak, hogy erre a regényre esett választása. A pusztá végtelenségét és szabadságát érzi ki *A pogányokból*, csak azt sajnálja, hogy fordítása nyomán, bármennyire igyekszik is ezt megakadályozni, rengeteg elvész *Herczeg* tökéletes érzékeltetéséből. Ez a hatodas kis előszó pompás miniatűr-esszé, kedvetadó s minden tekintetben közelebbhozó, de hogy az olaszt meggyőzi-e, nem könnyű elhinni.

A scrittorei ungheresi-sorozat a *Bizánc* kiadását is hirdeti *Biszanzio* címen, ezzel egy kötetben jelent meg a *La strega Eva*, az Éva boszorkány. Ezt a kötetet azonban nem kaptuk meg.

Bethlen Margit arcképe díszíti a sorozat ötödik kötetét, melynek *Le favole della città triste* a címe, *A szomorú város meséi*. A tizenegy éves kötetből mintegy két ívet *Balla* Ignác riportja tölt be a *Bethlen*-családról. *Bethlen* Margittal, a magyar miniszterelnök feleségével kimerítően foglalkoztak Rómát jártában az olasz lapok; *Bethlen* Margittal, az írónővel azóta is foglalkoznak (milanói sikere alkalmából még kimerítőbben!) ezért irodalmibb lett volna, ha *Bethlen* Margit maga beszél könyvében saját magáról, amint *Herczeg* Ferenc tette ezt a *La porta della vita*-jában.

Harminckilenc mese van a könyvben, sok a megkapóerejű köztük; kár, hogy általános emberiek s nem magyar vonatkozásúak. A címül választott mesénél vannak jobbak is, néhánynak a címe is ügyesebb. Ilyen például a *Favola di una ragazza che non voleva piangere*, vagy az *I fiori della zitella*.

A fordítók, *Balla* Ignác és *Aldo Borgomaneri* könnyen érthetőn, de egy kissé egyhangúan és egyszínűen dolgoztak. A *Bethlen* Margit-mesék színesebbek magyarban. Talán a mese mesehangját hangsúlyozták kelletlenül jobban

*

Komoly magyar írói alkotások komoly külföldi bemutatkozása a scrittorei ungheresi-sorozat. Örülünk neki és kíváncsian várjuk folytatását.

Kilián Zoltán.

Hj. Gaál Mózes.

Nyolc hónapjánál is több, hogy egy szanatóriumba vonult és akkor úgy hagyta el az íróasztalát, hogy hamarosan visszatér mellé. De a szanatóriumból már csak egy útat tett meg, az utolsót.

Harmincötéves volt. A halál már előzőleg is sokszor folytatott kegyetlen csatákat gyöngé testével s minduntalan az ágyba döntötte, ahol zaklatott lelke mindig új álmokra gyűjtögette az erőt. Szárnyaló képzelete, széleskörű műveltsége igaz művésszé avatták. Tele volt tervvel és munkakedvvel, azonban az álmok rajzását csak egyre ritkábban bírta már teljes egészükben papírra vetni: szívének és tüdejének hiányos munkája folytán mind gyakrabban esett ki fáradt kezéből a toll, amelyet bámulatos akaraterővel ragadott meg újra, mihelyt erővel bírta. De betegségtől gyötörtén is rendkívül sokat dolgozott és rövid írói pályáján sok szép eredményt mutatott fel.

Tevékenysége sokáig volt. Volt színházi rendező és színrekerült egy mélytehetségről tanuskodó darabja; írt novellákat, meséket, ifjúsági könyveket s nagynevű édesatyja utódjának indult. Utolsó nagyobb terve, amelyet meg is valósított, a magyar operaismertetőök hiányát pótló, nagyszerű sorozata volt.

Legszébb könyvében, a «Mildi meséiben» így írja le Mildit: «A szája széle keskeny és ha fáj neki valami, összeszorítja, de sohasem panaszkodik. A szeme nagyon nagy, mintha mindig csodálkoznék, de ha nevet, akkor megkeskenyedik és csillogni kezd. A szeme színét nem tudom megmondani. Sokan azt mondták, hogy barna. De az a barna csak szomorúság volt benne. Mások azt mondták, zöld. De az a zöld csak a fák fénye volt benne. Azt is mondták, hogy kék. De az a kék nem volt más, mint a tündöklő kék ég benne. Én magam sem tudom, hogy milyen a színe, csak azt tudom, hogy amikor néz, ragyog a szemében a sok-sok szeretet».

Ez a portré ráillik az írójára. Mintha

tükörbe nézve írta volna meg. Ő volt az, aki sohasem panaszkodott, legföljebb annyit mondott: beteg voltam és ha nagyon fáj a szíve, akárcsak Mildi, «összeszorította a száját és egyik kezével a másikat szorongatta». Szelid volt, jó volt, csupa szeretet. A szeme azonban, különösen az utóbbi időkben, mindig barnát mutatott. És az a barna a szomorúság volt benne. *m—gy.*

Martinovich Ignác eddig ismeretlen levele.

(A M. K. Hadtörténelmi Levéltár régi iratanyagából.)

A magyar jakobinusok vezérének, Martinovich Ignácnak, az apátnak fivére, Martinovich Vince, mint ny. á. gyalogos kapitány, 1795 november 2-án Pesten elhunyt. Hagyatéki ügyét a budai főhadparancsnokság (Generalkommando für das Königreich Ungarn) hadbírója tárgyalta és bizottságilag leltározta az elhunyt ingóságait halála előtt kelt sajátkezü végrendelete alapján.

A végrendelet egyik pontjában fel-
említi Martinovich kapitány azt a körülményt, hogy mintegy 6000 forintot kitevő készpénzvagyonát fivére, Ignác, az elmúlt években az ő tudtával kamatozó kölcsönképen Inkey Menyhért nevű úrnak adta át s az erről szóló kötelezvény is az ő (Ignác) birtokában van. Tudomása szerint ezt a kötelezvényt fivére egyéb írásaival együtt elfogatásakor — 1794 július 23-án — szintén elkobozták s azért az vagy a királyi ügyek igazgatójánál, Németh Józsefnél, vagy pedig a bécsi kormány valamelyik más szervénél található. A főhadparancsnokság ennek alapján átvizsgáltatta az apát elkobozott iratait, abból két levelet kiemelt és a hagyatéki iratokhoz csatolt. Ezek Martinovich Ignácnak egy, fivéréhez — már a fogságból 1794 október 1-éről kelt — saját kezével írott levele és egy, ugyanez év október 16-áról kelt nyilatkozata az Inkey Menyhértnak átadott kölcsönösszegekről. Mindkettőt német nyelven írta s a nyilatkozatot

«Ignatz Josef von Martinovich, k. k. Rath und Abt von Szászvár» írta alá. A főhadparancsnokság irattárával együtt kerültek ezek az érdekes okiratok a m. kir. hadtörténelmi levéltár birtokába.

A fivéréhez intézett levél különösen érdekes s e gyenge jellemű férfi valódi egyéniségének megvilágításához némi adattal szolgál. Ez a levél nem az eszméiért büszke öntudattal halni is képes vértanu képét mutatja, hanem olyan emberét, aki bűnbánó meghunyászkodással bízik a császár «kegyességében» és a kormány emberséges voltában.

A levél magyar fordításban így hangzik:

«Bécs, 1794 október 1.

Kedves Fivérem!

Az igen tisztelt udvari kommissarius kegyének sok más egyéb jelével együtt megengedte nekem azt is, hogy Neked és édesanyámnak írhattak. Az a nagy szeretet, amit szívem édesanyám és Irántad érez, megértetheti Veled örömömnek nagy fokát, hogy Neked írhatok. Mondd meg édesanyáknak, hogy térdre hullva kérem bocsánatát azért a gyalázatért, amit politikai vétkeimmel neki, Neked és egész ére-nyes családuknak okoztam. Vegyétek tekintetbe azt, hogy én is csak ember vagyok és hogy minden ember ki van téve az elbukásnak, ha szerencsétlen körülmények közé kerül. Ne gondoldjátok sem édesanyám, sem Te, hogy velem itt — eltekintve a szabadságomtól való megfosztástól — embertelenül vagy kegyetlenül bánának. Szép kis szobában lakom, rendes ellátásom és kiszolgálásom van és saját ágyamban alszom. Saját könyveimet olvashatom, sőt naponta néhány órát az udvarban sétálhatok. Ez utóbbi kegyet rajtam kívül e házban senki sem élvezheti. Sőt megengedték még azt is, hogy egy munkát írjak és azt kinyomathassam. El is határoztam, hogy kiadok egy művet, amelynek a címe «Versuch einer Kriminal Gesetzgebung» lenne.

Édesanyámmal együtt legyetek nyugodtak mindaddig, amíg perem befejezést nem nyer, hiszen az Ural-kodó kegyes és kormánya nagyon emberséges. Irjatok nekem vizsgáztató levelet rendes címre és tudasz velem, hogy mindketten egészségesek vagytok-e. A Ti életem az enyém is. Édesanyámnak vagy a Te haláloed lesz az én halálom is.

A Te kötelezvényedet az enyémmel

együtt lefoglalták, azonban kiállítottam számokra egy meghatalmazást, nincs okod tehát aggodalomra. Egészséges vagyok s ugyanezt kívánom édesanyámnak és Neked is. Mindkettőtöket ezerszer csókol szerető fivéred.....

Ignatz».

Martinovich Vince kapitány, úgy látszik, semmi tekintetben sem azonosította magát fivérének szabadgondolkodó elveivel, mert a hagyatéki leltárban felsorolt könyvei közül egyet sem találunk fivére műveiből. Hadtörténelmi és földrajzi munkákon kívül csupán francia és szláv nyelvészeti művekkel foglalkozott.

A hagyatéki iratok között mint kortörténeti adat érdekes Balla Márton «pesti magyar kántor és orgonistának» elszámolása 103 forint 27 krajcár temetési költségről. Fényes temetés volt, amelyet egy apát végzett «Infula és Pluvialéval egészen a temetőig», nagy harangozással, zenével, fákllyákkal, német és magyar kántorral. A sírhelyért csupán 30 krajcárt, Szent Mihály lovának felállításáért csupán 7 krajcárt kellett fizetni, de «mivel az Édőnek Alkalmatlansága miatt a Templom ruháiban kárat vallott, ezért az eklézsia 2 forint kártérítést kívánt».

Markó Árpád.

Székely írók estélye.

Szabad-e az irodalomra is ráerőltetni a szociális csoportokat? A művészet csak egyféle atyafiságot ismer el: a lelkekét. Az a rokonom, aki az egyéniségem rokona. Hiába születünk egy tető alatt; ha a lelked szövése más, nem vagy földim s nem lehetsz soha.

Ezzel az eleve-kész kifogással ültem a Zeneakadémia dobogójára fölvonuló írók elé, akik rokonságukat székely voltukban jelölték meg. Az estély azonban lefegyverzett. Benedek Elek, a művészcsalád öreg apja, elmondta, hogy verődött össze az ő kis társaságuk. Megbukott egy erdélyi lap s huszonegy székely fiú kenyér nélkül maradt. Fölkerekedett néhány író, hogy megszerzik nekik a kenyeret. Vándorszíneszek módjára járták be Erdély városait s összeszedték a pénzt. Aztán jött új baj. Erdélyben mindig találkozik a tegnapi nap sűrűsebb nyomor, amelyen segíteni kell. A kis csapat együtt maradt s eljutott Budapestre is. Nem az itteni székely konjunktúra hozta össze őket, hanem az ottani székely szükség. Nem az irodalom egységének szegzik

székely voltukat, inkább a sorsuknak adnak nevet vele. Magyar virágok, de emlékeznők kell a kövekre, amelyek közül világ csodájára kihajtottak.

A szereplő írók java régi ismerősöm, műveik jó részét bíráltam is s az volt a benyomásom, hogy az estély közönsége helyes fogalmat alkothatott tehetségük arányáról.

Tamási Áron messze kimagaslik nemcsak közülük, de az egész erdélyi irodalomból. A legnagyobb magyar elbeszélőtehetségek egyike, ha regénye problematikus is, mint novellista magasan fölötte áll akármelyikünknek. Új székely Antichrisztus című műve magával sodorta a hallgatóságot. Komolynak és tréfásnak ez az utánozhatatlanul fölényes keverése, gazdagodó s újabban egyre kevésbé bizarr nyelve szabad s kissé meseízü elbeszélés-vezetése a zsenialitás erejével meggyőző.

Szerencsésen válogatta össze négy alsókosály versét Bartalis János is. A század idillium írója ő, primitív kijelentéseket sorakoztató kurta mondatai mögött kedves és tiszta poéta áll. Ha kiejtéseivel nem törí úgy a versét, még nagyobb hatást ér el.

Nyíró József novellája ugyanazt a bizonytalanságot hagyta bennem, amit annak idején a kötete is. Stílremekléseivel a részleteket cifrázza. A hangjában van valami hamis, csinált, ami tüstént megüt. Jelentősége inkább az az ösztönzés, amelyet barátaira, köztük Tamásira is gyakorolt.

Szentimreitől igen jó tanulmányokat olvastunk. Talán szerencsésebb lett volna, ha kissé idejétmúltan modoros szabad versei helyett ő mutatja be íróársait, akiket Benedek Elek sereg-szemlén át talán megszerettünk, de semmi esetre sem ismertünk meg.

Kacsó Sándorról tudunk a legkevesebbet. Novellája hálátlan darab, nem jogosít fel ítéletre. Ferenczy Zsizi Kodály és Bartók-dalokat énekelt igen kedvesen s nagy sikerrel. György Dénesben viszont a közepesnél is gyengébb szavaló mutatkozott be.

Az előadás első fele sokkal erősebb volt a másodiknál. Mintha szétválasztották volna a művész- és dilettánszámokat. Az estélyről így is sokkal jobb hangulatban jöttünk el, mint az elmúlt tél akármelyik fiatal-, vagy kevésbé fiatal-író estjéről. Igaz lendület, győzelemre törő férfikedv, becsületos emberség ülte ünnepét a türelmes dobogón.

Németh László.

Tudományos élet.

Az irodalmi stílus története divatos, de fiatal tudomány és nálunk alig akad művelője, pedig az irodalomtörténészek már sok értékes anyagot hordtak össze a magyar irodalmi stílus történetéhez. Az egységbe foglalásra a módszerek és szempontok bizonytalansága miatt azonban még senki sem vállalkozott. Ép ezért örültünk, mikor *Zolnai Béla*, a Magyar Nyelvtudományi Társaság minapi ülésén *Körmondat és tiráda* című előadásában igyekezett megállapítani a magyar irodalomban előforduló körmondattípusokat. Szerinte van egy *klasszikus* mondat, mely kétsarkú, kiegyensúlyozott, közepén kettősponttal: logikus, átgondolt szerkezet, melynek mindkét fele egyenlő súllyal bír. Ezzel szemben *barokk* mondatnak nevezi Zolnai azt a szintén logikus szerkezetet, melyben a gondolatok kapcsolódása bonyolult, a mondat menete kanyargós és zsúfolódott, mint a barokk művészet ornamentikája. Ide sorolja az úrhatnám beszédmódot, sőt a szabadvers bizonyos fajtáit és példaképpen Babitsnak egy szabad prózában írt versét idézte. Végül *romantikus* mondatnak vagy *tirádnak* nevezi az írás alatt fejlődő, mintegy önmagából kidagadó mondatot, melyet az értelem lényeges változása nélkül lehet növelni, vagy rövidíteni. (Nálunk a szónoklatokban jóformán csak ezt a mondatot lehet hallani!) Itt a lezárás nem logikus, mint a klasszikus mondatban, hanem legtöbbször illogikus, váratlan, ötletszerű.

Ezekhez a finom megállapításokhoz talán csak azt kellene hozzátenni, hogy mindezek a mondattípusok sokszor ugyanannál az írónál megtalálhatók. De kétségtelen, hogy egyiknél ez, másiknál az uralkodik. Legfeljebb az impresszionista mondatot különíteném még el a barokk mondattól, mert a kettő alakja és tartalma lényegesen különbözik. Babits idézett mondatát lehetetlen Rimay Jánoséval egybevetni, ha még oly cikornyás is mind a kettő.

Ugyanezen az ülésen *Juhász Gyula* kimutatta, hogy a *Katica*, *Annica* stb. kicsinyítő *-ica* képzője nem minden esetben tekinthető szláv eredetűnek, mint állítják, mert számos szóra nézve bizonyítható, hogy azokban e képző egy másik, *magyar* eredetű képzőnek: a *-c*-nek (v. *ő. gombóc*) származéka.

A vatikáni magyar vonatkozású bizánci kéziratok keresgélese közben

bukkant *Moravcsik Gyula* két ismeretlen bizánci görög halálversre s ezek magyarázatát adta a Magyar Philológiai Társaság legutóbbi ülésén. Charosról szól mind a kettő, vagyis a Halálról, ki ekkor már lovásszá, vagy kaszás aratónak alakult a közismert, a lelkeket szállító Charon révészből. Az egyik költemény egy Halálkép leírása, a másik pedig egy párbeszéd a Halál és az ember között, aki hasztalan könyörög, hogy hagyja még élni a Halál és csak annyit ér el, hogy néhány órát kap Isten kiengesztelésére. Meggyőzően bizonyította be *Moravcsik*, hogy itt már a nyugati latin haláltáncirodalom bizánci hatásával van dolgunk.

Utána *Belohorszky Ferenc* mutatta be tanulmányát *Bessenyei vígjátékáról*: a *Philosophusról*. Sikertült az első magyar vígjátékról bebizonyítani, hogy nem volt közvetlen idegen, francia mintája, mint eddig hitték, mert *Bessenyei* egyszerűen önmagát akarta a nemesszívű tételődő filozófus alakjában színre vinni és a tanulatlan magyar nemest vele szembe állítani. A filozófus alakja, amint azt *Bessenyei* megrajzolta, nem komikus típus már, mint *Molière Mizantrópja*, vagy *Destouches L'homme singulierje*: a magányt kereső filozófus *Rousseau* korának egyik legmagasztosabb ideálja. A *Philosophus*ban nincs intrika, mint a francia vígjátékokban (épen ezért drámailag elhibázott alkotás), itt csak típusok vannak, amelyeket *Bessenyei* eddig figyelemre alig méltatott *Galant levelet*-ben vázolt meg először.

Igen öröndetes, hogy a kutatás figyelme újra *Bessenyei*re irányult, mert *Kazinczyna* és *Széchenyinek* ez az útvágója, kiben anyai akarat, gondolat, művészi és általában művelődéstörténeti csira van, még ma sem mérett fel kellőképpen a magyar irodalomtörténet részéről. És kéziratok munkáit vajjon mikor adja ki a Magyar Tudományos Akadémia, vagy a Kiszfaludy-Társaság? A bécsi Collegium Hungaricum lakóit is köteleznék nagy szellemi elődjük: *Bessenyei György* tudományos kultusza.

A Magyar Régészeti Társaság ülésén ezúttal is módfelett érdekes közléseket hallottunk. Nagy Lajos, a fővárosi múzeum kitűnő képzettségű őre, szentendrei ásátásairól számolt be, melyek egészen meglepő eredménnyel jártak: egy IV. századi ókeresztény temetőt tárt fel a szerencsés kezű tudós. Mind-egyedül jóformán csak a pécsi székes-

egyház alatti ókeresztény freskókról tudott a magyar archeológia. Most egyszerre bebizonyosodott, hogy a kereszténység Pannonia legfelsőbb limeséig elhatolt. A halottakat itt is egymás fölé temették, mint másutt az ókereszténységben, a sírokból a pogány temetkezés jellemző vonása: a mellékletek teljesen hiányoznak és végül a feliratok is megerősítik, hogy keresztény temetővel van dolgunk, melyhez itt-ott egy régi pogány kelta-római temető köveit is felhasználják. A legérdekesebb lelet pedig — s ezt a budapesti egyetem Keresztény Archeológiai Intézetének már sikerült megszereznie — egy ládaveret, melynek médaillonjai kronológiailag és vallástörténetileg is meghatározzák ennek az ókeresztény telepnek jellemét. A IV. század harmincas éveire, Nagy Konstantin korára vall egyik ábrázolása, míg a többiekben Jupiter az egyiptomi serapeumisz sfinkszszel együtt van ábrázolva, továbbá Krisztus a kánaáni csodával, alatta a Nagy Konstantint jelképező pajzos Herkules, ki a kereszténységet felszabadítja, míg a másik oldalon az ókeresztény tipológia két kedves alakja: Mózes és Dániel látható, mindez egy láda veretén! Ez a szinkretizmus ismeretes volt az olaszországi leletekben, de egészen új minálunk, ahol eddig csak sejtésekre támaszkodtunk. Szívükből üdvözöljük Szentendre polgármesterét, ki e nagyértékű felfedezéseken a kezdeményezés és az anyagi támogatás dicsősége. Bár másutt is követnék példáját!

E temetői leletekkel kapcsolatban aztán Nagy Lajos összeállította az eddig ismert pannóniai ókeresztény leleteket. Szép kis kultúrkép kerekedett ki ebből az összeállításból. Ókeresztény mécses, az egyiptomi Szent Menas zarándokhelyéről hozott korsók, keresztény felírási poharak (*Semper gaudeatis in nomine dei*) stb.; lassan együtt lesz az ókeresztény világ teljes múzeuma, ami a legújabb ideig magyar földben lappangott.

Ezúttal is a szkeptikusok jártak rosszul, akik a magyarországi keresztény archeológia létjogosultságát tagadták. Most már *tudjuk*, hogy itt egy igen fontos műveltségi kor további felderítése vár a tudósokra, mely eddig a magyar föld történetéből hiányzott és hogy a római kor és a hún-avar-magyar honfoglalás között mégsem volt akkora hézag, mint azt eddig gondoltuk.

Nagy Lajos alapvető fontosságú elő-

adása után még Péter András bizonyította szellemes ötletét: Ambrogio Lorenzettoinak a sienai városháza freskóin látható nagyszabású és a figurális ábrázolástól szinte független tájképeit magyarázta meg azzal a feltevessel, hogy ez a trecento-művész csakis bizonyos, akkor még vagy már föld felett levő antik tájképek, vagy domborművek nyomán dolgozhatott. Lorenzetto hatása pedig igen természetesen bizonyult: hiszen a francia miniatűrművészet legfényesebb korszaka, sőt Van Eyck tájfestése is erre a forrásra vezethető vissza. Masolinonak az a képe, melyen Horváth Henrik nemrégiben Veszprém középkori képét ismerte fel, szintén Lorenzetto hatása alatt készült. Ha megáll Péter András bizonyítása, újabb bizonyítékot nyertünk arra nézve, hogy az antik világ már jóval a nagy renaissance előtt állandóan termékenyítette a középkori műveltséget. *Eckhardt Sándor.*

Színházi szemle.

Ennek az évadnak végeztével jóval többet fogunk tudni Amerika színházi életéről, mint tudtunk idáig; drámai termésük soha még ekkora helyet a budapesti játékrénden nem kapott. Szellemük, technikájuk nem épen alkalmas rá, hogy Európát megvénhedt térdére kényszerítse, értékes, nemes hagyományainkat sincs miért féltünk az erősen parvenü hódítótól. Hanem azért nem árt megismernünk a vetélytársat, kivált ha valóban jellegzetes termékeiben nézhetünk vele szembe.

Ilyen jellegzetesen amerikai színmű Eugene O'Neill *Különös kőjátéka*. A Vigszínházat elismerés illeti meg érte, hogy a bemutatásához megkívánt hatalmas színészi és rendezői erőfeszítést magára vállalta, s még inkább, hogy amire vállalkozott, igen figyelemreméltó sikerrel meg is oldotta.

O'Neill író, még pedig tehetséges író. Ennyit bízást elismerhetünk, ha benne — mint akárhány kritikusa tette — nem akarunk is reformátort, prófétát, vagy épen költőt zsenit felfedezni. Ami benne «forradalmi»-an új, az nem valami szárnyaltató erő, inkább lehúzó teher. Íróvá nem ezek a felfogásbeli és technikai bátorságok teszik, írósága épen nem ezek segítségével, sokkal inkább ezek legyőzésében nyilatkozik meg.

Felfogása csakugyan «bátor», de ez

a bátorság nem a valóban szabad és emelkedett szellemé, legtöbbszor nagyon is másodkézből «bátorkodik», jobbára Freud professzor közkeletű tanaira, vagy még pontosabban: Freud tanainak közkeletű elferdítéseire támaszkodva. A szexuális indítékokat annyira középpontba helyezi, hogy ezzel multhatatlanul valami romantikus egyoldalúságba hajtja az egész drámát, mely pedig épen a valóság felé kívánna merészen ablakot tárni. A freudista buzgalom pathológiai túlzások felé sodorja, pedig ezzel vele jár, hogy könnyen szinguláris esetnek fogjuk fel azt, amiből a szerző épen általános érvényű igazságot szeretne kihíványozni. Ebben van némi amerikai felelőtlenség, akárcsak az örökletes elmebaj motívumainak Ibsen erősen meghaladott felfogása szerint való, ma már jócskán teatrális ízű felhasználásában, mely tekintetben O'Neill szintén nem mutat nagyobb aggályoskodást.

Technikailag újat pedig abban nyújt, hogy a színműírás régi kényszereit, a monológot és a közönség felé intézett önmagyarozó kiszólásokat sajátcéluakká teszi, bennök széltében-hosszában bepillantást enged a beszélő gondolkozásába, a játéktársa, sőt olykor önmaga előtt is eltitkolt, átfutó gondolatokba, melyek a kimondott szót hol jelentős mellékszöveggel gazdagítják, hol megüres szöveggé degradálják. Tagadhatatlan, hogy ezzel a módszerrel sokszor kitűnően dolgozik, művének legérdekesebb mozzanatai épen ezekben a lélek «Hinterland»-jából kiszabaduló foszlányokban jutnak felszínre. De bizonyos az is, hogy azért a valóban nagy drámaíró — mint eddig — a jövőben is mindig meglesse majd a módját, hogy a lelki műhelytitkok ily leplezetlen kitergetése nélkül is a drámai cselekmény szempontjából csakugyan fontos titkokat magába a kimondott szóba «titkolja bele», úgy hogy a néző a felfedezés örömeit érezze, mikor a szavakon át maga tapinthat a dolgok eleve- nére.

De azért O'Neill csakugyan a dolgok eleve, az emberi és drámai lényeg körül jár. Ellenszenves emberein ezért nem bírnak kezlegyintéssel napirendre térni, belőlök lépten-nyomon a testvéri sors szava szól hozzánk, a kavargó lelkek (bár nem egyszer mesterkedés kavargatja őket) mégis sokat felszínre vetnek az emberismeret és embermegértés valódi írói ingredienciájából.

A darabban egy női élet rajzát kap-

juk, egy egész életét s nem egy fordulót vagy válságát. Ennek az életnek bejáratánál egy rettenetes megrázkód-tatás áll: Nina Leeds a háborúban elveszti azt a férfit, aki felé lelke s teste minden ösztönével sodródott, aki egyedül lett volna képes arra, hogy labilis lényét egyensúlyba helyezze. Ezt az egyensúlyt Nina most már egy egész életen át haszталan keresi. Szembekerül atyjával, ki vetélytársi indulattal avatkozott bele szerelmi sor-sába, szembekerül minden társadalmi megkötöttséggel, szinte emelt fővel lép a züllés útjára. S e ponton három férfi szól bele életébe: egy házasodásra alkalmatlan gyermekkori tisztelő, egy racionalista orvos, meg egy rajongó, de kispolgár-lelkű imádó. Az első kettő ezzel a harmaddal kívánja Nina sor-sát nyugvóponttra juttatni, tervük kezdetben minden jót is ígér, úgy látszik, ez a sors most az anyaság békéjébe torkollik. De kiderül, hogy ez a megváltás újabb, még nagyobb szerencsétlenséggel fenyeget, Ninának nem szabad fér-jétől gyermeket kapnia, mert apára s gyermekekre az örökletes elmebaj réme leselkedik. Ezt vele a férj édesanyja közli s ő tanácsolja azt is, hogy menyé más úton mentse meg a férj számára az apaságnak legalább illuzióját. Most behull az asszony életébe a hidegen experimentáló orvos, ki azonban nem kalkulál az efféle «érdekeletlen» viszonyok érzelmi velejáróival: viszonyukból erős érzéki kötelék támad, titkos apaságának pedig egy egész életen át hordozza fonák és ferde helyzetét. Mikor pedig a fiú felszerűl és völégénnyé lesz, Nina époly önző féltéssel avatkoz-nék bele a sorsába, mint az övébe annak idején az apja; ebben csak a férj hirtelen halála gátolja meg. Elmúlik életéből a második férfi: a sze-rető is, megtörtén, saját fiától inzultálva. S az ősi alkonyatban előlép a harmadik: a régi, platonikus imádó; együtt fogják keresni a csöndes békét, melyben elsimul a múlt s mely nem faggatja tovább a jövőt. Innen, az élet szeléről megvilágosodik sorsunk örök esetlegessége, jelenünk különös köz-játékszerűsége a megbánnivalókkal terhes múlt s a remegnivalókkal terhes jövő között.

Az emberi sorsok — a nőnek egy férfitől s a három férfinak ettől a nőtől függő sorsa — epikailag széles mederben hőmpölyögnek itt elibénk. E regényszerűség nélkül a téma egyetlen elképzelhetetlen volna; bármely kiraga-

dott mozzanata brutálisan hatna a színpadon, de így, hogy a szereplőkkel lépésről-lépésre megismerkedünk, velük szinte együttélünk: valódi emberi szenvedések szuggesztiója alá kerülünk. A darab megindítása sokszor kínos benyomást tesz, morális érzésünk nem szívesen csábul a nagyon is homályos utakra. Hanem az út végén vissza-pillantva megenyhül a szigorunk, meg-esik a szívünk is. Tisztább lelkek keményebb csatát vívnak az érzékeiknek való kiszolgáltatottság ellen, de ennek a kiszolgáltatottságnak is megvan a maga olmos fátuma s ezt O'Neill erősen ragadja meg, szépítgetés nélkül bocsátja ítéletünk alá. Védőügyvédi retorika épen nincs benne: közlőnivalóját szürke, egyszerű mondatokra bízta.

Az előadásra is az a nehéz feladat hárul, hogy — lemondva minden percnyi hatásról vagy csillogásról — állandóan az egészszet szolgálja, a szereplőknek itt nem jeleneteket, hanem éle-teket kell a nézők emlékezetébe vésnöök; mikor a függöny utólszor csapódik össze mögöttük, bennünk kell élnie három évtizeddel azelőtti énjüknek, maguktartásának. A Vígszínház ezt megvalósította s ezzel az utóbbi évek egyik legemlékezetesebb színpadi munkáját nyújtotta; a rendező Jób Dániel talán még sohasem tett bizonyoságot olyan hozzáértésről, mint ebben a nehéz feladatban. Munkájában a színészek is teljes becsvágygal, nagy elmélyedéssel s — ami itt valóban fontos — finom tapintattal támogatták. Gombaszögi Frida Nina alakjával pályájának dele-lőjére érkezett. Szerepében megtalálta a belső egészséget, intuitív biztossággal élt át a színpadon évtizedeket, a min-dennek nekivágó, szomnambul merész-ségű fiatal lány s a mindenen átment, fáradtlelkű öregasszony két szélső pont-ját nem szakadozott vonallal kötötte egybe, hanem szemünk láttára fejlődött amabból ezzé. Egy-egy tekintettel, egy-egy gesztussal néha megvilágította a multat és bederengte a jövőt. Alakít-ása úgy marad meg emlékezetünkben, mint valami többkötetes regény hősnője: nem epizódokban, hanem ma-radó általános benyomásban. Varsányi Irén csak egy jelenetben lép fel, de a darabot épen az ő finom ösztöne segíti át legkényesebb fordulóján; amiről a szerzőtől kapott szavai aligha győznék meg, arról meggyőz a fájdalom ör-vényét feltáró pillantása. Rajnay a férj szerepébe néhány nyersebb színt is vegyít, de ép ezekkel alapozza meg

rajzának tragikomikussá fejlesztését. Törzs melancholiája kivált a zárórészekben nyer minden modorosságot levetkező, tiszta kihangzást; a kimondott s a néma mondatok kapcsolását is talán ő oldotta meg a legtökéletesebben. Vértess Lajos az orvos szerepében először lépett fel a Vígszínházban s hogy ebben az együttesben figyelmet és várakozást keltett: becsületére válik.

*

J. M. Barrie a Nemzeti Színháznak valósággal háziszervezői közé számít, az utolsó negyedszázadban jelentékenyebb művei rendre színrekerültek, sikert arattak s még hosszabb pihentetés után felújítva is megint vonzóttak.

Alighanem a *Vén leányok* múlt évadbeli tartós sikere az oka, hogy a Kamara Színházban ismét szőhoz jutott, ezúttal két újabbkeletű darabjával. Közülök *Asszony és az írógép* rövid, inkább kellemes mint bántó szatírája a társadalmi siker, tekintély és jólét közkeletű hitvallásának. Barrie szerint ezek a «sikerdús» életek nemcsak a címek, ordók és bankbetétek vitrinjei, hanem egyúttal a kedély és lelki szabadság sírkamrái is. Harry Sims első felesége kiszabadította magát belőle: megszökött, mihelyt egy írógép árát megszerezte; most ezzel tartja fenn magát s ez a foglalkozása juttatja váratlanul volt férje lakására, ki azóta báróságig fújódott fel s már egy második asszonyt részelt a társadalmi előkelőség fényében és unalmában. Az ez-feleség írógépe mögül szánja ékszerrel agyondekorált utódját, ez meg az írógép vidám, szapora csattogásában megsejti a szabadság énekét s a darab végén hóvatosan érdeklődik egy efféle írógép hozzávetőleges ára felől...

A darab alig több szellemes croquisnál, de szelíd humora elevenbe vág s tán nemcsak Angliában, hanem nálunk is, hol pedig a parvenü-típus nem pontosan ugyanaz. Cs. Aczél Ilona, Füzes Anna és Mihályfi Béla kedvesen és finoman játszottak, kivált az utóbbi formálta meg kitűnően a «rana rupta» komikumát.

Az *Öreganyó katonája* a világháború után íródott s abból meríti érzelmes, inkább a napoleoni háborúk stílusába vágó meséjét. A darab Budapesten már látható volt, olasz vendégjáték alkalmával, mikor Emma Gramatica tett mély hatást a magának katona-fiút «hamisító», s e kegyes család által az anyaság szent magasságába emelkedő

áldott szívű öreganyó szerepében. Csakugyan szerep-darab ez, benne minden a kedves Doweynére koncentráldók, bár a többi alakon is ott csillog Barrie meleg humora. S az is megható, ahogy a skót származású szerző itt a maga skótjait némi szelíd csipkelődés mellett is szívére öleli. A téma szinte magától sodródik a melodráma felé, de ezt Barrie jótékonyan ellensúlyozza a megleklű angol karrikatura vonásaival.

A Nemzeti Színház művészei ebben a hangnemben nagyon otthonosak. Aczél Ilona egyéniségéhez ugyan első sorban nem az efféle szerepek vágnak, de a darabnak kivált második felébe nagyon szépen olvastott be néhány szívható hangot Passiójátékbeli Madonna-alakításából. Lehotay fiatal katonája a nyersség és szeretetreméltóság szerencsés ötvöződése. Figurájának skótságát is kedvesen érezte. Vizvári Mariska, Vaszary Piroska és Iványi Irén vénasszony-triója remek s ezúttal tökéletesen angol vágású. Bennök a Kamara-színház valóságos specialistákra tett szert. Ezen a színpadon igazi sikert vénasszonyok nélkül hovatovább nem is lehet majd aratni.

*

Bíró Lajos *Boszorkánytánc*-a sok évi késedelemmel érkezett a Belvárosi Színházba, pedig már friss korában is epigonize volt: szerzőjét önmaga epigonjának mutatja. A félelmetes színpadi rutinier itt már fáradt, témáját erős kézzel meg sem ragadja, inkább csak kimódolja s azután sorsára bizza. A sokszor bevált mechanizmus működésbe is jön, de egy kissé zörögve és zakatolva. «Az asszony mindig meg bírja ölni azt, akit nem szeret, de meg bír halni azért, akit szeret» — ez az a mondat, melynek a darab végén mélyen és meggondolkodtatón kellene kihangzania, de bizony inkább csak elhangzik, mert a darab eleje nem ad neki valódi értelmet.

Harriet, a Fabriczius-családba csöppent amerikai fiatalasszony nem öli meg gyűlölt férjét s nem hal meg szeretett sógoráért. Gyötrődik, lélekben meginog, de mikor a rá éhes másik sógor túlbuzgalommal szolgálatára kíván lenni, a méregfíolát nem nyitja ki a férj megmérgezésére, sőt épen a fiola érintetlen pecsétjével mérgezi el a sőtéleklű orvos-sógot. Ezt pedig — nyilván a darab «bűnügyi» részének érdekében — nem cselekszi meg nyomban az első gyanúra, hanem vállalja a

gyanúsítást, a vizsgálóbíró szörnyű gixerét (ki tévedésből Harriet sógor-nőjéből ugatja ki a férjgyilkosság gondolatának freudi nyulacskáját!) és az imádott sógor lelki gyöttrődését. Mindez oly megrendítő, hogy merőben hamis és üres. Megrendíteni csak megrendüléssel lehet, sohasem a megrendítés eltökélt szándékával.

Az első felvonás első fele, mely az aranyalkitában vergődő asszony rajzában egy-két mélyebb hangot is megpendít, valódi lelki dráma alapjául is szolgálhatna, de mikor a naturalista romantikából únos-úntig ismert sátáni orvos átveszi a karmesteri pálcát, a hangszerelés egyszerre meghomlik, hamis hangok szabadulnak fel, Harriet hegedűszólama menthetetlenül belefúl az «izgató» kísérezőrejekbe. A második felvonás elején már a halott férj utolsó éjtszakájának pontos lefolyását rekonstruálgatják, Harriet lelkébe a bepillantást szándékosan és mesterkéltén elállják, a harmadik felvonás pedig a «szenzációs vallatás» detektívregény-mozzanataiban merül ki. Ezeket Bíró Lajos ügyesen írta meg, de az ügyeskedés hevében a dráma igazi magváról szerencsésen megfeledkezett.

A Belvárosi Színház munkája felette állt a darab értékfokának. Makay Margit a maga színészi képelmével, pszichológiai biztosságával teljesebbet és igazabbat adott féligmegcsinált szerepénél. Róla jólesik azt is feljegyezni, hogy színpadunkon ama kevesekhez tartozik, kik az igazi úriasszonyt teljes hitellel képesek megjeleníteni. Tartózkodó, disztíngvált lényé megveti a hisztériás túlzásokat, amiket ma már a sztárszínésznők becsületbeli tartozásnak érznek a közönséggel szemben. Pedig a közönség is rájöhetne, hogy a színházban különbet és nemesebbet kaphat annál, amivel a mozivásznon amúgy is csömörlésig lakatják. A mozi mégis csak a külső hatások otthona, a színjátszás ezeknél mélyebbeket is ismer, ezeket ismeri és szolgálja Makay Margit is. Delly Ferenc ezúttal férfiasabb volt, kevésbé édeskes, mint legutóbbi szerepeiben. Toronyi L. Imre az orvos-sógornak önmagából kölcsönzött jelentékenységet, ajkán még az önzés ócska evangéliuma is kapott valami egyéni érdekességet. Gellért Lajos a férj tehetetlen féltékenységét egy kissé túlpathologizálta. Ezúttal két keveset emlegetett színészt is ki kell emelnünk. Kőrösy Angéla valami mérész egyszerűséggel mentette meg a leg-

kényesebb jelenetet (a téves vallatását), az ezt követő mozzanatokban pedig a férjét játszó fiatal Rákosi Pál tűnt fel néhány igazán keresetlen, meleg szívhanggal. A Georgie siheder-szerepében debütáló Bálint György fejleszthető színészanyagnak látszik.

*

Kolozsvár magyar színészei néhány estén át vendégül játszottak az Új Színházban. Munkájukat szeretettel néztük, a kritika is nagyon megnémult bennünk, hiszen ezeknek a határon túl a magyar ige szolgálatában dolgozó testvéreinknek ma küldetések súlyt és jelentőséget ad az a pusztá tény, hogy : vannak és működnek.

Műsorukkal lehetőleg sok színt és változatot kívántak nyújtani, valamennyihez nem is bírnak egészen hozzásimulni. Mi legharmónikusabbnak a Szigeti József régi népszínművének, a *Cszmadia mint kísérlet*-nek előadását reméltük, melyben az öreg Szentgyörgyi István is fellépett, s melynek egészen az ő nagy hagyományú stílusához kellene igazodnia. Mert Szentgyörgyi valóban stílusörző: úgyszólván egyidős a még egyáltalán előadható legrégebb magyar darabok valamennyiével, az a világ, melyből ezek szerzői merítettek, benne személyes emlékül él. Cszmadiamestere is ennek a letűnt magyar világnak egyik utolsó hírmondója, vele az efféle figurák talán örökre letűnnek majd a színpadról, ép ezért okos dolog volna a magyar tanuló - ifjúságot testületileg kivezélnyelni egy-egy ritka budapesti fellépéséhez : hadd lássanak valamit szóban-mozgásban is abból, amihez hasonlóval egyébként legfeljebb régi Jókai-kiadások Jankó János-illusztrációiban találkozhatnak. Szentgyörgyi nem életkoránál fogva mutogatni való csoda : lelkének fiatalágával, látás- és élményemlékeinek gazdagságával veszi meg a néző szívét.

Mellette Laczkó Aranka képviseli a régi, kitűnő hagyományokat, izessé érett művészetével. Hanem a fiatalok bizony sokszor meglehetősen tanácstalanul, még a szereptudással is jócskán küzködve csetletek-botlottak e nagy öregek mellett. Közülük az egyetlen Hoykó Ferenc cszmadiainasában volt sok fiatalos kedvesség, a többiek-ről beszélni hálátlan feladat s a mai viszonyok között talán ünneprontás is volna.

*

Folyóiratunk időnkint már korábban is megemlékezett a magyar verstolmácsolás kiemelkedőbb mozzanatairól. R. Simonffy Margot szavalóestje kétségkívül ezek közé tartozik. Ő a magyar lírának ma talán legjobb megszólaltatója. Művészete nem színészi produkció, a költeményekben nem megjátszani való szerepet lát, megértéssel, áhítattal, teljes lelki odaadással közeledik minden lírai hanghoz, mely a maga lelkében rezonanciát képes ébreszteni s azután a tolmácsolásban nem hatásokra, hang- és gesztusalkalmak megragadására törekszik, hanem rábízta magát finom ösztönére, megtalálja a verslényeket legjobban kiváló alaptónust s ahhoz semmi külsőséget hozzá nem ad. Schöpflin Aladár, ki legutóbbi előadástját közvetlen és formás konferanszával bevezette, szintén arra a megállapításra jutott, hogy a líra legkülönb interpretálói rendszerint nem a hivatásos színészek, kik színpadi gyakorlatuktól ezen a területen sem bírják magukat merőben függetleníteni. Még rossz előadású költők is rendszerint nagyobb hatással s főleg: hitelesebben szólaltatják meg műveiket, mint akárhányszor egyébként jeles tehetségű színészek. Simonffy Margot mestere, Jászai Mari ugyan színésznő volt, de a saját vallomásából tudjuk, hogy a versmondás nagy művésztévé ő is csak akkor lett, amikor rájött, hogy itt nem színészi egyéniséget kell közbevetett szövegen át kifejezésre juttatni, hanem a lírikus egyéniségét kell az annak lelkéből szakadt szavakkal megközelíteni, a vizualitásból az akusztika területére áthelyezni.

Simonffy Margot gesztussal alig él, hangja az idillitől a páthoszig terjed, de amaz nem gúgyogéssal, emezt nem dinamikával szolgálja: előadásában sok van az igazi versértő első benyomásának frissességéből és a művészetre reagáló lélek lenyűgözöttségéből. Műsora összeállításában is értelem és lelkeség nyilvánult meg: a darabokban nem «szavalati», hanem lelki fogódzót keresett. Petőfit Jászai Mari óta senkitől sem hallottunk külön előadásban, Adyhoz nem vegyített semmiféle oleszó «démoni» színt, Babits komplikált ritmusáiban a lélek hullámverését érezte. Az ugyancsak férfihangra írt *Fortissimó*-t nőiesebbé írta át, de ezzel semmivel sem tette erőtlenebbé: haragzó ádázódás helyett a tehetetlen fájdalom sikoltását szólaltatta meg olyan

benső átéléssel, hogy arcán a költemény záró szakaszában patakszottak a könnyek.

Molnár Imre működött közre az estén régi magyar dalok, továbbá Simonffy-, Kerntler- és Tarnay-kompozíciók előadásával. Diszkrét, nemes stílusú daléneklése nagyon szépen simul a szavalóművész stílusához, előkelő egyéniségéhez. *Rédey Tivadar.*

Film.

Elza kisasszony. Elisabeth Bergner filmjei évről-évre eseményei az évadnak. Hány amerikai filmsztár bukkant fel és tűnt le azóta, amióta Bergner első filmje, a *Nyu* lepergett a mozik vásznain! Népszerűségének tartósságát ritka-nagy színészi tehetségen kívül elsősorban annak köszönheti, hogy nem koptatta el magát, nem látjuk únos-úntalan, évente egy-egy filmszerepét többet soha nem játsszik, a szcenáriumot gondosan megválasztja és rendezője, Paul Czinner, ügyesen aknázza ki Bergner egyéni képességeit. Czinner a többi részletben is pontos, az átlag alá soha nem süllyed, nem kísérletez, de a bevált eredményeket mérsékelten felhasználja, ügyel a képek művészi fotografálására — egyszerűen kielégíti a magasabb igényeket is, de mindig érthető marad az átlagközönség számára.

Új közös filmjük is ilyen. Schnitzler Artur regényének, az *Elza kisasszony*-nak filmváltozata szerencsésen illeszkedik be az eddigi Bergner-Czinner-filmek sorába. Két mozzanatban pillanthatjuk meg e filmek az előzőkkel szemben tapasztalható másszerűségét. Az első: Bergner szerepének redukált volta, — a másik a szerep szerelemmentes jellege. Az eddigi Bergner-filmekben majdnem kizárólag ez a törekény színészsasszony állott a középpontban. Az *Elza kisasszony* van annyira Thalhof bankár drámája, mint leányáé. És ez törésszerűen jelentkezik is a filmben: az első rész a nagylábon élő és a tőzsdén hivatalos pénzeket elspekuláló Thalhof összeomlását eleve-níti eléln, a második rész a Sankt Moritz verőfényében sűtkérező leány belső konfliktusát és halálba menekülését. Hiába kapcsolja össze az események belső összefüggése a két részt, a filmet szétesőnek érezzük. A szétválást még hangsúlyozzák a közöpre beiktatott természeti és sportjelenet-felvételek, amelyek jobban kiesnek a

cselekvényből, mint a *Donna Juana* plenerjei. Bassermann, Thalhof megelévenítője talán Bergnerénél is súlyosabb szerephez jutott tehát a drámában és azt talán mondanunk sem kell, hogy e nagy német emberábrázoló művész feladatát ritkaszájra oldotta meg.

Bergner szerepe azonban nemcsak redukált, hanem az előzőktől jelleg tekintetében is különböz. Nem egy szerelmes kiasszonyt, ösztönei sodrában vergődő kedves lényt, nem a fiússágnak és révült női léleknek különös módon keverődő megnyilatkozásait kellett érzékeltetnie, életrekeltenie, hanem az erotikum felfedezéséig még el nem jutott kedves leánykát, akiről csak annyi derül ki, hogy nagyon szereti apját. A jellem mindössze két helyzetben nyílik ki előttünk: az egyik, amikor utána oson az ellenszenves, gazdag műkereskedőnek és nem tudja magát rászánni, hogy megszólítsa és apja számára kölcsönt kérjen tőle. Percekig tart ez a somfordálás, újra és újra visszafordulás, anélkül, hogy egy pillanatra is unalmas lenne. (Egyike a legszebb lélektani jeleneteknek, melyet valaha filmre fotográfáltak.) A másik helyzet az öngyilkosság. Itt kissé hosszán tart a sírás és rövid önmaga halálraszánása. Az aránytalanság ellenére is megrázó a kis Elza drámájának végső kicsen-gése.

Az *Elza kisasszony*, ha nem is hibátlan filmalkotás, egyike az évad legértékesebb eredményeinek e sok selejtet termelő fiatal művészetben.

N. A.

Képzőművészeti szemle.

Wagner Géza kiállítása. Körülbelül tizenöt esztendeje lehet annak, hogy érdemes művésznünk, Wagner Géza, eljegyezte magát a magyar tenger szépségeivel. Azóta évről-évre újra és újra elének tárja érzékeny lelkének finom megfigyeléseit, amelyek meleg szeretettel övezik körül rajongásának tárgyát. Wagner halk és lágú egyénisége a Balaton sokféle arcából a derült, párás, a pasztelkréta hamvasságához való helyzeteket választja ki, a sötéten viharzó Balatont nem ismeri. Hamvas, derűsen világos színekből lágyan elfutó vonalakkal, de határozottan kirajzolóddó kontúrokkal építi fel vonzó képeit, amelyek a lehető leggazdaságosabb krétafelrakással majdnem korlátlan tartósságot biztosítanak maguknak.

Scheiber Hugó és Bokros Dezső a Tamás-galériában. *Scheiber Hugó* vala-

mikor az impresszionizmusból indult ki, majd gyorsan átevezett az expresszionizmus vizeire. Impulzív és értelmiségiében fölötté izgatott természet, amely az úgynevezett valóságot sokszor a futuristákra emlékeztető módon aprócska részekre szaggatja szét, hogy abból látományszerű ornamentikát építsen fel. Közönségünk szélesebb rétegeiben aligha számíthat népszerűségre, mert annak a képzőművészeti fejlődésnek fázisai, mely az ő művészetéhez vezet, nálunk meglehetősen ismeretlenek. A felaprózó, megvillanásokra építkező expresszionizmusnak eme majdnem tisztára ornamentális karaktere, úgy látszik, különben is zsákutcába vezet és nagyon távol áll attól a monumentalitástól, amellyel valamikor az expresszionizmus elméletírói kecsegtettek. A természeti tárgyak felismerhetőre hagyott szétszabdalt részeinek ábrázolásában Scheiber olyan plakátszerűen tetszetős grafikai eleganciát fejt ki, amely sehogy sem áll összhangban azzal a mindent szétrobantó és újra felépítő szenvedélyességgel, amelyet fitogtatni szeret. Azaz nyárspolgári mivoltának tudatalatti megnyilvánulásai erősen rányomják bélyegüket mindennemű tradíciótól szabadulni vágyó formatörekvéseire.

Bokros Dezső, a szobrász, jóval zárta-bb összhangban áll magamagával és a világgal. Egy kissé primitívizálva leegyszerűsítő, expresszív naturalizmus nem iparkodik messzebbre nyújtózkodni, mint amennyire elér. Éles szemének és lelke szelíd mosolyának köszönheti, hogy legsikerültebb szobrai meglepő természetességgel és bensőség-gel kapnak meg.

Balló Ede másolatainak második sorozata. Balló Edének a németalföldi aljfestés nagymestereinek alkotásai után készült tanulmányai, melyek mult év decembere óta a Szépművészeti Múzeumban láthatók, akkora érdeklődést keltettek, hogy a művész a régi olasz és spanyol festői remekművekről készített kópiáit is kiállította. Ahhoz, amit akkoriban pompás másolatairól elmondottunk, nincs hozzátennivalónk, a most láthatókat is ugyanaz az elmélyedés és technikai virtuozitás jellemzi. Szinte bámulatos, hogy Balló mennyire belétudta magát élni egymástól annyira eltérő festési módokba, hogy egyforma könnyedséggel utánozza Velazquez és Tizianót. A most kiállított gyűjtemény túlnyomó részében Velazquez képeiről készült, akihez Balló

mindig újra és újra visszatért. A kollektívot egy bámulatos bravúrral készült Rubens-másolat egészíti ki annak illusztrálására, hogy majdnem ugyanazokat a hatásokat, mint Tiziano, más technikai eljárással is el lehet érni.

Expresszionizmus anyyi, mint proletárművészet? A Napkelet március 15-i számában «Proletáriróladalom, proletárművészet» címmel Makkai Jánostól tanulmány jelent meg, amelynek csupán képzőművészeti vonatkozású állításaihoz kívánok hozzászólni.

Makkai azt írja, hogy az új izmusokban (tehát expresszionizmus, konstruktivizmus, futurizmus stb.) nem a formák harca nyilvánul meg, hanem ezek a proletariátus életkörülményeiből születtek és annak képzőművészeti előretörését jelentik. Az új képzőművészet új és eredeti formái a háború alatt és utána a polgári és proletárvilágnézet összecsapásából születtek meg. Az expresszionizmustól a dadaizmusig terjedő korszak, beléfoglalva a futuristákat és az összes új izmusokat, a proletárművészet új formáinak első fogzási lázát jelentik. Nem izléstelen eredetieskedések, hanem ellenkezően egy új társadalmi osztály megnyilatkozási formái és kezdődő művészete. Így Boccioni, Russolo, Carra, Kandinszky, Chagall, Picasso, Braque, Leger, Meunier, Barlach, Bellin, Archipenko mind a proletariátus előretörését jelentik a képzőművészetben.

Makkai cikke legfőképpen az irodalomról szól, a művészetre vonatkozó részt inkább csak mellékesen illesztette belé és nem nagyon iparkodott, hogy azt alá is támassza. Tétele első pillanatra talán tetszetősnek látszik, mint minden leegyszerűsítő általánosítás, de valójában az igazságnak még csak csírája sincs benne. Elárulja, hogy Makkai nem ismeri a legújabbkori képzőművészetet, sem történetét. Mert tévedés, hogy az új művészeti izmusok a világ-háború alatt és után születtek. Jóval régebbiek. Régebbi a futurizmus, régebbi az expresszionizmus, amire vonatkozóan igazán nem kell dátumokat idézgetni. Tévedés, hogy abból születtek, hogy a proletárvilág szemlélet hatalmába kerítette Európát. Először is, mert nem kerítette hatalmába, másodsor ezeket a művészeti irányokat nem a proletariátus szülte vagy a proletárgondolat, mert megindító és első kiemelkedő harcosai között egy proletár sem volt és annak a lelki állapotnak, mely létrehozta, az im-

presszionizmus bomlásának, a hiperkulturált érzékek újabb formák után való vágyódásának a politikai és gazdasági proletárprogramhoz és a proletárlélekhez semmi köze.

A proletariátusnak egyáltalában nincs művészete, még abban az értelemben sem, ahogyan népművészetről szoktunk beszélni. A népek van olyan sajátos művészete, amelyet ő maga csinált, de azt hiszem Makkai nagyon zavarba jönne, ha be kellene mutatnia a proletariátus művészetét. Mutasson festményt, mutasson szobrot, mutasson, ha mást nem, legalább egy icike-picike kis ornamentikát, amelyről kideríthető, hogy a proletárlélekből fakadt. Legjobb esetben csak olyan porletárok készíttette dolgokat mutathat, amelyek a polgári lélek művészi forradalmából származnak. A proletariátusnak önálló művészete, tehát saját életviszonyaiból, saját művészi ösztönéből fakadó művészete nincs. Életviszonyai olyan nyomorúságosak, olyan máról holnapra ingadozók, annyira multtalanok, annyira jövőtlenek, hogy még ahhoz az ornamentális hajlandósághoz sem tud eljutni, amelyhez a vademberek vagy a primitív földműves társadalmak megállapodott életükkel el tudnak érni. Szükségeit a legselejtesebb gyáripari termékekkel kénytelen kielégíteni, s ha lakásának díszítésére gondol, borzalmas képeslevelezőlapok, szörnyű fényképnagyítások vagy a polgárság lelki szemétdombjára került keserves olajnyomatokkal díszít. Ezt a tapasztalatot sanyarú sajnálkozással ama szovjetorosz művészeti bizottság is megállapította, amelynek az lett volna a hivatása, hogy az orosz proletárotthonokat az ottani ultrakonstruktivisták geometriai bolondságait ábrázoló, állítólag a proletariátus világnézetét kifejező dinamikus térkompozíciókkal feldíszítse. Ahol pedig a nagytömegek izlése csupán az émylygős olajnyomatokig ér, ott egyáltalában ne beszéljünk a művészetnek még csak lehetőségeiről sem.

Makkai Jánost alighanem az vezette félre, hogy a proletárság vezetői mindenütt a művészi forradalmat jelentő újabb irányok mellé állottak, ami persze egészen mást jelent. Világos, hogy aki politikai és szociális téren a legszélsőbb elveket hirdeti, a művészetin nem állhat azok mellé, akiket már a polgári műveltség közönség jókora része is mint az emberi fejlődés csökevényeit támad. De eltekintve a

proletármozgalom intellektüel vezetőitől (mert zárójelben megjegyezve a proletariátus egész eszmevilágát is a polgári társadalom szülte), szóval eltekintve ezektől az intellektüelektől, nyomjanak csak pszichológiai kísérletképen egymásután ezer és ezer proletárkézbe valami émelygősen tetszetős képeslevelezőlapot és egy Kassák-féle dinamikus térkompozíciót, az utóbbit mint számára érthetetlen és közömbös dolgot, legfeljebb csak zavarában fogja választani. Persze, ha kellőképen fel van már világosítva, ha csak egy ultrakonstruktivistá műrekek fejezi ki lelki világát, ha tehát nem ösztönszerűen választhat, akkor, de csak akkor fogja a legújabb vagy régibb izmusokat proletárművészetnek tartani.

És aki csak valamennyire tisztában van az impresszionizmusra törekvő irányok történetével, azaz, helyesebben mondva, az «izmusok»-kal, nem fogadhatja el Makkai tételét. Például vegyük a futurizmust elő. A futurizmus világ-felfogása szerint az élet folytonos változás, szakadatlan, semmi gátat nem tűrő és a világért sem korlátozható rohanás, az egyén célja pedig az élet lehetőségeinek minél teljesebb és erőszakosabb kiélése. Merő ellentéte tehát az individualizmust támadó szocialista világszemléletnek, a képzőművészetnek minden ízében anarchikus jelensége, a polgári lélek bomlásának egyik legszélsőségszerűbb tünete. Marinetti és társai, Nietzsche e karrikaturái pedig mindenestre nagyot néznének, ha valaki velük Makkainak azt az állítását közölné, hogy ők a proletárvilágéneket képviselői vagy úttörői. És épen így elsodálkoznának Cézanne és Gauguin, akiknek művészetében az expresszionizmus gyökeredzik, ha feltámadnának és arról értesülnének, hogy az ő szélső érzékarisztokratizmusuk egy proletárművészet őse. *Farkas Zoltán.*

[Zenei szemle.

Casals.

Név, amelyhez minden muzsikusi léleknek felejthetetlen élményei fűződnek. Casals Pablo, a spanyol gordonkás, ma a legnagyobb muzsikusa a hangversenytermeknek. Hangszere a legközvetlenebb, legmelegebb, legéneklőbb hangszer, az ő kezei alatt teljesen átlelkedül, maga lesz az abszolút zene, amely függetlenül minden anyagtól, tökéletes harmonijában száll a magas-

ságok felé. A legnemesebb, a legkomolyabb művészet ez, amely már túl van minden külsőségen, kötöttségeken s csak a legnagyobbat tartja szem előtt. Mélyeségs emberi lélek megnyilatkozása, aki már eljutott a bölcseség, a jószág és a szépség apostoli magaslataira. Casals művészetéről dicséretet írni annyira, mint dicsérni az abszolút zenét; kifogásolni itt csak szegény, fontoskodó, kicsinyes lelkek tudhatnak. Ez a művészet felül áll mindenben, egy sajátos külön világ, amelybe elmerülve az örökkévalóság szívdobogását hallgatjuk, amelynek fényénél az életünk eddig nem is sejtett értelmet nyer: napjainak száma úgy tűnik fel előttünk, mint egyetlen nap és a halál, a mindent szétromboló, a léleknek ilyen súlya előtt elveszti hatalmát. Ennél a zenénél bánt a koncertterem ragyogó villanyfénye, a toillettek pazar pompája, a zajos külső tetszésnyilvánítás. A behúnyt szemmel muzsikáló művész átszemlélt aszkéta arcáról leri komolyságában szinte vallásos jellegű művészi hitvallása: a mű szelleme mindenekelelt, amelyben felolvad minden egyéni ambíció.

Bach tisztán csellóra írt d-moll suiteje volt műsorának leghatalmasabb száma. Még sohasem éreztük ilyen teljesen a zenei gondolatoknak az egyetlen hangszert szinte összeroppantó súlyát és gazdagságát, mely ebben a műben megnyilvánul. Az orgonaszzerűen ható széles, pathetikus, telített tónusú arpeggiók olyanok, mint viharból hajtott sötét felhőfátyolok, melyek hol összesűrítve, hol szétszakadva száguldanak tovább. A «Saralande» méltóság-teljes tételében fenséges nyugalom uralkodik: mint amikor a vihar után kiragysz a völgybe leereszkedett esti nap és a folyó bearanyozott hullámaiban égi kupola tükröződik. Bach szellemének teljes diadala ez az anyag.

Brahms f-dur szonátájában Casals a szenvedélyes, pathetikus Brahmsot varázsolja elének. Az alaptónus még az adagio affecturoso fájdalmas panaszában is ugyanaz marad. Az első tétel zongorafőtémájának féktelenül tobzódo tremolójában a cselló plasztikus motívuma, mint egy-egy szenvedélyes felkiáltás olvad bele. Az allegro appassionato nyugtalan, forrongó scherzója után az utolsó tételben koncentrálnak a szenvedélyek. A telthangzású, nagyvonalú, éneklő hangszere sajátos karakteréből született mű méltán ihlette meg Casals gazdag, művészi fantáziá-

ját. Locatelli szonátájában az olasz barokk zene nemes komolysága, melodiáinak szépsége, melegsége felülmúlhatatlan hangzott fel Casals édesen daloló csodahangszerén.

Ilyen műsorok és ilyen művészek hívatottak a közönség ízlésének nevelésére, nemesítésére.

*

Kevés zenekar dicsekedhet olyan karmesterrel, aki mint előadóművész is egy estét betöltő hangversenyen tudja zenekarát foglalkoztatni. *Dohnányi Ernő* külön zenekari est keretében adta elő Schumann a-moll, Liszt es-dur és Beethoven c-dur zongorakoncertjét. Különösen Schumann lírai érzelmessége, meleg, szárnyaló kantilénája talált Dohnányiban mesteri interpretálót. Hasonló könnyedséggel, a vérbeli muzsikusságot veleszületett nagyszerű közvetlenségével és magától értetődöttségével tolmácsolta Liszt és Beethoven verseinek zongoraszólamát.

*

A VIII. filharmóniai hangversenyen a külföldet diadalmasan bejárt «Háry János»-suite került előadásra a szerző, Kodály Zoltán személyes vezetésével.

Színmagyar lélek a zenében. Nehéz szavakkal kifejezni, hogy mi hozza felzúgva bennünk Kodály zenéjét hallgatva azt a lélek mélyén rejtőző forró, fájdalmas érzést, melyet idegenben élünk át a legjobban, mely szülőházánkhöz, a magyar földhöz és a magyar néphez fűz.

Háry János zenéje in nuce magában rejtja a magyar népdal, a magyar népies kultúra talajában gyökerező jövő magyar operának számtalan problémáját, lehetőségeit. Most, midőn elszakítva a színpadi látványtól, tisztán suite formájában hallottuk, még inkább élvezhettük abszolút zenei értékében. A bécsi harangjáték finom bája, fantasztikus színporkázása után a gyönyörű «Dal» tétel, Háry és Örzse nótája «Tiszán innen, Dunán túl»: micsoda mélységek egy egyszerű bús népdal témájára felépített tételben! Egy álmodozó, szerető szívű, önmagát áltató, könnyenhívó, sokat szenvedett lélek, az ősi magyar bánat zenei megnyilatkozása. A IV. tétel fuvózenekarának elragadó groteszk humora (Napoleon csatája és veresége) csak úgy árasztja a szívből fakadó, napfényes vidámságot. Az V. tétel, a pompás palotás, a XVIII. századi magyar tánc újra-

ébredése. Ragyogó, csillogó, igazi magyaros színpompa, férfias, kemény, büszkén felegyenesedő ritmus a zenekarban: ilyen tánczenét is csak magyar lélek húzhat magyar léleknek talp alá. A VI. tétel «A császári udvar bevonulása» teljes zenekari pompával fejezi be a művet.

Kodály az ő sajátosan koncentrált, a lényegét rendkívüli értelmességgel kiemelő, minden fölösleges mozdulatot elhagyó, szükszavú dirigens modorában nagyszerűen vezette zenekarát. A hangverseny másik vendége Hansen Cecilia hegedűművésznő volt. Nagyon szépen játszott a Glasunov híres a-moll hegedűversenyét. Glasunov zenéjében hiába keresnők honfitársainak, mint Rimski Korszakovnak ősi erejét, Muszorgski népi melodiáinak színes pompáját, Csajkovszky tépett lelkének tragikus borongását, de találunk benne sok formaszépséget, dallamgazdagságot, nyugodt mederben haladó, az igazi szenvedélyekig sosem emelkedő érzelmi világot és főképp briliáns hangszerelést, a hegedűtechnika legmagasabb igényű, hatásos kiaknázását.

Hansen Cecilia a mű dallamszépségeinek szívből fakadó, bensőséges interpretálásával, minden elismerésreméltó hangszertudásával rászolgált a meleg ünnepeltetésre.

Brahms IV. e-moll szimfóniájának előadása nagy élvezetet nyújtott a nagy német mester híveinek. A mindjobban magára maradt, öregedő, rezignált Brahms lelke hangzik ki belőle. A lélek legmélyén lejátszódó benső tragédia kifejezése ez a mű túlnyomóan, fáradt, fátyolozott, ősziesen fakó színek, sajátos objektív, balladai-epikus stílus. A hamu alól itt-ott elővillogó, erőszakosan visszafojtott szenvedélyek, majd különböző homály, titkosság. Sehol semmi ragyogó fény: emlékeztet őszi időben az északnémet tavak szintelen, fátyolozott, egytönusú, fáradt melankoliájára. Feltűnő ebben a szimfóniában Brahms archaizáló törekvése. A II. tételben a régi görög hangnem, a frig e, d, c, h szerepel. A Finalesban a régi Ciaconna variációs formájára nyúl vissza. A téma 32 variációjában csodálhatjuk, hogy Brahms micsoda acélos következetességgel, óriási kontrapunktikus tudással oldotta meg ezt a magábanvéve száraz feladatot.

Dohnányinak, a brahmisi hagyományok leghívatottabb őrzőjének dirigálásában a szimfónia megragadó, ne-

mes, emberileg annyira igaz rezignációja, érdes monumentálisa teljes mértékben jutott érvényre.

*

Örömmel üdvözljük a «Muzsika» zeneművészeti, zenetudományi és zene-kritikai folyóirat megszületését. Kultuszminiszterünk mély belátása arra a sok-sok tennivalóra vonatkozóan, ami a magyar zenetudósokra vár, ezzel a lappal a munka elvégzésének egyik legfontosabb kellékét teremtette meg. Nagy jelentősége lesz e folyóiratnak abban, hogy a magyar zene-történeti kutatások eredményeinek publikálására szélesebb teret van módjában nyújtani.

«A zenetudósoknak és az alkotó zenészeknek együttműködve kell kifejleszteni népi, nemzeti irányban a magyar műzenét» — írja gr. Klebelsberg a lap megnyitó soraiban. — «Egy jó zenei folyóirat sokat tehet nemcsak Budapesten, hanem különösen a vidéki zenei életnek elmélyítésében, ahol speciális zenei könyvtár nem áll a zenekedvelők rendelkezésére. Egy jó zenei revü tájékoztathatja a magyar intelligenciát a külföld zenei mozgalmairól és amint a tudományok terén a mindenkor világlejlődést nyomon követjük, azonképen a zenei életben is megteremtheti nemzeti különállásunk épségben tartása mellett a mindenkor kontaktust a világramlatok és itthoni zenés életünk között.»

A díszes kiállítású első ünnepi szám sok értékes cikkel hódol a legnagyobb magyar zenei lángelme, Liszt Ferenc emlékének.

A tanulmányok közül *Isoz Kálmán*, legkiválóbb Liszt-szakértőnk «Liszt és Budapest» c. cikke legszebb példája annak, hogy szigorúan objektív tudományos módszer mellett is lehet érdekeszítően, élvezetes, elegáns, világos stílusban elénk tárni a kutatások eredményeit. *Koudela Géza* kitűnő egyházi szónokunk színes, gazdag nyelvezete, az egyházi zenében való nagy jártasága kitűnően érvényesül Liszt egyházi és vallási műveiről írt tanulmányában. *Major Ervin*, a magyar zene-történet nagyszorgalmú adatgyűjtője, Liszt magyar rapszódiainak forrásait igyekszik kimutatni. *Apponyi Albert gr.* és *Pauler Ákos* cikkei újból bizonyítják, hogy zenéről teljes lélekkel, a lényegyet megragadóan igazán a «nem szakmuzsikusok» tudnak írni. Azok, akik — mint Apponyi gróf írja — a zenevilággal

csak a fül és szív útján állnak kapcsolatban. Egy pár mondatukban több lelket, lényegyet adnak Liszt művészi és emberi nagyságáról, mint a sok száraz adatot felhalmozó, szellemtelen biográfusok kötetei.

Kívánjuk, hogy a «Muzsika» nagyszabású programjának beváltásával biztosítéka legyen egy egységes, komoly, tisztult elveket valló, képzett magyar zeneirőgeneráció kifejlődésének és méltó organuma a világhírű magyar zeneművészetnek. *Prahács Margit.*

Magyar folyóiratszemle.

Amint a mű megkezdí szemmellátható, tudatunk számára hozzáférhető életét, megindul az alkotó részéről a mű organizációja és ezután a technikai kivitel. Bár ezeket a műveleteket első-sorban a művészi értelem irányítja, nem nélkülözi a tudat előtt meglepetés-szerűen jelentkező, érthetetlennek tűnő belső impulzusok segítő erejét, mint ahogyan néha a tudattalanban folyó is egy-egy divinációs pillanatban megvilágosodhatik az alkotó előtt. Általában nehéz pontosan szétválasztani a tudatot a tudattalantól, mert a határ e két lélekország között egyéneknél másutt és másutt fekszik. Így érthető, hogy a költők, művészek vallomásaiban gyakran látszólag ellentmondanak egymásnak, mást és mást tartva tudatosnak, illetve tudattalannak, sőt egy-egy író élete folyamán is különbözőképen vélekedik e kérdéssről. Nemcsak egyéneknél és életkoronként, hanem szellem-történeti korszakonként is változik e két lélekerület egymáshoz való viszonya. A realizmus és racionalizmus évtizedeiben pl. oly nagyfokú lett az alkotás tudatossága, hogy mindinkább megnövekedett a vágy az alkotás kevésbé tudatossá tételére. A mai korban, amikor az emberi szellem művészi nyilatkozásainak minden területén a racionalizmus és realizmus éjtszakájának lassú elmúlását figyelhetjük, és tudjuk, hogy egy egyetemes metafizikai világnézet hajnaléneke dereng a távolokban, nem érdemtelen vizsgálni azokat a jelenségeket, amelyek az emberi létezés irracionálisát hirdetik. (*Németh Antal: A tudattalan szerepe a művészi alkotásban. Budapesti Szemle febr.*)

A világháború után a német népelektben főként két irányban következett be nagy átalakulás: az államhatárok egészen új elgondolások terén és az ú. n. «külföldi németek» kérdése-

nek fölvetődése által. Németországnak nincsenek olyan szent nemzeti hagyományként lebegő történeti határai, mint nekünk. Nem is a nagynémet gondolat ma a jelszó, hanem az, hogy a Német birodalom határai az összefüggő német nyelvterület határaiig terjedjenek. Ebben az elvben a németiségnek túlnyomó nagy többsége található és nem lehet kétséges, hogy a jövőben általánosan uralkodó lesz. De ez az új felfogás nem rejt számunkra veszélyt; Burgenland kérdése ma nem reálpolitikai kérdés és ha Ausztria csatlakozása aktuálissá válik, bizonyosra vehető, hogy Németország velünk ebben az ütköző kérdésben etiko-politikai alapon tárgyalni fog. A külföldi németiség problémája terén a német államgondolat mellett és attól függetlenül egy népgondolat keletkezett, amelynek részese a birodalmi és az osztrák német, de a svájci és az amerikai német is. Ennek a népgondolatnak a múlttal szemben az a jelentős következménye, hogy a németiség ma nyelv, népiség, kultúra tekintetében közösséget érez. Ennek tudatát a Páris körüli békék a nemzeti kisebbség fogalmának becikelyezése által mintegy törvényesítették is. A népgondolatot magáévá tette a hivatalos és félhivatalos Németország és ez minden adandó alkalommal, parlamentben vagy parlamenten kívül kifejezésre jut. A német politikai érzésnek ez az átalakulása nálunk szinte ismeretlen. És akik előtt ismerős is, ezt többnyire a német politikai érzék eltévelyedésének hajlandók tulajdonítani. Pedig e tényt reálpolitikai értelemben kell megfontolnunk. Ez a megfontolás arra az eredményre vezet, hogy az új német népgondolat a magyarságra nézve semmiféle veszedelemet nem jelent. A népi öntudat, amennyiben a nyelvhez és kultúrához való ragaszkodásban jut kifejezésre, a magyarországi németiségben nem gyengíti ma sem a magyar államhűséget és hazafiságot. A hazai németiség mindig készséggel ismerte el az államfenntartó magyar faj politikai és kormányzati felsőbbiségét és mivel a hazai németiség az egyetlen valóban államhű, az államisággal történetileg összeferrott nemzeti kisebbség Európa délkeletén, ezt a körülményt következetességgel a leszakított magyar kisebbségek, az integritási gondolat, külpolitikai presztízsiünk javára kell kiaknázni. Ennek feltétele azonban új tájékozódás a kisebbségi kérdés belügyi vonatkozásaiban. Ez egyszersmind

parancsoló követelménye a szentistváni gondolatnak, amely nem a magyar faj, hanem a magyar állam gondolatát jelenti; természetesen oly magyar állam gondolatát, amelynek sorsát a magyarság elhatározóban intézi, de amely mégis egyetemesebb a magyar fajgondolatnál. Bizonyos, hogy Németország megszünt imperialista nagyhatalom lenni; a nem imperialista németiséggel pedig, amelynek nemzeti aspirációja abban kulminál, hogy a német kisebbségek nyelvükkel és kultúrájukkal belekapcsolódjanak a minden politikától mentes népgondolatba, megegyezzen minden nehézség nélkül lehetséges. (*Bleyer Jakab: A magyar és német viszony. Magyar Szemle febr.*)

Az érdekképviselési rendszer elvi és valóságos térfoglalása felismerhető ma mind a tényleges politikai alakulásokból, mind pedig abból, hogy az összes elméleti megfontolások különös súlyjal foglalkoznak vele. S ha ezt a jövő parlamentarizmusnak kritériuma gyanánt tekintjük, közte és a jelen között az a különbség, hogy a jelen parlamentarizmusa külsőségeiben a rendi gyűlések továbbfolytatása. Tovább folytatása leginkább a területiális elvnek, amely abból az időből származik, amikor egy város vagy táj társadalmi értelemben közösséget, politikai értelemben pedig forumot jelentett. Sombart a proletárszocializmusról szóló munkájában vizsgálja azt az átalakulást, amely az elkapitalizálódás és a közlekedés tökéletesedése folytán következett be: a helyi közösségek szétporladtak és az atomizált, ide-odasodott emberek egészen más alapon alkotnak közösségeket: foglalkozásuk, hivatásuk szerint. A szindikalizmus erre épül és erre annak lehatalmasabb kísérlete a fassizmus is. (*Jankovits Antal: A parlamentarizmus és a demokrácia válsága. Magyar Kultúra jan. 20.*)

A nagy háború első idejében oly sok szó volt a háború után bizonyosan remélhető új életfelfogásról, hogy ma a testi fegyverekkel vívott háború után bátorságunkat veszítjük, ha az emberiség megújulásáról akarunk szólni. Pedig az új világ itt van. Szellemi téren a nagy metanoia már megtörtént és akik ennek élén állnak, látják az új világ kibontakozását, amelynek lehetete ott érzik a tudomány műhelyeiben, a művészet hajlékaiban, a társasélet viszonyaiban, a vallás megszentelt csarnokaiban, sőt a nagy politika mozdatlannak látszó mocsarában is.

A régi világfelfogás a lelket merőben materializálta és részekre bontogatta, hogy ezekből a részecskékből értse meg a lelket mint egészet. Az új lélektan ezzel szemben arról győződött meg, hogy előbb van az egész, mint organikus egység és a részeknek jelentést csupán az előbb létező egész adhat. Ebből pedig az következik, hogy a részekből senki sem képes megérteni az egészet, amely a maga jelentése szerint benne van minden részecskében, hanem a részek értendők meg a jelentést adó egészből. A léleknek új organikus felfogása hozzásegít a szellem sajátos lényének megismeréséhez is. A szellem az az örökkévaló hatalom, amely az emberi tevékenységet az önértékek megvalósítására képessé teszi. A szellem a legfőbb teremtő, amely által az élet legmagasabb formája nyer megvalósulást. Ez az életadó szellem fejlik ki a történelem folyamán s a történet épen azért örökös és állandó értékre való viszonyulás. A történet eseményeiben ezért a szellem lüktetését kell megélnünk. A lélekről és szellemről való új felfogás tükrében az ember képe is másképp jelenik meg: az új világ embere felszabadul az atomizált természet mechanikus nyomása alól és ismét tudatára jut annak, hogy az ember szabadságra hivatott és hogy ez a szabadság a szellem hatalmából fakad. Az új világ emberének lelkében a tények és ideálok elválhatatlanul yannak egybeforrva. (Bartók György: *Új világ felé, Protestáns Szemle, márc.*)

Az a frívól játék, amit a kisebbségekkel üznek, makacs küzdelemre utasítja őket. A harc végre kétségtelen, ma az asszimilálás meddő kísérlet. Különben

is őrt áll maga a kisebbségi jog, melynek elméleti értéke épen ebben az erkölcsi támaszban rejlik. A nemzeti-ségi probléma felváltása a kisebbségi joggal nemcsak azért jelentős, mert ez szoros kapcsolatba kötötte a béke megmaradásával vagy fölborulásával, hanem főként azért, mert az idegen ajkúak harcát az elnyomó állam erőszakával szemben egészen más alapra helyezi. A küzdelem ma nyílt törvényes harc és teljesen szilárd jogi arénán folyik. A küzdelem e jogi mezőn lassan, de örövendetesen bontakozik előre; külön csapatok az egyes államokban és együttesen a genfi kongresszuson vonulnak ki. A kisebbségi nemzetköziségben talán legérdekesebb a magyarság küzdelemre kívánczossága. A magyar kisebbség a megpróbáltatás legmélyebb szakadékjába zuhant. A régi kor minden vádjának rémsége ül rajta, politikai vezetői elszakadtak tőle, gazdasági ereje gyöngé és bémult és a belső emész-tődés kínjától sem szabadult meg. A magyarság küzdelme már 1526 óta valójában mindig a kisebbség küzdelme volt és mintegy a tudat alatt fejlesztette ki azokat a szerveket, amelyek alkalmassá tették a mai, teljes, sőt méltatlan kisebbségi élet türelmes elfogadására. Az erdélyi magyar kisebbségi nemzet bizonyára feleszmél feladatára: most teljes lendületével fogja századok öntudatlan nevelését, tíz esztendeje megacélozott politikai nyugalmát, törvénytisztelő fegyelmét a reálfantasztikum, a valóság és szenvedély okos, szükséges, a maga helyén és idején való alkalmazását igénybe venni. (Spectator: *A kisebbségi kérdéshez. Erdélyi Helikon, jan.*) K. B. O.